

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA

III. A SZOCZIALIZMUS.

A modern szocializmus egyrészt a birtokosok és birtoktalanok, bérmunkások és burzsoák közt fennálló osztályellentétnek, másrészt a termelésben uralkodó fejtelenségnek terméke. Ezekkel a szavakkal vezeti be a modern szocializmusnak egyik legkiválóbb képviselője, Friedrich Engels, polémiáját azon új szocializmus ellen, a melylyel Eugen Dühring lépett föl Németországban a múlt század 70-es éveiben.

A mikor nekem lett — félek: erőmön fölüli — föladatommá, hogy ezen tisztelt Társaságban a szocializmust képviseljem, alkalmasabb kiinduló pontot keresve sem találhatnék, mint Engelsét. Azt hiszem, ha sikerül kimutatnom csak azt az egyet, hogy a szocializmus nem egyesek önkényéből, szeszélyéből, önzéséből vagy tudatlanságából fakadt, hanem tapasztalatilag megállapítható és tudományosan ellenőrizhető társadalmi tényeknek szükségszerű következménye — akkor föladatomnak legfontosabb részét megoldottam. S bármilyen halványak vagy ingadozók legyenek is azután a bebizonyított alaptételnek alkalmazásai a szociális mozgalom különböző tereire — ez a szocializmus igazát gyöngíteni nem lesz képes. Ebből a reményből merítem a bátorságot, hogy Önök előtt képviseljek oly ügyet, a mely ma kétségtelenül legégetőbb, legcentrálisabb kérdése a társadalomtudomány és az államkormányzat minden irányának és ágának.

* E cím alatt a Társadalomtudományi Társaság négy előadásból álló ciklust rendez, a melyet viták fognak követni. Jelein számunkban adjuk a ciklus harmadik, és negyedik előadását, mely a társaság f. é. márczius hó 6-án, illetve 13-án tartott ülésén olvastatott föl.

A midőn így formulázom meg föladatomat, azon tudomány szellemében vélek eljárni, a melynek művelésére ezen Társaság is alakult. Mert a társadalomtudománynak legegységibb célja: megállapítani, hogy a társadalom jelenségei is törvényszerűség alatt állanak; hogy az a szövevényes szerkezet, az embereknek és dolgoknak azon viszonya, a melyet társadalomnak nevezünk, nem a véletlen vagy valamely földöntúli önkény műve, hanem a társadalom egyes tényezőiben bennrejlő tendenciák érvényesülésének szükségszerű következménye. A miből önként következik, hogy semmiféle társadalmi tényt megérteni nem lehet, ha nem vezetjük vissza azon okokra, a melyeknek megjelenését köszöni s nem állapítjuk meg azon összefüggéseket, a melyek közte és a társadalom egyéb tényei közt vannak és egymást módosító kölcsönhatásokat szülnek. A társadalomtudomány föladata: a társadalmi jelenségek kauzális összefüggését föl-deríteni.

Ha át vagyunk hatva a társadalom törvényszerűségének ezen fölfogásától, akkor már az a tény, hogy szocialisztikus elméletekkel és kísérletekkel a legrégebb időktől máig az összes civilizált népek történetében találkozunk, kell, hogy óvatosságra intsen azokkal szemben, a kik az egész eszmével és az egész mozgalommal könnyen vélnek végezhetni, ha azt nagy fölény-nyél »népbolondításnak« minősítik. Pedig nem kellene feledniök, hogy nem létezett eddig eszme, a melyet föllépésekor ellenségei örültek, nem lépett föl népének megváltója, a kit a meglevő állapotnak hívei bolondnak nem mondtak volna. Nem Krisztus volt az utolsó, a kit kigúnyoltak és keresztre feszítettek az »írástudók«. Éppen nekünk kellene első sorban gondolnunk báró Eötvös József mondására, hogy nem illették egyetlen oly váddal sem a kommunizmust, a melylyel az őskereszténységet ne támadták volna. Éppen nekünk közelfekvő példa, hogy Széchenyi István könyveit is elégették, őt magát is bolondnak mondták korának »írástudói«. A társadalmi haladás martyriumának példáit a végtelenségig halmozhatnók.

Azok az emberek, a kik eszmét, társadalmi mozgalmat csupán szubjektív érdekük nézőpontjából tudnak megítélni, igaz, sohasem emelkedhetnek a társadalom jelenségeinek azon szemléletére, a melyet fentebb szükségesnek mondtunk. Az ő fölfogásuknak korrekcióját-egyedül az eszme vagy mozgalom sikere tudja előidézni. De miként az egyes embernek értékét is nem külső sikerein mérjük, hanem a belső motívumokon, a melyek

gondolkodását és cselekvését irányítják, úgy társadalmi mozgalomnak normális voltát — vagy a mi ezzel egyértelmű: jogsultságát és igazát — csakis a létezését determináló társadalmi motivációk vizsgálója állapíthatja meg.

1.

Arra a kérdésre kell tehát legelőször megfelelnünk: társadalmi mozgalomnak mi az oka?

A társadalom története azt mutatja, hogy az folytonos fejlődési folyamat, a melynek tartalmát és irányát embercsoportok keletkezése, tömörülése, a társadalom egészében való elhelyezkedésük változása képezi. Társadalmi mozgalom — az emberek egy csoportjának törekvése arra, hogy helyzetét a társadalomban és ezzel viszonyát a társadalom egyéb csoportjaihoz megváltoztassa.

Mi indítja az embereket erre a törekvésre?

E kérdésre — nézetem szerint — a társadalomtudománynak azon iránya adta »meg a legkielégítőbb feleletet, a melyet a *történelmi materializmus* neve alatt ma már minálunk is ismernek és a melynek megalapítói egyúttal a modern szocializmusnak is legnagyobb hatást gyakorolt elméleti és gyakorlati vezérei: Karl Marx és Friedrich Engels. A történelmi materializmus szerint minden történelmi korszak társadalmi küzdelmeit megszabják azon kor gazdasági viszonyai, vagyis a gazdasági termelés erői és a megosztás közti disszonancia és a törekvés, a gazdaság ezen tényezői közt oly összhangot létesíteni, a mely a magasabb fokú új termelési erők teljes érvényesülését megengedi. A gazdaság emberek viszonya lévén, a gazdaság egymással küzdő tényezőinek: az új és a régi termelési erőknek és a jövedelemmegosztás különböző forrásainak képviselői emberek, illetve emberek csoportjai: osztályok. A termelési erők ellentéte az összes termelési viszonyokkal az osztályok harcában nyilvánul. A társadalmak története osztályharcok története. Birtokos és birtoktalan, úr és rabszolga, jobbágy és földesúr, bérmunkás és tőkés küzdenek egymással, mint a termelés egy-egy módjának és a jövedelem ellentétes forrásainak képviselői. A gazdasági viszonyokból fakadó társadalmi küzdelmek: az osztályharcok szabják meg végeredményben a kornak társadalmi és politikai ideáljait, az erkölcs, a tudomány, a művészet tartalmát és irányát.

Természetesen nem lehet ezen szűkre szabott előadásnak tárgya, hogy a történelemből vett példákkal bizonyítsam a tör-

ténelmi materializmus igazát. Kérdésünk szempontjából csak azt kell kimutatnom, hogy a modern szociális mozgalom a gazdasági termelés mai állapotának szükségszerű következménye s hogy a termelés és a jövedelemmegoszlás formája a mai gazdasági rendben szükségképen oly irányt ad a modern osztályharcznak, a mely az egyik osztály lelkében a kollektivizmus eszméjében csúcsosodik ki.

Azt a gazdasági termelőeszközt, a mely új termelési erő és a mely egyúttal a modern osztályharc két nagy szélső táborát teremtette, egy rövid szóval megnevezhetjük. A neve: *a gép*.

Találón nevezték el Angliában a XVIII. század második felét az ipari forradalom korszakának. Valóban, bár vér nem folyt ebben a forradalomban, gyökeresebb, mélyebbreható átalakulást az emberiség történelmében alig ismerünk.

Időnk nem engedi, hogy a középkori gazdasági és társadalmi rendet részletesen leírjuk, hogy annak ellentéte a modern gazdasággal és társadalommal teljesen megérthető legyen. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagyjából jellemezzük, mint az ipari termelésnek azon korszakát, a melyben a termelő termelési eszközeinek birtokosa, az előállított termék tehát teljesen saját munkájának gyümölcse volt. A termelés egyszerű szerszámokkal folyt, a kézimunka játszotta a főszerepet. Munkamegosztás alig létezett. Így a termékben a munkásnak nemcsak saját munkáereje, hanem saját szorgalma, ügyessége, leleményessége, ízlése volt megtestesülve. De viszont a termelés mennyiségének határát is megsabta a rendelkezésre álló emberi munkaerők mennyisége.

Miben különbözik a gép a kézműves szerszámától? Abban, hogy »egy mechanikai készülék, a melyet csak megfelelően mozgásba kell hozni s szerszámaival ugyanazon műveleteket végzi, a melyeket azelőtt a munkás végzett hasonló szerszámokkal«. (Marx.) De míg a kézműben a szerszámok száma kötve van a munkások számához, addig a gépnek a gőzgép oly hajtóerőt szolgáltat, a melynek segítségével egy sor egyforma munkagép ugyanazon helyen, egy időben, egymással és egymás mellett működik.

Ezzel azonban a munkaképességnek csak egyszerű hatványozása következik be. »A hol azonban a munkatárgy a különféle fokozatos folyamatoknak egy összefüggő sorozatán vonul keresztül, a melyeket különféle, de egymást kiegészítő szerszámgépek láncolata végez«, oly megszakítatlan, egymásba kapcsolódó folytonossággal, hogy az emberi kéz majdnem tisz-

tán csak arra a funkcióra szorítkozik, hogy a géprendszertől átvegye a kész terméket — ott a gép munkasokszorozó és emberpótló szerepe egészen nyilvánvalóvá lesz.

De a termelőképességnek óriási fokozása, míg egyrészt emberi munkaerőt szabadít föl, másrészt óriásilag tágítja az emberi munkaerő alkalmazásának tereit. Az egyik iparág átalakulása maga után vonja a másik, a kiegészítő iparág átalakulását. A gépipar behatolása a gazdasági szükségletkielégítés minden ágába a nyersanyagok termelésének sokszoros fokozását teszi szükségessé. Maguk a gépek egy hihetetlenül differenciált és tökéletes új iparágak adnak létet: az óriási gépiparnak, a mely a szerszámgépek előállításával foglalkozik. A tömeges termelés, a mely nem az egyéni szükségletkielégítést szolgálja, hanem a piacz számára történik, a verseny, a közlekedési és szállító eszközök átalakítását követeli. Utak és csatornák épülnek; a gőzvasút, a gőzhajó, a távíró lép a postakocsi, a vitorlánhajó és a futár helyébe.

Nem adhatom itt teljes leírását azoknak az állapotoknak, a melyek a gép nyomában jártak. Bármily csábító, hegy a minden emberi érzést elnyomó nyereségdüh tobzódásának, a rettentő nyomornak, a nők és gyermekek képzeletet felülmúló kizsákmányolásának, a nagyvárosi bűnözés és erkölcstelenség kényszerűségének vázolásával hallgatóim érzelmeire hassak — le kell erről mondanom. Elég talán egy közismert regényíró, Dickens, némely regényére utalnom. Azokat a gazdasági és társadalmi okokat kell kimutatnom, a melyek a munkásosztály lelkében szükségképpen a szocializmus vágyát fakasztották. Ezek az okok nem a nyomorból születtek. Magasabb és bonyolultabb fejlődési procezzusa és belátás eredményei.

Maga a nyomor, a gép térfoglalásának legközvetlenebb hatása a munkásosztályra, csak a vak düh és az elkeseredés negatív érzelmeit váltotta ki belőle. Anglia ipari korszakának első története tele var gépeket pusztító éhséglázadások leírásával, a melyek az emberi termelőképesség lehető legmagasabb fokozására törekvő szocializmussal semmi esetre sincsenek összhangban. S a mikor a lázadások sikertelenségét belátta, tompa kétségbeeséssel adta meg magát sorsának s sokáig alig alig volt megmozdítható. Hasztalan szólították a szocializmus első prófétái: az utópisták, de hasztalan beszéltek ezek a burzsoáziának is a lelkére. Nagyon helyén volt Carlyle szava: A nagy, néma, mélyen elásott osztály Enkeladosként fekszik, a ki

ha panaszkodni akar fájdalmairól, földrengést kell, hogy okozzon.

Hogy a szocializmus tömegérvé és tömegakarattá váljék, ahhoz nem volt elég nagy emberek intuitív megismerése. Ahhoz az új gazdasági rendnek bizonyos konszolidációja kellett, a mi alatt az emberek pszichéi hozzáalkalmazkodtak az új viszonyokhoz.

A munkást helyzetének változása első sorban azon minőségében érte, a melyet mint termelőeszköz foglalt el a gazdaságban. A kézműves termékét elejétől végig maga csinálta. Tudásának, ügyességének, erejének minden elemét belefektethette, egészét alkotott és a teremtő érzelmeivel szerette művét. Egyéni volt a termelése, az egyéniség érzése és tudata uralkodott lelkében is. A gép mellett dolgozó munkás mindebből semmit sem érezhetett. A míg a termék elkészült, száz gépen és száz kézen ment keresztül. És a kezek játszották a legkisebb szerepet: a munka javarészét a gép végezte. Az a munkás, a ki a csavargyárban az első acéldarabot dobta az olvasztóba, soha sem látta a kész csavart, és a ki a kész csavart vette át a géptől, egyet sem ismert a munkaprocesszus előző fázisaiból» Ellenben azt érezhette, hogy az ő munkája föltételezve van sok más ember munkájától; hogy egy óriási kooperatív szervezetnek könnyen pótolható tagja, a ki semmit sem tehet a többiek nélkül. Azt is látta, hogy ebben a kooperációban a lényeges szerepet nem az emberi elme, az emberi ügyesség, szorgalom és erő játsza, hanem a holt gép, a melyet akárhová állítanak, zavartalanul működik tovább; az emberek csak a szükséges kapcsolatot létesítsék. *A szocializmus mi más, mint a kooperáció ezen elvének kiterjesztése az egyes gyárról egy város, egy ország gyáraitra?*

A kézműves-munkás mellett a műhelyben vele dolgozott a mester is. Ugyanakkor állt a munkába, ugyanakkor hagyta el, egyszerre pihentek, együtt, egy ételt ettek s munkájuk eredményében a különbség csak az volt, hogy a mesternek háza és családja már meg volt, a segédnek meg csak a reménye ezekre. A gyárban nemcsak a termelő eszközök birtokosának és a munkásnak kölcsönös helyzete a munkában lett egészen más; nemcsak minden közvetlen össze- és együttműködés szűnt meg. A munka eredménye lett szembeszökően más a vállalkozó és a munkás számára. A munkás azt látta, hogy a ki testi munkájával egy szemernyit sem segített a termelésben,

vagyon ura, minden élvezetek élvezője lett; ellenben ő, a ki száz és száz társával kora reggeltől napestig görnyedt unalmas, idegölő, fárasztó munkában, a betevő falatot sem tudja megkeresni. Nincs reménye, hogy tőke hiányában bármikor is kikerüljön a proletárok sorából. S ugyanezt tudja ezer és ezer társáról, a ki körülötte lakik a nyomorult munkásnegyedekben, a melyek mintha vaskorláttal volnának elzárva a gazdagok negyedeitől. *A munka eredményének ilyen ellentéte szükségképp a javak olyan megosztásának vágyát hívja elő, a mely a munkával arányos.* Ez a szocializmus a jövedelem-megosztás terén,

S az elégtelenségnek ez a tömege folyton-folyvást nőtt. Láthatatlan erő tönkrement kisiparosok, elszegényedett parasztok ezreit hajtotta a városokba. S ugyanaz a láthatatlan erő a valamennyire biztos létet élő gyári munkások ezreit dobta egy-egy válság alkalmával a munkanélküliség karjaiba. Azelőtt az emberek körülbelül tudták, hogy milyen lesz a másnapjuk. A gyáripar a rettenetes bizonytalanság folytonos érzelmével toldotta meg a nyomorban szenvedők nehéz terheit, A mi annak számára, a kinek főszükségei biztosítva vannak, szabadság, — a külső helyzetnek és a munkaalkalomnak folytonos változása a munkás számára szolgátság. *A biztosított megélés a bérmunkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása:* ezt reméli a szocializmustól.

S miért tartsa a gazdasági és társadalmi rendnek ezt a fölforgatását lehetetlennek? Minden nap új csoda hírével lepte meg az emberiséget. Minden nap új, ezrek és százezrek összes életviszonyait fölforgató találmány születésnapja. A gőzgép, a vasút, a távíró, a gőzhajó megjelenése! Világrengető forradalmak, királyságok összedőlése, új országok keletkezése! A természettudomány mindennapos meglepetései! Úgy látszik, hogy az emberi termelőképességnek nincs határa! Meginog a vallási hit! Az isteni és emberi rend örökkévalósága szemmel láthatóan, nem igaz! *Semmi sem lehetetlen!*

A gazdasági átalakulástól így előkészített talajba hullottak a szocializmus első tudományos magvetőinek tanításai. A mily bizonyos, hogy egyes lángeszű egyéniségek megismerése nélkül a szocializmus mai tudatos és rendszeres koncepcziója sohasem jöhetett volna létre, ép oly kétségtelen, hogy ha a tömegek lelkében nincs meg a gazdasági és társadalmi helyzetükből

fakadt lelki készség, szavuk a pusztában kiáltó szóként visszhangtalanul halt volna el.

Átlépjük azt az ötvenkét évet, a mely a modern szocializmus első tudatos föllépésétől — a Babeuf-féle összeesküvéstől — Owen, Saint-Simon, Fourier, Weitung korszakán át a *Kommunista Kiáltvány* megjelenéséig eltelt, melyben a tudományos szocializmus első nagy hatású proklamációját üdvözölhetjük.

Miért nevezzük a Marx és Engels szocializmusát tudományosnak? Miért nem a Saint-Simon-ét, a Fourier-jét? Hisz ők maguk számtalan helyen utalnak a kapcsolatokra, a melyek a marxizmust az utópikus szocializmushoz — s különösen Saint-Simonhoz — fűzik.

Azért, mert ők kísérelték meg először, tudományosan exakt módon, a modern szociális mozgalmat az általános társadalmi törvényszerűség egészébe beilleszteni. Azt mondhatjuk, hogy bár Saint-Simon és Comte a szociológia megalapítói, Marx és Engels voltak az elsők, a kik a szociológiának oly kutatási alapot adtak, a, mely nemcsak, hogy ma is él még, hanem tulajdonképpen csak most kezdi a társadalom tudományában őt megillető helyet elfoglalni. A történelmi materializmus tanát értjük.

Tudományosnak mondjuk azért is, mert ők ismerték föl és ők állapították meg, hogy a szocializmus is, mini minden társadalmi jelenség, az egyéni akaratokon fölüllálló, természeti törvények módjára ható társadalmi törvények uralma alatt áll, hogy tehát negsemmisítéséről, ha létezésének szükségszerűsége a társadalomtudományi okozatiság szabályai szerint egyszer megállapított, épp oly kevésbé lehet komolyan beszélni, mint a hogy lehetetlen a nehézség törvényét a legszebb szavakkal is eldisputálni.

E fölolvadás nem akar a marxizmus apológiája lenni. Én azon nézetem vagyok, hogy a marxizmusnak úgy számos elméleti tételét, mint sok gyakorlati alkalmazását a tudomány és az élet megdöntötte. De éppen ezen Társaságban, a mely minden társadalmi jelenséget — s így a szocializmust is — a társadalmi törvényszerűség nézőpontjából vizsgál, lehetetlen mellőzni a szocializmus azon koncepczióját, a mely ugyanazon elvből indul ki. Annál kevésbbé, mert nézetem szerint a marxizmusnak nemcsak tévedései vannak — s sokan szeretik csak ezt látni — hanem számos, a tudomány tárházába is átment tétellel kapcsolja a szocializmust a szociológiához. Azonban itten ezekről

is csak annyiban lesz szó, a mennyiben különösen is a modern szocializmusnak alapvető tételei.

A modern szocializmus két lényeges pontban különbözik a régi szocializmustól. Az egyik az, hogy át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy az ipari fejlődést immanens erők hajtják oly irányba, hogy elkerülhetetlenül megteremti a szocialista termelés gazdasági föltételeit; a másik az a meggyőződés, hogy a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet. Az első az üzemek koncentrációjának a tana; a másik az osztályharczé.

»A pusztuló középosztály!« »A kisipar megmentése!« Nincs publicisztikánknak gyakrabban hangoztatott jelszava, mint ez. Annyira elfogta az emberek lelkét, hogy nem is akarom tudatlanságnak minősíteni, annyira öntudatlan reflexxé lett, hogy egyszerre, ugyanazon sorban követelnek nagyipar fejlesztést és a kisipar megmentését. Már az előző fejtegetésekből következik és a kapitalisztikus termelés, lényegének megismerése csak megerősíti, hogy a kettő összeférhetlen.

Csak egy pillantást kell, hogy vessünk a kisiparos és a nagyiparos üzemére. Amott kis tőke, a mely túlnyomó részben egy napról a másikra forgó tőke, kevés nyersanyag beszerzésére és a munkabérek fizetésére; itt költséges berendezésekbe, gépekbe fektetett nagy állótőke. Amott néhány emberre korlátolt munkar megosztás; itt a gépek és a munkások százai közt megosztó, a specializálásban rejlő legapróbb előnyt is kihasználó kooperáció. A kisipar rendelésre, a közvetlen fogyasztásra termel; a nagyipar raktárra termel, minélfogva kihasználhatja a legelőnyösebb értékesítés alkalmait. Amaz a nyersanyag beszerzésében a kifizető szerepét játssza; a nagyüzem nagyban így olcsóbban vásárol.

A nagyüzem fölénye oly szembeszökő, hogy talán nincs szükségünk hosszú számsorokra annak bizonyítására, hogy nemcsak új, a gépmunkára fölépült termelési ágakban teszi lehetővé a kisüzemek versenyét, hanem behatol a régi termelési ágakba is, és mind hevesebben szorongatja a kisüzemet bennük. Ez a folyamat folytonos fokozás. Általában a nagyobb tőkeerő és a nagyobb üzem termelékenyebb, versenyképesebb mint a kisebb: következésképp nemcsak a kisüzemet teszi tönkre, hanem, folyton magasabb és magasabb fokon a nagyobb a kisebbet. Az ipar fejlődése a legnagyobb tőkék és a legnagyobb, üzemek diadalát jelenti.

Ezt a folyamatot a kapitalista termelés egyéb bajai még jobban siettetik. A nem a fogyasztás számára termelés, a túltengő verseny időnkint az árupiacznak túlhalmozódását idézi elő. Ez az, a mit túltermelésnek, termelési válságnak neveznek. »A forgalom megakad, a piacok túl vannak tömve, a termékek tömegesen hevernek s senkinek sem kellenek, a készpénz láthatatlanná lesz, a hitel kiapad, a gyárak tétlenül állnak, a munkástömegek élelmiszerek nélkül szűkölködnek, mert túlsók élelmiszert termeltek, bukás bukást követ, árverés árverést. Évekig tart a torlódás, tömegesen pusztítanak és tékoznak el termelőerőket és termékeket, a míg a többé-kevésbé elértéktelenedett árutömegek lefolynak, a míg termelés és forgalom lassacskán ismét megindul. Lassan-lassan a menet gyorsul, trapba, majd galopba esik, végül tökéletes ipari, kereskedelmi, hitel- és spekulatív steeple-chase féktelen karrierjéig fokozódik, hogy végül a legnyakatoróbb ugrások után ismét megfenekeljen — a krach árkában. És így tovább folytonosan.«

Ha a periodikus túltermelési válságok ezen Engels-féle eleven rajza talán kissé túleleven is, az bizonyos, hogy a krízisek viharát is a nagyobb tőkeerővel bíró vállalatok állják könnyebben. Minden válság a kisebb üzemek tömeges halálát jelenti; s a válság után meginduló ipari produkciót az üzemek nagyságának magasabb foka jellemzi.

A nagyüzem technikai fölénye és a kapitalista termelés fejletlensége (anarchiája) így vezet elháríthatlanul a tőkék és az üzemek folyton fokozódó koncentrációja felé. A fejlődés eszményi végső foka az, hogy néhány óriási üzem uralkodik egy-egy iparág, egy-egy ország egész termelésén.

A szocializmus szempontjából ezen fejlődésnek lényeges pontja az, hogy a kapitalista nagyüzemben íme folyton magasabb és szélesebb fokon látjuk a termelésnek azon formáját, a melyen a szocializmus is alapul: *a társadalmi termelést*.

De míg a középkori iparos termelése valóban egyéni termelés, a termék egyéni termelőeszközökkel végzett saját munkának volt gyümölcse, addig a kapitalista, a ki koncentrálna a termelőeszközöket gyárakban és valóságos társadalmi termelőeszközökké változtatja, e társadalmi termelés termékeivel mégis úgy bánik, mintha ezek is saját egyéni munkájának volnának gyümölcsei és nem *idegen munka* termékei. Ebből az ellenmondásból: a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentétéből fakad a proletárság és a burzsoázia ellentéte.

A szocializmus nem egyéb, mint a termelés társadalmi formája és a megosztás egyéni formája közti ellentét megoldása.

Az ipari fejlődés lényegében passzív folyamat, a mely az emberek tudatos közreműködése nélkül is lefolyik. Az a prozesszus, a mely a termelés és a megosztás közötti ellentétet fogja megoldani, aktív: emberek céltudatos akarása és cselekvése. A proletár osztályharcznak lesz ez az eredménye.

Az osztályharcz! Ez az a szó, a mely szentimentális lelkekben a legnagyobb izgalmat okozza. Ez zúdította a modern munkásmozgalomra a »hazafiasa haragnak és megvetésnek, az «emberbaráti» panasznak és sajnálkozásnak legtöbb kitörését. Az osztályharcz az ő szemükben rosszabb a háborúnál, megvetendőbb a hazaárulásnál! Az osztályharcz nem a spontán kitört és gyorsan lezajló polgárháború, hanem tudatos gondossággal szított, állandósított testvérharcz. Némely ellenségei mindent megbocsátának a marxizmusnak, csak az osztályharcz tételét soha. Nem veszik észre, hogy már a burzsoázia történetírói — Mignet, Guizot, Thierry, Niebuhr — látták, hogy az egész francia forradalom nem volt egyéb, mint fináléja egy osztály — a polgárság — törekvésének, hogy a társadalmi rendet a maga érdekének megfelelően átalakítsa. Ez pedig az osztályharcz. Ugyanezt látta — Marx és Engels nélkül — Lorenz v. Stein és minálunk Grünwald Béla és Concha. A mi Marxnak és Engelsnek tudományos érdemét e kérdés körül megállapítja, az az osztályharcznak, mint a társadalmi fejlődés szubjektív mozgató erejének felismerése. De nem ők »találták ki« — mint némelyek hinni szeretik — és éppen az osztályharcznak marxista koncepcziójához lehet legkevésbé fűzni az erőszaknak és a testvérharcznak rémképeit.

A társadalomtudomány szempontjából az fontos, hogy a mit a történetírók csak mint magában álló phaenomént állapítottak meg — Marx és Engels az osztályharcz jelenségét szervesen beillesztették a társadalmi fejlődés mechanikájába. A szocializmus szempontjából még fontosabb, hogy ezzel szilárd alapot adtak a modern szociális mozgalomnak. A szocializmus illetően összekapcsolásában a tudmánynyal látom én a marxizmus legnagyobb és legmaradandóbb, a szocializmus számára legtermékenyebb vívmányát.

Kiindulva abból a tételből, hogy a termelési és megosztási proceszusban elfoglalt helyzetük szabja meg az emberek csoportjainak — az osztályoknak — viszonyát egymáshoz, a történelem tényei alapján bizonyítja, hogy a társadalmi rend változása mindenkor nem a társadalom összes tagjainak békés meg-egyezésével történt, hanem az uralkodó és az alávetett osztályok harcából jött létre. A történelem nem ismer példát arra, hogy egy osztály önként lemondott volna a gazdasági és társadalmi rendben elfoglalt kiváltságos helyzetéről. Mindenkor csak az alávetett osztály békés vagy erőszakos kényszere előtt hajolt meg. Így a munkásosztály is, mely a tőke magántulajdonán alapuló mai társadalmi rendet a tőke köztulajdonán alapuló szabad kooperációs szocialista társadalmi renddel akarja helyettesíteni, nem várhatja ezen átalakítás eszközlését az uralkodó osztályoktól, hanem csak saját magától, saját erő-kifejtésétől, saját cselekvésétől. A munkásosztály fölszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet.

E tétel igazságát nem az osztályharc elve alapján álló munkáspártok gyakorlati sikerei állapítják meg. Lehet, hogy ma »többrevitték« — hogy úgy mondjam — azok a munkáspártok, a melyek nem ragaszkodnak a legszigorúbban az osztályharc elvéhez. Magasabb talán a munkabérük és rövidebb a munkaidejük és talán közvetlenebb befolyást gyakorolnak a törvényhozásra és a kormányzásra, mint az osztályharcot szigorúan értelmező társaik. Én azonban azt hiszem, hogy ez optikai csalódás; hogy a szocializmustól ők távolabb vannak, mint a makacs negativisták. És pedig azért, mert rajtuk az osztályharc gyakorlata nem érvényesítette azt a nevelő befolyást, a miben én az osztályharc elvének legmélyebb érdemét látom. Jól tudjuk, t. Társaság, hogy semmiféle társadalmat hosszabbban csupán a külső kényszer erejével fentartani nem lehet. Ahhoz, hogy bármely társadalmi rend fennállhasson, kell, hogy az emberek lelkileg hozzáalkalmazkodjanak a társadalom külső szükségleteihez, kell, hogy maguk akarják azt, a mi a társadalomnak célja s hogy úgy akarják azt megvalósítani, a mint azt a társadalom külső, gazdasági erői kívánják. Csakis az esetben érzik magukat az emberek szabadnak. A szabadság érzése nélkül pedig a társadalom fenn nem állhat.

A társadalmak történetének legsúlyosabb konfliktusai éppen azok, a mikor a társadalom egy osztályának szabadságképzeete összeütközésbe jön egy másik osztály szabadságképzetével.

A gazdasági és társadalmi összeműködés ma fennálló rendjét liberálisnak nevezik — szabadnak — s az tényleg a szabad verseny elvén alapszik. De ez a szabadság a munkásosztály számára a nyomort és a lét bizonytalanságát jelenti, tehát tényleg a szolgaságot.

A szocialista társadalom gazdasági összeműködésének rendje külsőleg az egyes egyének alávetése a köz akaratának, a melyben az individuális akaratok praeponderans érvényesülése ki van zárva. Az uralkodó társadalom felfogása szerint ez a szolgaságnak legtűrhetlenebb formája.

A mily kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődés kéréstől szűkségessé teszi majd a szocialista társadalmi rendre való átmenetet, épp annyira bizonyosnak látszik, hogy minél jobban van a munkásosztály elfogulva az uralkodó osztályok gondolkodásától, minél erősebb benne azoknak felfogása jóról és rosszról, szabadról és tilosról, hasznosról és károsról, vagyis erkölcsi, jogi, tudományos ideológiája minél közelebb áll az uralkodó osztály ideológiájához, — annál nehezebb lesz az átmenet, és annál több gyermekbetegséget kell majd az új társadalmi rendnek elszednie.

Ebből az következik, hogy a munkásosztálynak idejekorán kell lelkiileg hozzáalkalni az új jövő rendhez. Hogy annak gazdasági rendjét ne kényszernek érezze, hanem az új összeműködést szabad akaratú cselekvésnek tudja, — ahhoz az kell, hogy lelke lehetőleg már most megteljen azokkal a képzetekkel, érzésekkel, azzal az öntudattal, a melyet teljesen ugyan csak a szocialista társadalom fog kifejleszteni, de a melyre való készség ha nem lesz meg benne, az átmenet csakugyan rendkívül nehéz lesz és talán súlyosabb küzdelmeket követelne majd maga a munkásosztály egy része, mint az uralkodó osztályok ellenében.

Ezek az érzések, t. Társaság, ez az öntudat mi egyébből áll, mint a társadalmi szolidaritás érzéséből és tudatából, abból a meggyőződésből, hogy egész életünk, születésunktől kezdve halálunkig minden nyilvánulásában a legszorosabban föltételezve van a többi emberek életétől, azok minden cselekvésétől; hogy ennek folytán boldog és tökéletes élet nem várható mástól, mint a társadalom mindenkorai czélszerű rendje megállapította összeműködés önkéntes létesítésétől; hogy minden összeműködés bizonyos lemondást, önfeláldozást, a társadalom általános szükségletei alá magát alárendelést követel. A társadalmi

szolidaritás ezen elvéből kifolyólag a szocialista legnagyobb erénye: minden tehetségének legmagasabb kifejtése — de egyúttal az önfegyelmzésnek is legmagasabb tökélyesítése lesz.

Nos, t. Társaság, az osztályharcz elve megköveteli már ma, hogy a munkásosztály minden egyes tagja már ma egy nagyobb emberegész — az osztály — szolidaritását ismerje el; megköveteli már ma, hogy ne vívjon egyéenkint vad élet-halálharczot osztályosai ellen, hanem rendelje alá egyéni érdekét az osztály érdekének, áldozza fel esetleges egyéni chanceait és küzdjön a társak közös előnyeieért; az osztályharcz a szabad versenyen, az *a ki bírja marja* elvén alapuló társadalomban az önfegyelmzés legnagyobb erényét már ma napról-napról folyó munkával beidegzi a munkásság minden osztálytudatos tagjának lelkébe. Az osztályharcz — minden formájában — a szocialista öntudat leghatalmasabb nevelő iskolája.

Azt állítani ezzel szemben, hogy a munkásosztály — és mi mindnyájan — ugyanezt a nevelő iskolát végigjárhatjuk az egész mai társadalom szolgálatára való tudatos munka végzésével, ez, t. Társaság, nézetem szerint legjobb esetben naiv álmodozás. Az ellentétes osztályokra tagolt társadalomban olyan elenyészően kevés az egész társadalom közös és általános érdeke, a társadalmi élet bármely terén működő »idealista« annyiszor ütközik össze a különböző, de nagyon is reális társadalmi érdekekkel, hogy (főltéve azt a lélektani képtelenséget, hogy egyáltalán tudnánk az összes osztályok érdekein felülálló és azokat egyesítő társadalmi összideált, nem megkoncipiálni — mert ez *talán* lehetséges — hanem a tömegek közé is bevinni), a tények ereje kétségtelenül oly kegyetlenül megtépázná ideális harczosunkat, hogy egyszersmindenkorra kialudnék benne — nem az osztálytudatos szolgálatának vágya, hanem egyáltalán *mindennemű* társadalmi munkára való készség. A legmélyebb szocialis katzenjammereket, a tökéletes passzivitás dekadens kultuszát a *harmonie-apostel*-eknél észlelhetjük.

És még egy szempontból rendkívül jelentős az osztályharcz nevelő hatása. Ha a lehetőségig kifejleszti a munkásosztályban már ma a szocialista legjobb tulajdonságait, másrészt bele-neveli az individualizmusnak azt a legértékesebb elemét, a melyet — egy ismert fogalom mintájára — *self-makingnek* szeretnék nevezni. Az, hogy az osztálytudatos proletárság — tekintsenek el itten eszükbe ötlő példáktól, a melyek éppen az osztályharcz elvének sértései — nem appellál az uralkodó

osztályok jószívére, nem az államhatalom engedékenységére, hanem ellenkezőleg bizalmatlansággal fogad mindent, a mit önként adnak és a társadalmi bajok legkisebb és legnagyobb enyhítéseit, az u. n. reformokat, csak akkor fogadja el, ha meg van győződve róla, hogy mindez szervezettsége, fegyelmettsége, elszántsága erejével kikényszerített engedmény — az osztálytudatos proletárságnak ez a taktikája az emberi tökéletesség legnemesebb forrásainak: az önerőbe vetett hitnek, a saját munkája értéke tudatának, az öntevékenységnek fénysugarát lopja be az osztálytudatos proletárság szívébe. Egész embereket pedig csak úgy kapunk, ha munkájuk testük és lelkük legnemesebb tehetségeivel és vágyaival összhangban van. Ezt eredményezi a munkásosztályra az osztályharc elve. És ha a liberalizmus csakugyan önmagáért szereti az individualizmust, szereti, mert egész embereket, egyéniségeket jelent, akkor neki kell az osztályharc elvét a legmelegebben propagálnia.

II.

Az eddigiekben annak a bizonyítására törekedtem, hogy a szocializmusra való törekvés, mint minden szociális mozgalom, a gazdasági fejlődés által föltételezett társadalmi szükségyszerűség és hogy szükségképen az osztályharc formájában folyik. Ezzel tulajdonképpen föladatomat be is fejeztem volna. Ha azonban remélhetem, hogy figyelmökkel rövid időre még megajándékoznak, engedjék egész vázlatosan kifejtennem, mily konkrét eszközökkel igyekeznek a modern szocializmus céljai elérésére.

Egy objektív és egy szubjektív tényezőt jelöltünk meg, mint olyat, a mely szükségszerűen a szocializmus irányába tereli a társadalmi fejlődést. Az egyik az ipari koncentráció, a másik az osztályharc. Mi állapítja meg ezen jelenségek irányában a szociálista pártok magatartását?

Ha a termelésnek a kapitalista társadalomban mindinkább társadalmivá válása a szocializmus számára gazdasági és lélektani előfeltétel, a szociálista pártoknak természetyszerűleg azt kell kívánniok, hogy a nagyipari fejlődés minél gyorsabb tempóban haladjon előre. Valóban a szocializmus ma mindenütt emanczipálta magát az alól a szentimentalizmus alól, a mely szemet hunyva a gazdasági fejlődés szükségyszerűsége előtt, a kis önálló gazdasági existenciák védelmét követeli. A szociálista pártok

ellenkezőleg nyíltan azt hangoztatják, hogy kívánatos a kisipar, a kiskereskedelem fölszívása a nagyüzem által, mert ezzel lényegesen közeledünk a szocializmus felé. A szocialista pártok ez okból rokonszenvvel kísérik minden oly gazdasági jelenséget, a mely az ipari koncentráció irányába tereli a fejlődést. A trustök és kartellek alakulását is csak abból a szempontból kísérik aggodó figyelemmel, hogy nem jelentik-e a fogyasztó munkástömegeknek új megterhelését és nem lesznek-e a munkásosztály szervezkedésének és osztályharczának erősebb ellenfelei, mint elődjeik, az egyes különálló nagyvállalkozók. Mindazonáltal a szocialista pártok magatartása a nagyipari fejlődés előmozdítása irányában inkább passzív, mert a mesterséges fejlesztés — a mit különösen szubvencziókkal és védővámokkal igyekeznek elérni — gyakran nem a nagyiparnak, hanem a nagyiparosok egyes csoportjainak kiváltságolása a köz terhére. Ez a nézőpont állapítja meg nagyobbára a szocialista pártok kereskedelmi-, vám és adópolitikáját.

Sokkal fontosabb ennél a szocialista pártok azon tevékenysége, a melylyel az osztályharcz kereteit töltik ki. Mert az osztályharcz maga csak külső forma, a melynek tartalmát az osztályt alkotó emberek tudatos cselekvése ad. Ugyis mint a társadalom objektív elemeit a szocializmus céljai érdekében átalakító tevékenység, úgyis mint a lelki alkalmazkodás eszköze az osztályharcz a modern szocialista mozgalomnak sarkköve.

A köztudat, de még számos szocialdemokrata, is a modern szocialista mozgalom gyakorlati törekvéseinek nagyobbára csak két elemét szokta kidomborítani. Ez egyrészt a munkásosztály harcza a politikai hatalom megszerzéseért, vagy ismertebb szólammal: a proletárság politikai diktatúrájáért; másrészt a törvényhozás befolyásolásával az u. n. munkásvédelem kezdeményezése és fejlesztése, vagyis a szocialreform.

Azt hiszem, hogy a proletár osztályharcz konkrét tartalmának ezen koncepcziója a munkásmozgalomnak csakis azon korai fokán volt kielégítő, a mikor a proletárság kisebb száma, szervezetlensége, de különösen némely gazdasági alakulatok kezdetlegessége folytán nagyobb és szélesebb körű célok kitűzése nem volt ajánlatos, mert hiányzott azok megközelítésére nemcsak az erő, hanem nem voltak meg azok belátásának gazdasági előfeltételei sem.

Úgy látszik ugyanis újabban, hogy Marxnak egy igen jelentős mondása szélesebbkörű alkalmazást követel, mint azt

röviddel ezelőtt is a szociálisták hitték. Azt mondja Marx egy helyen, hogy »új magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek hamarabb a régiek helyére, mielőtt materiális létfeltételeik magának a régi társadalomnak méhében ki nem költettek«. Ezen a marxizmus azt értette, hogy a szocializmus meg nem valósítható mindaddig, a míg az ipari koncentráció el nem érte a legmagasabb fokot, a melyet a kapitalista társadalomban egyáltalán elérhet. Mint gazdasági tényezőtől, tisztán az ipari koncentrációtól tette tehát függővé a szocializmust.

Említettük már, hogy az ipari fejlődés nagyrészt passzív folyamat s így a lelki alkalmazkodásnak is csak negatív tényezője. Pozitív tényezőül magát az osztályharcot jelöltük meg. Úgy látszik már most, hogy az osztályharcnak nemcsak az ipari koncentrációban és a szellemi és a politikai téren kínálnak hathatós fegyverei, hanem még inkább és sokkal erősebbek a gazdasági téren.

A mit némely marxisták röviddel ezelőtt félvállról néztek le: a munkásság gazdasági szervezetei (szakegyletei) hatalmas fegyver lettek olyan előnyök kiküzdésére, a melyeket ugyanazon marxisták szintén még röviddel ezelőtt a pusztai politikai harcokkal véltek elérhetőeknek. Rövidebb munkaidő, magasabb bér, egyezmények egyéb munkafeltételekről, munkanélküliek biztosítása, sőt maga a munkásság egyesülési szabadsága újabban mindgyakrabban lesznek a gazdaságilag szervezett munkásság elszánt akcióinak gyümölcse, mint a politikai harc és a törvényhozás terméke és sokkal gyakrabban felel most meg egy-egy új törvényhozási aktus az osztály harc elv azon eszményének, hogy tényleg a szervezett munkásság valóságos erejének legyen eredménye. Így a gazdasági küzdelem azon nevelő hatása mellett, hogy az egy szakmához tartozók lelkében közös érzelmi és gondolati utakat váj ki, egyúttal az öntevékenységnek a szocializmusra előkészítő kitűnő iskolája.

Azon szemponttól azonban, hogy a jövő termelési viszonyok materiális létfeltételeinek még a mai társadalom kebelében ki kell alakulniuk — mások, sokkal nagyobb fontosságú jelenség a munkásságnak belépése a modern gazdaság szervezetébe önálló, vagyis a magántőkétől független termelési és fogyasztási alakításokkal. Ezek az önálló gazdasági alkotások a szövetkezetek. Mind többen hiszik, hogy a szövetkezetekben megtalálta az osztálytudatos proletárság a termelésnek azon formáját, a mely egyesíti a termelésnek társadalmi jellegét az elsajátításnak

társadalmi voltával, vagyis megoldása annak a konfliktusnak, a mely a modern nagyipari termelésben a termelés és a megosztás módja között fennáll és a burzsoázia és a proletárság osztályharczának szülőoka. Ha ez valóban bizonyul, ha csakugyan sikerül a fogyasztási szövetkezeteken mint alapon továbbépíteni a termelő szövetkezeteknek az ipari és a mezőgazdasági termelés minden ágába behatoló hálózatát és ha ezek a szövetkezetek nem fajulnak el — a környező és profitért versenyző kapitalista termelő centrumok korrumpáló befolyása alatt — ugyancsak nyereséget hajhászó pusztá szatócsboltokká és részvénytársaságokká, akkor az osztályharcz eszközei a szövetkezetekben hatalmas társsal gyarapodtak. Annál inkább, mert úgy látszik, hogy a mezőgazdasági üzem nem fejlődik párhuzamosan az iparival a koncentráció felé s így ott a szövetkezeti kooperáció van hivatva egyedül a szocializmus gazdasági előkészítőjéül szolgálni. Így tehát a szövetkezetek jelentősége úgy a végleges átalakulás gazdasági előfeltételei, mint a lelki alkalmazkodás szempontjából a lehető legnagyobb.

És mellettük érvényben maradnak természetesen a harcznak mindazon eszközei, a melyeket a munkásosztály sikerrel alkalmazhat. Legelső sorban a szellemi harc eszközei. A modern tudománynak bevitele a nép legszélesebb rétegeibe és lehető mélyítése, a szocialista eszmék, a szocialista ideál szüntelen propagálása a munkásság osztályharczának ma is és a jövőben is legnemesebb fegyverei. Mellettük a proletárság folytonos politikai nevelése, a közügyek ismeretének folytonos terjesztése, hogy ezúton a legfejlettebb önkormányzatra képesíttessék, mindez az osztályharcznak mellőzhetlen eleme. És ha mindezzel: a fölvilágosítással, a népoktatás emelésével, a politikai demokrácia kiépítésével a modern szocializmus azt *cselekszi* tényleg, a mi a liberalizmusnak *volna* föladata, akkor, t. Társaság, szabad talán remélnünk, hogy a mi a liberalizmus kezében a boldogság forrása *volna*, a szocializmus égisze alatt sem lesz »a demagógoknak« és »a nagy tömegek zsarnokságának α támasza. Mert mindez nemcsak külső eszköz a szocializmus megvalósításához, hanem — és talán nem utoljára — *embernevelés*.

III.

A szocializmus harci eszközeinek ezen igen hézagos vázlatát logikusan a szocialista társadalom megvalósítása végső fázisának és magának a szocialista társadalomnak leírása kellene,

hogy kövesse. Megvallom, hogy a szocializmusnak ez a legnehezebb kérdése. Nem mintha erről többé-kevésbé kialakult képzetei minden szocialistának nem volnának. De a modern szocialista annyira át van hatva a társadalmi törvényszerűség azon fölfogásától, hogy a társadalom politikai és jogi viszonyait a gazdasági struktúra determinálja, hogy nem igényel tudományos szabotosságot oly eljárási szabályok és oly társadalomleírások számára, a melyeknek valóságos képét csak egy jövő gazdasági fejlődés fogja megszabni. Egész előadásomban arra törekedtem, hogy olyan részekből építsem föl a modern szocialis mozgalom és szocializmus épületét, a melyeknek szigorúan tudományos alapozottságáról meg vagyok győződve. A gazdasági fejlődés mai tendenciáit megállapíthatjuk és ennek alapján azon lelki motivációkat is, a melyek a szocializmusra való törekvése indítják a munkásosztályt. De hogy a fejlődésnek mely fokán fog ez a törekvés a döntő cselekvésbe átcsapni és milyen formában, az szigorú tudományossággal meg nem állapítható nem csak azért, mert emberekkel van dolgunk és a lelki élet törvényeit még nem ismerjük eléggé, hanem azért is, mert mindez lényegesen függ az uralkodó osztályok magatartásától. Hogy pedig ez milyen lesz, arra nem én, hanem a liberalizmus és a keresztény-szocializmus igen tisztelt képviselői vannak hivatva felelni. Én csak annyit mondhatok, hogy a modern szocializmus őszintén törekszik arra, hogy az átalakulás békés legyen; de nem retten vissza az erőszaktól sem, vagyis a forradalomtól ha az uralkodó osztályok rákényszerítik.

Annál kevésbé szólhatok a szocialista társadalom berendezéséről. Bármily csábító a szocialista társadalomnak képét kifesteni, a Morusokat, a Fourier-eket és a Bellamy-kat erre a térre nem követhetjük. De erre nincs is szükség. Minden tudományosan gondolkodó szocialista át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy tudományosan megállapított társadalmi fejlődési irányzatok nem vesznek el, hanem logikusan továbbfejlődnek. Lehet, hogy az emberek — a társadalmi fejlődés hordozói — makacsul behunyják szemüket a fejlődés szükségletei előtt, azt elő nem mozdítják, sőt egyenesen ellene szegülnek, erőszakkal föltartóztatják. Az ilyen társadalomban két eset lehetséges: a gazdasági fejlődés vagy mégis utat tör magának — de óriási erőpazarlás árán, vagy pedig a társadalom fejlődése megakad, stagnál, végre teljesen elpusztul. Mindkettőre a világtörténet nyújt elég példát.

A normális eset azonban az, hogy a gazdasági termelésnek föltörekvő új erői annyira rabul ejtik az azokat képviselő osztály és idővel a társadalom legnagyobb részének lelkeit, hogy a társadalmi átalakulást az új gazdasági viszonyok fejlődésének irányában hajtják végre. És az egész társadalmi struktúrában egyaránt érvényesülnek az új gazdasági rend determináló befolyásai, és e fölépítmény: az állam, a jog, az erkölcs, a tudomány eddigi fejlődési irányainak logikus továbbképződései.

A szocziálista társadalom ilyképp szintén nem lehet majd más, mint befejező stádiuma azoknak a fejlődési irányzatoknak, a melyeket a mai társadalomban megállapítottunk. Logikus és harmonikus kiépítése azoknak az objektív és szubjektív erőknek, a melyeknek kialakulását már a mai társadalomban észlelhetjük.

A mily bizonyos, hogy a gazdasági fejlődés mai iránya a kooperációnak mind szélesebb körű kiterjesztése felé halad — úgy a kapitalisztikus gyárban mint az önkéntes összeműködésre alapított szövetkezetekben — épp oly bizonyos, hogy a szocziálista társadalom gazdasági rendje a társadalmi termelésnek ugyanezen elvén épül majd föl, de ledöntésével azon leglényegesebb korlátnak, a mely a gazdasági erők ezen új rendjének teljes kifejtését a mai társadalomban akadályozza. Ez az akadály pedig nem más, mint a magántulajdon intézménye. Az a körülmény, hogy a termelő erők egyeseknek kezében vannak, nemcsak a szabad versenynek, ezzel a tervtelen és így pazarló termelésnek és megosztásnak, a gazdaságpusztító válságoknak szülőoka, nemcsak az egyes vállalkozó nyereségszámításainak rendeli alá a termelő erők teljes kiterjesztését, hanem a gazdasági kooperációnak azon legerősebb hajtóerejét köti alá, a mely az összeműködés önkéntességében, szabadságában van, mert a kooperatív munka termékének csak igen kis része lesz a kooperáló társak élvezetének tárgyává. Így csak kényszerrel: a nyomor fenyegető veszedelmének és az állam erejének kényszerével állhat fenn.

A szocializmus a termelés társadalmi jellegének és az elsajátítás egyéni formájának ezt az ellentétét meg fogja oldani. A szocziálista társadalom a termelő erőket az összesség közös tulajdonává teszi majd, a termelés eredményében pedig munkájuk és szükségleteik arányában részesíti a társadalom összes tagjait, a kik a nekik jutott élvezeti javakkal tetszésük szerint rendelkezhetnek. Így a szocziálista gazdasági rend a termelés

és a megosztás teljes harmóniájával — a melyet létesíteni fog — végét veti a termelés és a megosztás disszonanciájából fakadó osztályellentéteknek és osztályharcoknak és összhangzatos és önkéntes társadalmi együttlét formáiba vezeti az emberiséget.

Hogy ez a társadalmi forma milyen lesz, vagyis milyen politikai és jogi szervezet épül majd föl a termelő erők kollektív tulajdonán, arra nézve szintén csak azt a meggyőződést vallhatjuk, hogy az már ma is fölismerhető fejlődési tendenciák következetes továbbépítése lesz.

Teljes tévedés tehát azt állítani, hogy a szocializmus politikai és jogi téren a legdurvább centralizmusnak és többségi zsarnokságnak lesz megvalósítása. A kik ezt állítják, nem számolnak két tényezővel. Nevezetesen azzal, hogy az állam jellege teljesen megváltozik és hogy maguknak az embereknek belátása a társadalmi szükségességekről egészen más lesz.

Maga az állam ma első sorban uralmi szervezet. Az osztályokra tagolt társadalomban az uralkodó osztály vagy osztályok leghatalmasabb eszköze uralkodó helyzetük megtartására és erősítésére. Mindenképpen egy kisebbség kényszereszköze a nagy többséggel szemben, a mely e kisebbség érdekében hatalmának legtágabb kiterjesztésére hajlandó.

A szociálista társadalomban, melyben nem lesznek osztályok, az államnak leelőbb ezen hatalmi jellege enyészik el, hogy helyet adjon egy tisztán közigazgatási szervezetnek.

De ezen centrális igazgatási szervezet is legtöbb funkcióját lassanként át fogja adni a társadalom kisebb, helyi csoportjai kisebb szervezeteinek.

Nemcsak a gazdasági termelés terén. A szövetkezeti termelésnek terjedése a kisebb embercsoportok önkéntes összeműködését a termelés általánosan elfogadott formájává fogja tenni és az a centrális szerv nem lesz egyéb nagy statisztikai hivatalnál, mely folytonosan megállapítja a társadalom termelési szükségleteit és elosztja a munkát a számtalan kis termelő gócz közt — és nagy *clearing-house*-nál, mely a terméit javakat elosztja a termelők és fogyasztók kisebb csoportjai közt.

Lehetetlen, hogy a közigazgatás szervezete a termelés és megosztás ezen szervezetéhez ne alkalmazkodjék. Még akkor is, ha a közigazgatási decentralizációnak, az önkormányzati elv folytonos kiterjesztésének folyamatát már a mai társadalomban nem látnók. De már ma észlelhetjük Nyugateurópában mindenfelé azt a határozott fejlődési irányt, a mely a községi és megyei

önkormányzat terének és tárgyainak folytonos kibővítésével a társadalom minden egyes tagját a társadalom szükségleteinek ismeretére és önkéntes végrehajtására neveli.

A gazdasági és az igazgatási önkormányzat ezen önkéntes szervezetének folytonos fejlődése az államot előreláthatólag lassankint egészen megszünteti, hogy helyet adjon a szabad közösségek szabad federációjának, az egész társadalom közös gazdasági igazgatási érdekei központi orgánumának.

Azt fogják erre mondani: hisz ez az anarchizmus. Valóban nem sokkal más. De míg az anarchizmus ezen célzott úgy véli elérhetőnek, hogy az állam egyszeribe eltöröltessék, addig a szocializmus azt tartja, hogy ezeréves társadalmi alakulatokat pusztán »akarattal« máról-holnapra eldekretálni nem lehet. Mint minden társadalmi változás, ez is csak megfelelő gazdasági és szellemi alkalmazkodásnak lehet a következménye. És azért teljes mértékben helyes Engels kijelentése: Az államot nem »szüntetik meg«, hanem az állam *elhal*.

Ennyit a szocialista társadalom berendezéséről. Ha valaki mégis a jövő társadalom életének még részletesebb, legintimebb leírását követelné tőlem, attól én viszont azt kérdem:

Volt-e társadalmi átalakulás, a melynek harcászai előre ki tudták ezirkalmazni a jövő társadalom képét? Vajjon a 40-es évek reformharcászai tudták-e töviről-hegyire előre leírni Magyarországon gazdasági és társadalmi életét azon korban, amikor nincs majd hűbériség, jobbágyság, rendiség? Bizony nem! És mégis megcsinálták — jól-rosszul — a polgári Magyarországot. Én is tehát pirulás nélkül bevallom, hogy nem tudom, ki fogja a szocialista társadalomban a csatornát tisztítani és hogy fogják-e a csatornatisztítókat ezért úgy díjazni, mint díjazza a mai társadalom némely általa is igen fontosnak mondott társadalmi funkciókat teljesítőit pl. a néptanítókat. Remélem, hogy igen.

Egy lényeges ellenvetésre mindazonáltal ki kell térnem.

A szocializmusnak legtöbb ellenfele s köztük a liberalizmus igen tisztelt képviselője is azért tartja a szocializmust megvalósíthatatlannak, vagy azért jósol neki igen rövid fennállást, mert szerintük az egyéni szabadságnak teljes megsemmisítését jelenti. Az ő szemükben az a tény, hogy a szocializmus az egyéni termelést kizárja, a zsarnokságnak legmagasabb fokát, az egyéni

tettvágy, erő, kezdeményezés megöloje. A szocializmus ellenkezik tehát az emberi természettel.

Számos vonatkozásban szóltam már előzőleg a szabadság problémájáról. Ismételen mutattam rá nemcsak arra, hogy a mai proletárság szabadságézménye egyenes ellentéte a burzsoázia szabadságképzetének, hanem különösen arra, hogy folyton növekszik az emberek lelki készsége, cselekvésüket a társadalom szükségleteihez alkalmazni s így folyton csökken a kényszer alkalmazásának szüksége. De ez a kérdés oly fontos, hogy nem cselekszem talán helytelenül, ha ezen szűk keretekre szabott előadásban is külön foglalkozom vele. Mert ha ez a vád alapos volna, tényleg a legsúlyosabb érv volna a szocializmus ellen. Valóban, ha bármely társadalmi rend az egyéni kezdeményezés lehetőségét kizárná, az a társadalom halálra volna ítélve. Mert egyéni, illetve apró kisebbségekből kiinduló kezdeményezés nélkül a társadalom továbbfejlődése lehetetlen. S így a fejlődés nagy gondolatától áthatott szocialista is, kinek legfőbb ideálja a társadalom folytonos és végnélküli tökéletesbedése, kell hogy visszarettenjen oly társadalmi rendtől, melyben nincs szabadság, következésképp nincs haladás.

Mi a szabadság? Abszolút, minden időkre és minden állapotra végérvényesen megállapított absztrakt idea? Vagy a szabadság is, mint minden ideológia, relatív, korok és társadalmak szerint más?

A szabadság lélektani kategória, amely jelenti azt a lelki állapotot, a mélyben egyéni vágyaimat, szükségleteimet összhangban tudom ezen vágyaim és szükségleteim kielégítésére irányuló cselekvés külső lehetőségével. Ebben az értelemben a szabadság mindig ugyanazt jelentette.

De hogy én mit kívánok: hogy érzéseimet mi szabja meg, hogy vágyaim miféle konkrét tárgyakra irányulnak, szóval, hogy *minek* a cselekvése adja meg nekem a szabadság tudatát, az függ attól, hogy mily szükségleteim vannak már kielégítve és hogy milyenek az én ismereteim a további szükségletkielégítés lehető módjairól. Vagyis függ a neveléstől, a tudástól és különösen attól, hogy környezeti állandó befolyások miféle szükségletkielégítési módokat tettek biztosított, reflexszerű, öntudatlan cselekvéssé. Abban a mértékben, a mint bizonyos szükségletek állandó és föltétlen kielégítésének lehetősége biztosítva van, ezen szükségletek kielégítésének vágya lelkünkben egészen háttérbe szorul és megszűnik szabadságképzetünknek részét alkotni. Szabadság-

vágyunk tehát csakis oly cselekvési lehetőségeket ölel föl, a melyek még nem biztosított szükségletek kielégítésére irányulnak. Vagyis a szabadság nem egyéb, mint a cselekvés lehetősége oly szükségletek kielégítése irányában, a melyek kielégítését a társadalom nem biztosítja.

Így a szabadság konkréte relatív fogalom, a melynek mindenkori tartalmát és irányát a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának mindenkori foka, osztályhelyzetünk, vagyoni viszonyaink adják meg. Ha megkíséreljük, beleképzelni magunkat különböző korok embereinek lelkébe, kétségtelen, hogy a legkülönbözőbb, nemcsak korok és területek, hanem ezeken belül is a társadalomban elfoglalt helyzet, vagyis az osztályhoz tartozás és a műveltségi fokok szerint különböző szabadság-esszményeket kell konstruálnunk. A legrititívebb ember számára bizonyos korban a szabadságnak esszménye az volt, hogy gyöngébb embertársát akadálytalanul megehesse. A gazdasági termelő erők valamivel magasabb szervezetével működő utódja ellenben éppen nem érezte már szabadsága korlátozásának, ha embert nem ehetett, mert neki az állattenyésztés már biztosította primitív szükségletei kielégítését. Ő azonban igen zsarnokinak tartott volna oly parancsot, a mely a némileg biztosított gazdasági létben már fölébredt esztétikai szükségletének teljesítését tiltotta volna, például teste tetoválását. A középkori lovag szabadságideálja az volt, hogy várából bármikor lecsaphasson a kereskedőknek a völgyben elvonuló menetére és kirabolhassa; de senki sem hinné, hogy a középkori kereskedőosztálynak ie ugyanez volt a szabadságképzete. És a mi ma, a szabadversenyre alapított gazdaságban a polgári osztály — bár az ipari koncentráció folytán annak is mind kisebb töredéke — számára szabadság, az a munkás-osztály, tehát a népesség mind nagyobb része számára szolgás, mert a lét szegénységét és bizonytalanságát hozza számára. És így a szocializmus úgynevezett zsarnoksága legrosszabb esetben csak a polgári társadalom egy kis töredéke szabadságképzetével ellenkezhethet, de nem a szabadságfogalommal magával.

Ez azonban a szocializmus szabadságának csak negatív bizonyítéka. Azt kell bizonyítanunk, hogy a szocializmusban szükségképp majdan kialakuló sajátos szabadságképzetnek megfelelő valóságos cselekvési lehetőségek lesznek-e?

Azt kell tehát keresnünk, hogy a szocialista társadalomban mi lesz az emberek szabadságvágyának tartalma és iránya?

Az emberi szükségletek sorrendjének vizsgálata s különösen kvalitásuk történeti fejlődésének megállapítása rávezet a kérdés megoldására.

Az emberi kultúra fejlődése azt mutatja, hogy azon mértékben, a mint a társadalmi összeműködés a társadalomban élő emberek minél nagyobb része tisztán vegetatív szükségleteinek kielégítését biztosította, az illető társadalom emberei munkaerejük, tehetségük, alkotáskedvük annál nagyobb részét fordították szellemi javak termelésére, a szellemi kultúra kiépítésére. Minél könnyebb volt az embereknek harca az állati létért (evésért, ivásért, ruházkodásért, stb.) és minél több ember volt fölszabadítva a tisztán vegetatív életműködések kényszere alól, a társadalomban levő energiák annál inkább kerestek alkalmazást a politikai, a tudományos, a művészi, az irodalmi produkcióban és a tudomány, a művészet, az irodalom termékeinek élvezésében. Vagyis az emberek szabadságeszménye annál inkább terelődött a szellemi térre, az emberi szabadságvágy alapját képező eredeti társadalmi ösztönök, mint a kitűnni akarás, a hatalmi vágy stb. annál inkább szellemültek át — gondolkodásuk, idejük, munkaerejük minél kisebb részét foglalta le a gazdasági szükségletkielégítés kényszere.

Ez a megismerés, t. Társaság, engedi remélnünk, hogy a szocializmus nemhogy zsarnokság volna, hanem a magántulajdon létezése óta az első társadalmi rend, a mely az emberi szabadságnak valóságos biztosítója. Meg vagyok győződve, hogy a gazdasági termelő erőknél már mai fejlettsége elegendő arra, hogy tudatos és tervszerű kooperáció mellett az emberiség egészének nemcsak pusztán gazdasági szükségletkielégítését biztosítani tudja, hanem a gazdasági produkció számára az emberek munkaerejének és idejének oly csekély részét vegye majd igénybe, hogy az energiáknak óriási mennyisége áll majd rendelkezésre a közéleti és a szellemi termelés és fogyasztás számára. A mai társadalom uralkodó tagjainak szabadságképzete helyébe, mely az érvényesülés a gazdasági téren, a szocialista társadalom összes tagjainak lelkében új szabadságképzet alakul majd: annak lehetősége, hogy a közéleti és a szellemi téren dolgozzanak, érvényesüljenek, kitűnjenek.

Nincs semmi okunk föltételezni, hogy a szocializmus az egyéni érvényesülés ezen módjait meg fogja nehezíteni. És így a szocializmus a szabadságnak s ezzel az emberi boldogságnak végtelen perspektíváját nyitja meg. Összes mate-

riális szükségleteinknek van határunk. A kielégítettség bizonyos fokán túl semmiféle materiális szükségletkielégítési vágy nem ingerel többé. Ellenben szellemi szükségleteinknek az a természetük, hogy magasságuk arányában differenciálódnak, finomulnak, sokasodnak, mélységben és szélességben terjednek. Végtelenek, határtalanok. Az emberi értelemnek, tettváagnak, akaratnak végtelen érvényesülési téri nyitnak. S ez érvényesülés lehetőségét a szocializmus fogja megadni. Van-e hát állapot, mely az emberi természettel jobban megegyez? Van-e társadalmi rend, a melyre jobban illenének Engels szavai, hogy az az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába !

* * *

Föladatomnak végére értem. De nem léphetek le innen, mielőtt egy lehetséges félreértésnek elejét nem venném. A kép, a melyet az emberiség jövő fejlődéséről és tökélyesbüléséről gyöngö kézzel vázolni igyekeztem, azt hitetheti el önökkel, hogy én is rabja vagyok annak a szociális optimizmusnak, mely az emberi nem eredeti jóságát és szellemiségét hirdetvén, a társadalmi viszonyok valamely sematikus átalakításától és némi érzékeny erkölcsprédikációtól az eredeti emberi jóság és szellemiség hirtelen hajnalhasadását várja. Nem, t. Társaság! Én azt hiszem, hogy az ember eredetileg sem nem jó, sem nem rossz — hisz jó és rossz folyton változó, relatív társadalmi fogalmak — hanem mint minden természeti lény, egyszerűen élni akar és továbbszaporodni. Az emberi életvágy hatalmas, mindenképp fölötte uralkodó ösztönének összeütközése a természet más erőivel hozta létre folytonos alkalmazkodás útján azt az emberi társadalmat, melynek formáiban és tartalmában folytonos fejlődését az emberiség százezeréves történetében végigkísérhetjük. Végtelen sok küzdelem az emberek közt és a természet ellen, sok ezer nemzedéknek értelmi és testi ereje, munkája, fáradsága táplálta a talajt, a melyből a mai polgári társadalomnak bámulatos anyagi és szellemi kultúrája kinőtt. Ennek a kultúrának organikus továbbfejlesztése a föladat. De mikép haladásának minden eddigi lépcsőfokára az emberiség fáradságos, sokszor véres, de mindig emberemészítő küzdelem árán kapaszkodott föl, úgy a szocializmus is, az emberiség haladásának legközelebbi foka, nem hullik majd mint kész ajándék ölünkbehanem fáradságos, talán a legfáradságosabb munkát igényli. Ki fogja e munkát végezni? Az előadottakból következik, hogy

az nem lehet más, mint a társadalomnak azon osztálya, mely megtöltvén lelkét az emberiség új fejlődési fokának ideáljával, magára vállalja a harci szolidaritásnak, az öntevékenységnek, az önnevelésnek azt a nagy terhét, melyet ez a munka követel. Ez az osztály, mely megássa az összes osztályok sírját és ezzel megveti alapját az emberiség egész nagy családját felölelő szolidaritásnak — ez az osztály a szocializmus eszményét valló munkásosztály. A társadalmi fejlődésnek mely híve tagadhatja meg tőle rokonszenvét!

Dr. Szabó Ervin.

IV. A KONZERVATIVIZMUS ÉS A KERESZTÉNY SZOCIALIZMUS.

A mikor a Társadalomtudományi Társaság a társadalmi fejlődés irányainak kifejtését és megvitatását napirendjére tűzte, közvetlen célja az volt, hogy a nálunk e kérdések felől elterjedt téves nézeteket eloszlassa s felőlük a köztudatban világosságot derítsen; végcélja azonban nem lehetett más, mint annak megállapítása: melyik társadalmi rendszer biztosítja leginkább, egyrészt a társadalmi bajok gyógyulását, másrészt a társadalom boldogulását.

Hogy e vita rendezése időszerű volt, azt az e modern tornára megjelent közönség nem lankadó érdeklődése igazolja. E közönség soraiban túlnyomó számban a fiatal Magyarországot látom; átalakulóban levő, forrongó társadalmunk harcias elemeit, kik fiatalos hévvel és optimizmussal bízva szociális eszményeikben, a mai bajok gyógyulását s a megváltást azoknak megvalósultától várják. Én ezt a fiatalos hevet szeretem; mert, mint minden nemes hevület, ez is csak emelheti s kitartó munkára és nemes tettekre ösztönözheti azokat, a kikben buzog. Élesztő kovásza lehet az a mai, léhaságba merült, elpetyhült társadalomnak; kristályosodási középpontja a tömörülő erőknek s az új, életrevaló alakulatoknak. Azonban optimizmusában osztozni nem tudok. Nem tudok hinni a társadalmi forradalom üdvözítő voltában, annak sem erőszakos, sem utópisztikus formájában; mert a társadalom mai betegsége nem egyes tag lokális üszkösödése, hanem az egész szervezetben elterjedt vérbaj; azon tehát nem valamely tag levágásával, hanem csakis a romlott vér megtisztításával lehet segíteni, a konzervativizmus s a mi annak természetes kiegészítője: a keresztény szocializ-

mus, más szóval: a társadalom természetes életrendjéhez való visszatérés által, melytől azt a liberalizmus uralma alatt nagyra neveledett kapitalizmus eltérítette.

Ezért vállaltam el ezen irány képviselőjét, noha érzem, hogy az a tudományos fegyverzet, a miben itt megjelenni illik, nem én reám van szabva, forgatni sem bírnám; azért talán megengedik, hogy én a szociológia súlyos fegyverzete helyett, a bibliai Dávid példájára, a patakból vett kavicscsal: az egyszerű józanész s a tapasztalat parittyakövével, védjem meg a magam álláspontját.

Mindenekelőtt legyen szabad a többi irányokról való felfogásomat kifejtennem.

I. A *liberalizmus* tiltakozás volt a tekintély elve, a kiváltságok és az abszolutizmus túlkapásai ellen s a gondolat- és cselekvésszabadság hirdetője. Mint elv, magasatos, szép volt; kezdetben minden téren termékenyítő, mert felszabadította a lekötött erőket. De azután úgy járt, mint a Goethe bűvészinas: a felszabadított erőket megfékezni, kormányozni nem volt képes, mert minden tekintélyt lerombolván, elvetette az erkölcsi féket; a gyeplőt a vágató ló közé dobta s azt többé megállítani nem bírta. Így, közvetve, rettenetes rombolásnak vált megindítójává; mert a gazdaságilag gyöngékre rászabadította az erőseket; a kíméletleneket, a nemesebb erkölcsi felfogás által nem korlátozottakat, azokra, kiket épp finomabb erkölcsi érzékük gátolt abban, hogy hasonló fegyverhez nyúljanak. A kapitalizmusban kifejlesztette a legridegebb gazdasági rendszert, mely széttépte azokat az erkölcsi szálakat, mik a birtoikososztályt a néphez s egykor minden munkaadót munkásához kötötték. Létrehozta azt a rideg viszonyt, melyben a munkát, kiküszöbölvén belőle minden más erkölcsi és emberi tényezőt, kizárólag árucikknek tekintik. Ez által lett szülőanyja egyrészt a proletarizmusnak, másrészt a társadalmi elkeseredésnek s így, a mi annak gyümölcse: a szocializmusnak.

A liberalizmus politikai téren az egyenlőség örve alatt létrehozta a modern rideg, merev cenzalizációt, a helyi szabadságnak oly fokú eltiprását, melyre alig tud példát a történelem. A nemzetközi viszonylatban létrehozta a modern államkolosszusokat, melyek az apró, független államokat fölszívják. Gazdasági téren, a szabad verseny elve által, a tőke

kolosszusokat, melyek az apró vállalatokat, a kisipart, kiskereskedelmet megsemmisítik. Szellemi és erkölcsi téren létrehozta a szellemi és erkölcsi anarkiát, a szó legrosszabb értelmében: a századvég dekadens irodalmát, színházát, a családi élet bomlását s a társadalom erkölcsi sülyedését. Mert az erkölcsbomlasztó eszméket rászabadította a tömegre; ezzel demokratizálta, sőt proletarizálta az erkölcsi rothadási

Hogy lehet, hogy a liberalizmus nemes eszmei tartalma mellett mégis ilyen mérges gyümölcsöket termett? — Mert lényege a tagadás, pozitív tartalma nincs. Lerombolván a korlátokat, feladatát elvégezte. Hiába igyekszik üres kereteit szociálpolitikai tartalommal megtöltve, magát új életre galvanizálni. A szociálpolitika, a gyöngék oltalmazása, saját lényegével áll ellentétben; mert elve, a szabad verseny, az önzésnek kedvez. A társadalmi politikához keresztényi szeretet is kell, mely a liberalizmus lényegéből hiányzik.* A szociálpolitika a keresztény szocializmus elveinek kisajátítása volna; kisajátítással pedig sokáig életet hazudni egy holttetembe nem lehet. A liberalizmus tehát lejátszotta szerepét s elmehet.

II. A *szocializmus*, a liberalizmus által nagyranövelt kapitalizmusnak, falun azonkívül az abszentizmusnak** keserű gyümölcse. Természete szintén negatív, mint a liberalizmusé: harcz a meglevő társadalmi rend, főként a hatalmon levő bourgeoisie ellen. »A proletárság ne fogadjon el semmit, a mit nem maga csikar ki, hanem önkényt adnak.« Tehát még az engesztelődés eszméjét, még a szeretet elvét is kizárja — más osztálylial szemben. Nem egyéb ez, mint a legridegebb *osztályönzés*, mely még az egyéni önzésnél is kegyetlenebb. Tehát harcz a végletekig. De, ha az a harcz megszűnik s a győzelem a ma elnyomott osztálynak kezébe adja a hatalmat és jólétet, mi lesz akkor? Hová fog ez az osztályönzésre nevelt társadalom fajulni, ha majd korlátot nem érez? Mi lesz ott a lelkiismeret féke a gyűlölség emlőjén növekedett emberben? Milyen lesz az a társadalom, melyben a nő és a gyermek is a gyűlölséget szívja magába? Mily elvadulásra kell ennek vezetnie? A »fogat-fogért, szemét-szemért t elve, a dúvad-elmélet, éled fel. Kegyetlenebb,

* Nálunk is a Darányi-féle szociálpolitika nem liberalizmus, hanem a fajszeretet által sugallt nemzeti politika volt.

** Mert az abszentizmus, a nagybérlet formájában is, épp oly rideg viszonyt fejleszt ki a nagybirtok urai s a nép közt és épp úgy széttépi az egykor megvolt érzelmi kapcsolatot, mint amaz.

sivárabb küzdelem az érvényestülésért még nem folyt, mint ott fog folyni.

Mínthogy a szocializmus társadalmi betegség, melyet a féktelen verseny s a termelési anarkia idézett elő: azt kell megfékezni, ezt kell szervezni, hogy a baj gyökeresen meggyógyuljon. Ám a termelés kollektív rendszere úgy, a mint ők azt kontemplálják, meg fogja-e gyógyítani a gazdasági élet és a társadalom erkölcsi sebeit? Aligha; mert a mai gyáripár fenntartásával fel kell újítania, habár más alakban is, a mai termelés bajait; társadalmi téren pedig a tömeg zsarnokságát fogja tenni a kiválók uralma helyébe.

Mikor a szocializmus igen tisztelt képviselője (Engels nyomán) oly megkapó, drámai képet rajzolt a kapitalizmus s a gyári termelés rettenetes erkölcsi és társadalmi következményeiről: e premisszákból azt vártam, hogy a kapitalizmus megfékezését s a gyári termelés reformját, illetőleg korlátozását fogja követelni. Okoskodása meglepett: ő az ipari fejlődést tekinti meg nem változtatható tényezőnek s kész az egész társadalmi rendet felforgatni, hogy hozzá alkalmazza.

Tehát a gyáripár fejlődésével szemben, mely a munkásosztályt proletarizálta, az ember tehetetlen? Avagy az ipari fejlődés vastörvénynek hódol, melyen az emberi értelem és belátás nem változtathat? És vajjon el lehet-e dogma gyanánt fogadni, hogy a gyáripár minden fejlődése abszolút haladás? Vajjon a gyártásnak minden fejlődése az? Ha valaki ma a liditnek s ecrasitnak igen olcsó s gyors gyártási módját találja fel, vajjon haladás volna az, ha kenyér helyett azt gyártaná nagy mennyiségben? S a szocialista közgazda e haladás kedvéért kész volna átalakítani a társadalom rendjét? És vajjon nem ilyen lidit-természetű-e mindama cikkek gyártása, melyek csak munkaerőt és nyers anyagot emésztnek, az emberi élet fenntartására és boldogítására azonban teljesen haszontalanok, sőt károsak, mert a munkást arra csábítják, hogy verejtéke s elhasznált izomereje árán szerzett garasát haszontalanságra, vagy épp méregre fecsérelje? Menjünk végig körutainkon, nézzük meg a kirakatokat: vajjon az ott a járókelőket csábító portékából mennyi az, a mi az életet fenntartja, vagy a boldogságot növeli? Vagy nézzük meg bérfizetés napján a pálinkás boltokat és szivartőzsdéket, vagy akármikor a kávéházakat, — vajjon a szesztermelés s a dohány- és kávé-

házipar fejlődését haladásnak tekinthetjük? Hiába biztosítja akár a mai, akár a jövő szociális állam a munkást bal-eset ellen, ha a korcsma ellen nem tudja biztosítani; hiába csikar ki a mai munkás keserves sztrájk árán béremelést, hiába fog a jövő munkása munkájának megfelelő jutalmat kapni, ha azt a kicsikart bértöbbletet a korcsmáros s a szatócs zsebeli, ráadásul a munkás testi és szellemi erejét is aláásva. Korlátozza az állam a korcsmák üzemét s minden oly czikk gyártását, mely merő anyag- és erőpusztítás, minden emberi erőben és boldogságban való ellenérték nélkül; akkor a bér- és munkaidő kérdését is könnyebb lesz, megoldani, mert akkor a munkás keresete nem pocskolóódik el, a munkaerő s a tőke pedig hasznosabb munkára szabadul fel. A nélkül az egyéni szükségletet soha semmiféle termelés kielégíteni nem fogja.

De maga a gépek alkalmazása is haladásé minden esetben? Ha a Mississippi-melléki farmer néger munkás, ha az alföldi magyar birtokos tót vagy magyar arató helyett géppel arattat, míg a tót arató Amerikába vándorolni kénytelen, a magyar napszámos munka nélkül marad, a néger munkás pedig városba szorul, a hol testileg-lelkileg elfajzik: a gépek alkalmazása a gazdaságban, mi által kapitalisztikussá válik maga a földművelés is, vajjon igazi haladás?

De van a szocialista közgazdának egy más tévedése is: azt mondja, a kollektív termelés mellett kinek-kinek annyi fog jutni, a mennyi az ő egyéni szükségletét kielégíti. Csak-hogy az az egyéni szükséglet nagyon relatív fogalom. Nagy- anyáink súrolt padlójú, meszelt falú, függönytelen szobában, faggyúgyertya mellett elégedettek voltak; nekünk szőnyeg, kárpit, függöny, villamvilágítás kell, mégis elégedetlenek vagyunk. A bodrogi leányok húsz évvel ezelőtt Nagy héten 16 krajczár bérért vígan dalolva ásóztak; ma négy annyit keresnek, még se olyan vidámak; igaz, hogy akkor otthon szótt-varrt ruhában jártak, ma meg kalap, napernyő járja. A korlátlan gyári termelés a mai közlekedés mellett szüntelen új szükségleteket fog teremteni. E végtelenségig növekvő szükséglet kielégítésére semmiféle kollektív termelés képes nem lesz. Bölcsőbb tehát Tolsztojjal a szükségletet korlátozni, arra, a mi az élet fenntartására szükséges, a termelést pedig arra, a mi igazán értékes s az életnek nemesebb örömmel való megtöltésére képesít, a mint Ruskin tanítja.

De van a szocziálista társadalmi rendszernek egy más szervi hibája is: egyoldalú, mint a Linné rendszere, mely csak a porzók számát tekinti, minden egyéb élettani tényezőt mellőzve. A házaseletet is fizikai elemeire redukálja; az erkölcsi momentumot, mely a családi élet állandóságát követeli, számba sem véve. Pedig a társadalomnak erkölcsi sebei is vannak s ezek még jobban fájnak. Hogy többet ne említsek: a liberalizmus a köznép leányát felszabadította a *ius primae noctis* alól; de vajjon a kosaras asszonyoktól megvédi-e? És meg fogja-e védeni a szocializmus?

A szocziálista világfelfogás tisztán materialisztikus, az ember egyéb erkölcsi és kedélybeli szükségletét nem veszi számba. Ez által végtelen sok egyéni szenvedés csiráját hordja méhében; a kiválók szenvedése lesz az, a tömeg brutális zsarnokságával szemben. Mint ma az amerikai Unióban. Csupán az élet anyagi szükségletét veszi számba, mintha az anyagi nélkülözésen kívül más szenvedés nem is volna. Ez teszi szűkeblűvé másokkal szemben; azt hiszi, a kinek ruhája s kenyere van, annak mindene megvan s boldog is. Holott az ember nem pusztá éhség. Érző lelke is van. Szemvedését nem pusztán a kenyér hiánya okozza. Láttam szenvedni jólétben, hatalmon lévőket, jobban, mint az éhező koldust; az erkölcsi gyötoremre a kifinomodott lélek még inkább képes; sőt csak az érzi igazán. Hiszen a proletárság elkeseredését is nem pusztán a kenyérhiány okozta, hanem sokkalta inkább az az erkölcsi szenvedés és elhagyatottság, melyet a kapitalizmus önzése mért rá.

Végre még egy-két szót a szocziálista állam vagy közösség szervezetéről. Alapja gazdaságilag az együttes termelés, politikailag a teljes egyenlőség lesz — tehát az általános szavazatjog, ügy, de a Deák Ferencz szavazata egyenlő értékű lesz a tót napszámoséval? Ezt* már láttuk Athénben, hol az az osztracizmusra s a legjobbak számkivetésére vezetett. Hát a tömeg minden, az egyéni kiválóság semmi? Egy Tolsztoj s a sarki hordár az emberiségre egyaránt értékes? Az ő idő előtti elhunytja nem lenne nagyobb veszteség, mint ezer másé? A nagy ember egyenlőnek vallja magát a többivel, mint a hogy felnőtt lehajlik a gyermekhez, ha magához akarja felemelni. Ám mi, kik eléggé távol állunk, hogy a kettőt összemérhessük, látjuk a különbséget.

*Tudniillik a szavazatok teljes egyenlőségének eredményét.

S vajjon a teljes társadalmi egyenlőséget hogy egyeztetik majd össze a természetes kiválás és átöröklés tényével? Az a tény, a mit a pszichológusok a kitaposott ösvények törvényének neveznek, a teljes egyenlőséget lehetetlenné teszi. A tapasztalat s a lélektan arra tanít, hogy az átöröklés útján fejlettebb értelem, nemesebb érzület jöhet létre, mely mellett az egyén tökéletesebb társadalmi munkát végezhet. — Épp úgy lehetetlenné teszi a terheltség. Vajjon a pusztá harczy energia fejlesztésével mindezt le lehet győzni?

A jövő szocialista társadalomról rajzolt képében Kautsky azzal biztat, hogy fog virágozni a művészet és tudomány is, a mellett, hogy a termelő testi munkában mindenki részt vesz. Nem tudom, ugye, hogy Michel Angelo délelőtt követ fejtene, délután Mózesét faragná s a Sixtina mennyezetét festené; Beethoven pedig talán délelőtt zongorát gyártana, délután szinfoniát írna. A szocializmusnak ez a leggyöngébb oldala: nem veszi számba a lélek törvényeit. »Egyenlő testi munkát fog végezni fcüki a termelésben». Hát a fejlett szervezetek differenciálódását nem veszi számba? Nincs-e szemünk, mely pusztán látásra, fülünk, mely pusztán hallásra való? És vajjon dolgozik-e az a favágó valaha oly tetet-lelket emésztőn, mint az észbeli munkás? S az alkotó művész művét nem épp a látszólagos, fizikai henyélés óráiban alkotja-e meg? Mert a szellemi alkotó munkának van egy feltétele: a szabadság.

Minderre azt felelik: a jövő képét megrajzolni nem lehet. Ez a bökkenő éppen. Milyen lesz az a jövő társadalmi rend? Milyen lesz ott a családi élet, a tűzhely? Engem mint embert s nőt, épp ez érdekel. A nélkül az egész szocialista társadalmi rend ugrás a sötétbe. Azt mondják erre: egyetlen forradalom vezetői sem tudták előre, mi fog utána következni. A vak ösztönüket követő tömegek semmi esetre sem; de a vezetők bizonyára tudták; mint a hogy a tudós, ki egy hipotézist felállít, agyában annak megfelelően előre megalkotja az egész világrend képét.

III. Az *anarkizmus*. Jobban megfelel az emberi természetnek, mert több benne a szeretet s az egyéniségnek több szabadságot biztosít: az anarkia. Termékenyebb, de szűkkörű; az ember alkotó ösztönével, moly a fejlettebb társadalmi szervezeteket s az államot létrehozta, nem vet eléggé számot. Az anarkia — szép utópia; de az egyéni parányok egyensúlyozódásának elméletét vive be a társadalom szervezetébe, a zuzmó-állapotot

hozná vissza. A mi megint egy természeti törvénynek a társadalomra való egyoldalú alkalmazásából ered.

A sejtek önálló élete tartja fenn a tölgyfát? Mégis, miért szervezkednek tölgyfává, azaz nagyobb egységgé? Miért alkot némely sejtcsoport faszövetet, más lombot, más háncsot s. i. t.? Miért nem marad mindegyik sejt független, önálló, mint az egysejtű moszaté? S vajjon az az egysejtű moszat becsesebb-e a természet egészére, mint a hatalmas tölgy, melynek kérgén egész zuzmó- és mohatenyészet talál oltalmat, lombja között madárkasereg tanyázik, tövében hangyaboly húzódik meg s alatta gyöngyvirág és örökzöld nyílik? Sőt még gyökerén is milliárd gomba élőködik, mely viszont számára a nedvességet szívja fel, míg ő neki oltalmat s chlorophyllja által táplálékot ad? Lombjával megtisztítja a környék levegőjét, hatalmas koronájával pedig felfogja a vihart, megoltalmazva a tövében élő gyöngébb tenyészetet és üdítő árnyékot nyújt a delelő nyájnak s az eltikkadt vándornak? Mikor a természet életében az egymásrautaltság s az összetett szervezet áldásos voltának ily példáit látjuk, óhajthatjuk azt, hogy az emberi társadalom, mely nem egyéb, mint évezredek szerves fejleménye, alkotó sejtjeire essék szét? Vagy azt hiszik az anarkizmus hívei, hogy a közös erkölcsi törvény és intézmények kapcsa nélkül, pusztán a szabadon mozgó sejtek szabad egyensúlyozódása fenn fogja tartani az összesség egyensúlyát és összhangját? Ez egy gyönyörű ábránd, mely a nagyon tiszta szívűeket mindig csábítani fogja, de melynek feltétele a paradicsomi ártatlanság állapota volna. Ám ez, sajnos, régóta kiveszett. A mit a kiseddel veleszületett sok rossz hajlam igazol. A modern pszichológia s az élet Rousseau tanát az ember eredeti tökéletességéről rég megczáfolta. A visszaütés sem magyaráz meg mindent. Vagy igen: a visszaütést az ősemberre, ki életéért a dúvadakkal viaskodott s megéhezvén, a tulajdon fajtáját ette meg.

Ez teszi szükségessé a mai emberre nézve is az erkölcsi és világi törvényt s annak büntető hatályát. Káros dúvadak pusztítására ezereket költünk; irtjuk a férget tűzzel-vassal; s csak a legveszedelmesebbet hagynók korlátozatlan? Könnyű Tolsztojnak az emberi lélek szelídségéről és általános békeszeretetéről beszélni, mikor Oroszország olyan, mint a jól kigyomlált kert, melyből minden erkölcsi gyomot Szibériába plántáltak; s mikor az otthonmaradtak évszázadok óta szakadatlanul ama keresztény vallás, ama társadalmi tekintélyek,

ama hazaszeretet és isteni félelem szelídítő hatásának voltak kitéve, melyeket ő megtagad. Bezzeg a szibériai koronauradalmaknak egykori gonosztevőkből, fegyenczekből lett jobbagyait szabadítsa rá jámbor szomszédaikra! És eressze szabadjára az oláh cigányt és lássa a harmóniát, a mely létre fog jönni. Ott a szomorú példa: az amerikai négerék. A szabadság félszázada után fajtalankodásuk ellen még ma is csak lynchelessel védekezhetik a nép; erkölcsi érzéke teljesen fejletlen; az enyém-tied s az igazmondás ismeretlen előtte.

Másik nagy tévedése az anarkianak, hogy azokat az erkölcsi alapokat, melyeken 6000 év óta minden állandó társadalom nyugszik — a vallást, a hazát, s a tulajdont — akarja megsemmisíteni. Legélesebben támadja a tulajdont; holott annak fogalma veleszületik az emberrel. Avagy nézd a kisdedet; hogy ragaszkodik ahhoz, a mi az övé. A tulajdonnak a jogon s a gazdasági jelentőségen kívül van egy eleme: az erkölcsi — jobban szeretem, a mi az enyém, mert jobban ismerem. Miért nem oly kedves nekem a gondozott nyilvános sétatér, mint az én kis kertem, vagy csak a magam cserép virágja? Mert az az enyém; mert azt magam ápolgatom; mert arról én gondoskodom, azt sérüléstől ón óvom meg; megfigyelem fejlődését; örülök minden egyes levélkéjének; gondolatomban hozzáfűzöm jövődöm és az én kedveseim jövődjének terveit. Így a szőlősgazda, midőn szőlőjét ülteti: »Ebben a szőlőben kis fiam fog szaladgálni; ha megnő, övé lesz, ő fog benne szüretelni; öregségünkre feleséggel ide fogunk kijárogatni.« És ezek a gondolatok s a hozzáfűződő gyöngéd érzések megacézolozzák a kart a munkára, megedzik az akaratot a más élvezetekről való lemondásra. Épp úgy a nagybirtok; kedvesebbé teszi a haza földjét, a rajta élő népet, a környék társadalmát — a nagy tölgyfa az is, mely egész állatkolóniákat, egész gyöngéd tenyészeteket oltalmaz s biztosítja fejlődésüket, virulásukat. A mi a kapitalizmust (földbirtoknál pedig az abszentizmust) oly gyűlöletessé teszi, épp az, hogy ott a birtoklásból hiányzik ez az erkölcsi mozzanat: a birtok szeretete s a velejáró természetes kötelességek — az oltalmazás — teljesítése. Elszegényítné az emberi lelket az, a ki tőle a tulajdont elvonná.

Még szentebb a haza fogalma, mert eszményibb, önzetlenebb s több nemes önfeláldozást kíván. Jóllehet, a geocentrikus világfelfogás megdőlt; ám ez nem változtat azon a tényen, hogy mi mégis a mindenség e parányához vagyunk kötve,

melynek neve: Föld; tevékenységünket, parányi emberi tehetségünket itt kell kifejtenuk, vagy sehól. Sőt még ez a Föld is nagy nekem. Az egész földkerekségért nem élhetek; mint a hogy a patak a maga völgyében életet, virulatot fakaszt; holott az Oczeánban nyomtalanul elveszne. Ez a darabka föld, a melyiken születtem, a melyiken bölcsőm ringott, a melyiknek minden rögéhez gyermekkorom egy egy kedves vagy fájó emléke tapad; a melyikben az én elhunyt kedveseim porladoznak; a melyik erkölcsi és anyagi levegőjével éltetett és nagyra növelt: az kedves nekem, ezért tudok élni, ezért tudok, ha kell, meghalni; nem a nagy világért.

És, ha ezt mondom, az nem érzélgés. Ez az érzés él bennem; él minden ép érzésű, romlatlan lelkű emberben. Természetes az benne; azért természetadta joga van hozzá. A legnemesebb rugóktól fosztaná meg az emberi szívet az, a ki a hazaszeretetet kitépné belőle. Ha azt ki lehetne tépni onnan, a hol megvan! Maga Tolsztoj is, miért orosz minden ízében? Miért él negyven éve szülötte földén, kis Jasznaja-Polyánájában? Miért hordja orosz népe viseletét? Miért ír hazája nyelvén? Miért ő orosz fájának legnemesebb megtestesülése? Miért nem kozmopolita? Miért nem internacziionalista? Íme, a haza, a szeretet ezer szálával tartja fogva; hiába tagadja meg, nem bír tőle elszakadni.

S végre a legnagyobb. Isten és a vallás. Istent szóval tagadni még könnyebb, mint a hazát. Hisz nem láthatom. S a mit nem látok, az reám nézve nem létezik. A vízcseppben küzködő, egymással a létért élet-halálharczot vívó ázalag, a kinek se szeme, se füle, se agya, elhiszi-e, hogy e világon van hajnali pír és szivárvány, hogy pacsirta dalol s » menny dörög, s hogy van egy olyan lény, ki értelmével a letúnt évezredek emlékeit s a messze csillagok világát és léte okát kutatja, holott azok rá nézve teljesen haszontalanok vagy felfoghatatlanok? Ázalagok vagyunk mi is. Azt, a ki mint isteni lény, felettünk áll, csak hitünkkel foghatjuk fel; legkönnyebben az élet nehéz pillanataiban, mikor saját semmiségünket legjobban érezzük — anya gyermeke koporsójánál.

Csodálatos ellentmondás rejlik az anarkia tanításában: hogy Isten: az emberi ész, a bennem élő öntudat; más nincs. Hát a kised vagy a hülye együgyű, vagy a szegény tébolyodott élőhalott számára nincs Isten? Az én eszem volna Isten, az én fogyatékos, tévedő, homályosan látó emberi eszem? S ha

nekem véletlenül élesebb ész jutott, mint másnak, bennem, ha én rossz is vagyok, több volna Istenből, mint az együgyű asszonyban, a ki magát férjéért, gyermekeiért feláldozza s a ki minden bántást jótéttel viszonz és szívből megbocsát?

S vajjon igazuk van azoknak, kik azt vallják, hogy Isten jó mumusnak s a vallás jó fék a tudatlan tömeg számára, melyre azonban művelt embernek nincs szüksége? Én nem tudom, nincs-e rá nagyobb szüksége Korotnaynak, ki haldokló betegét megrabolni akarja, az autokrata czárnak, kinek akaratát emberi erő nem korlátozza, a Morganeeknek, kik százezer ember jóllétét tartják kezükben s kiket a pénz hatalma a lelkiismeretek megvásárlására csábít. Nekem erős meggyőződésem, hogy isteni félelemre s a vallás fékére az embernek annál nagyobb szüksége van, minél nagyobb hatalom adatott kezébe.

Áttekintettük a három társadalmi rendszert. Áttérhetünk immár a negyedikre. Előbb azonban értsük meg jól azt a társadalmi ténytet, hogy a társadalom boldogulása s az abban élő egyén és családok megelégedése nem pusztán anyagi feltételektől, sem a pusztá egyéni jogok kisebb-nagyobb kiterjedésétől függ. Vannak egyéb erkölcsi és érzelmi feltételei is. Azt a viszonytet értem, mely a társadalmi szervezetek tagjait egymáshoz fűzi; mert az ember kedélyéletet is él, melynek szintén megvannak a maga követelményei. Továbbá az egyéni érvényesülés lehetőségét. Végre a munka természetét, mely majd az örömetnek válik forrásává, ha az emberi lélek erőinek szabad játékot enged, — pl. a szabadban való szántás-vetés, vagy a művészi kézimunka, melyben a munkás saját lelkét fejezi ki; vagy ellenkezőleg, az embert géppé süllyeszti és boldogtalanná teszi, ha azokat az emberi erőket elsorvasztja.

Avagy nézzük a gazdasági cselédet: mi okozza megelégedését, mi köti egy emberéletet át gazdájához? Vajjon csak pusztá bére? Nem-e sokkalta inkább a jó bánásmód, a kölcsönös megbecsülés s a részvétel egymás bujában, örömeiben; a cselédtársai közt való érvényesülés, hogy ő is valaki a maga kis társadalmi körében; végre a munka: hogy a rá bízott ökörben, lóban, a kaszálásban, hordásban örömet leli. Épp így egykor az ipari munkás is összeforrt volt mesterével, a ki apja helyett apja volt; őtet meg családtagnak tekintették; remekbe csinált kézi munkájában pedig öröme, büszkesége telt. A sötétnek nevezett

középkor így teremtette meg a társadalmi összhangot. Viszont a gyári termelés az örömmel az egyéni munkában rejlő ezt a forrását apasztotta el; a kapitalisztikus önzés, falun pedig az abszertizmus, azokat a szálakat tépte szét, melyeket az együttérzés szőtt a munkás és a munkaadó közt.

Ezeket megállapítván, vizsgáljuk immár a konzervativizmust.

A konzervativizmus és keresztény szocializmus. A konzervativizmust sokan azonosítják az antiprogresszizniussal, úgy a mint az Kínában, vagy a törököknél nyilvánul. Holott csak a, z erőszakos újítástól, a tabula rasától idegenkedik; a józan haladástól, a szociálreformtól nem zárkózik el; hanem igenis, igyekszik fenntartani azt, a mi a nemzeti múltban és a törvényben gyökerező-intézményekből fenntartásra érdemes; kegyelettel őrzi a múlt nemes hagyományait; ragaszkodik a kipróbált jóhoz és a keresztény világnézet alapján kifejlődött, fennálló társadalmi rendhez, Tényül fogadja el az emberi gyarlóságot, valamint a természeti és társadalmi életben egyaránt uralkodó differenciálódást, átöröklést és kiválasztást, vagyis az egyenlőtleniséget és beletnyugszik. Tehát lényegében arisztokratikus ; csak hogy a kiválóság kritériójának nem a pénzt, hanem a testi-lelki kiválóságot tekinti; a tömeg uralma helyett a kiválók uralmát tartja igazoltnak és a joghoz a *noblesse oblige* elvét, az erkölcsi kötelességet s a felelősséget kapcsolja. Ez nem kasztrendszer, hanem a vezető osztálynak a természetes kiválasztás útján való kifejlődése.

Épp oly kevésbé azonos az abszolútizmussal; mert azzal ellentétben ragaszkodik az intézményileg biztosított szabadsághoz, főként a helyi önkormányzatban. Így XIV. Lajos, ki a parlamentet beszüntette s az autonómiát lábbal tiporta, épp oly kevésbé volt konzervatív, mint az abszolút reformer II. József. A mi szabadságharczaink vívói ellenben — Bocskaytól II. Rákóczi Ferenczig — mindnyájan konzervatívok voltak, mert nem új társadalmi rend kivívásáért, hanem a törvényben gyökerező jog és szabadság védelmére fogtak fegyvert. A békés úton való szociálreform sem áll a konzervativizmussal ellentétben; maga a vele szervesen összefüggő keresztény szocializmus sem egyéb, mint a munkásosztályokra alkalmazott társadalmi reform.

A konzervativizmus tehát: *a keresztény világnézet alapján épült társadalmi rend*; a keresztény szocializmus pedig: *a társadalmi kérdésnek a keresztény erkölcsi törvény alapján való megoldása*, akár a társadalom, akár az állam viszi keresztül.

Más szóval, a konzervativizmus, szemben a liberalizmussal: gazdasági és társadalmi patriarkalizmus (patronage), vagyis a gyöngék oltalmazása. Szemben az anarkizmussal: törvénytisztelet. Szemben a szocializmussal: nem osztályharc, hanem keresztény — azaz szereteten és kötelességérzeten alapuló — szociálreform. Szemben mindkettővel: a *magántulajdonra*, a *családra*, a *haza* fogalmára és a *vallásra* alapított állami és társadalmi rend. Mint ilyen, szükségszerű fejleménye a társadalmi tényeknek; fejlődésében az evolúció, tagozásában a differenciálódás érvényesül; a társadalmi rangfokozat és az arisztokrácia pedig a kiválasztás és az átöröklés törvényére van alapítva.

A konzervativizmus tehát a *közéletben* tiszteletben tartja a történelmileg kifejlődött alkotmányt; szükségesnek véli az államot, élén a fejedelemmel; a törvényhozásban az alsóház mellett a felsőházat; a választói cenzust vagyoni és értelmi és erkölcsi alapon, általános választói jog esetén a szavazatoknak fajsúly szerinti mérését;* az állami mindenhatóság helyett a helyi önkormányzatot. Szentnek tekinti a hazát s annak védelmére szükségesnek a nemzeti hadsereget; de más, még oly apró népek szabadságát is tiszteletben tartja. Ragaszkodik a nemzeti nyelvhez, sajátságokhoz szokásban, viseletben, intézményekben; de a nemzetiségeket nem bántja. Szükségesnek tartja a társadalmi rangfokozatot; a törvényt s a társadalom megvédését a gonosztevők, a lealjasodott típusok s a bomlasztó elemek ellen, az igazságszolgáltatás büntető hatálya által. S követeli a gyöngék patriarkális oltalmazását, a védővámokat s a nemzeti vagyon megvédését az idegen kéz ellen. A józan birtokpolitikát; a kis- és középbirtok fejlesztését (ez utóbbit azon hivatásra való tekintettel, mely a középosztályra, mint a nép természetes vezetőjére s a nemzeti élet munkására vár).

A *magánéletben*: elismeri a magántulajdont, csakhogy azt nem tekinti korlátlanak, hanem megfelelő erkölcsi kötelességet fűz hozzá; továbbá szükségesnek tartja a családot, mint állandó intézményt, tehát nem a szabad szerelem, hanem a házasság felbonthatatlansága alapján; a család szilárdítására a tűzhely védelmét, az apai tekintély fentartását, a szabad végrendelkezési jogot és főként a nő erkölcsi oltalmazását.

* Úgy, a mint az Belgiumban fennáll.

A konzervativizmust kiegészítő keresztény szocializmus szociális reformprogrammja pedig ez:

Gazdasági téren a gyöngék oltalmazására: a törzsöröklés; a homestead; az adómentes létminimum; a kisbirtok fejlesztése parcellázás és kikerekítés útján; járadék birtokok, kisbérletek alakítása. A kisbirtok hitelének s a kishitelnek szervezése; hitel-, gazdasági-, termelő- és értékesítő szövetkezetek alakítása. A takarékpénztárak s a zálogházak reformja. A pénz-, föld- és terményuzsora üldözése; a bevándorlás korlátozása. A nép gazdasági oktatása és szervezése. A szertelen nagy hitbizományoknak széttagolása ha mindjárt ugyanazon család tagjai között is). Szertelen birtoktömbök keletkezésének meggátlása. Progresszív adó, főként az abszontisták ellen. A holtkézi birtokok kezelésének ellenőrzése nemzeti s társadalmi szempontból (pl. a bérbeadás eltiltása). Az ingó tőke progresszív megadóztatása. A börze rendszabályozása.

A *munkáskérdésben*: 1. a munkás személyi védelme hatalmaskodás és túlkapások ellen; erkölcsi oltalmazása. Hathatós iparfelügyelet (egészséges lakás és műhely, tisztességes bánásmód, méltányos bér, állandó szegődség biztosítása). Viszont a gazda biztosítása is szerződésszegés esetére. A munkások törvényes védelme (főként egészségi s a nők és gyermekek éjjeli munkájára való tekintettel, erkölcsi szempontból); bérminimum és munkamaximum megállapítása; öregség, baleset, betegség ellen való biztosításuk. Hűséges régi cselédek és munkások jutalmazása s a családjukról való gondoskodás.

2. A *munkástűzhely* védelme: tisztességes munkáslakások s lakbérperselyek szervezése, továbbá a tulajdon tűzhely szerzésének elősegítése által. Állandó szegődség (lehetőleg esztendőre szóló) és családbér kikötése (t. i. nem a munkás egyéni, hanem családja minimális szükséglete alapján). Otthoni munka a nők számára, hogy a családanya s a fiatal leány ne legyen kénytelen a gyárban dolgozni, vagy legalább ne egész nap, éjjel pedig egyáltalán ne; a gyárban külön helyiség részükre. A nők és gyermekek munkaidejének leszállítása. Kiházásítási pénztár szervezése munkásleányok részére. A nőmunkások, főként a fiatal leányok hathatós erkölcsi védelme, feljebbvalóikkal szemben is. E végre iparfelügyelőnök alkalmazása.* Vasárnapi teljes munkaszünet (szombat estétől kezdődőleg), hogy a család együtt

* Miként Bajorországban.

lehesse. Vasárnapi teljes korcsmai szünet, ugyane végből. Ház-tartási iskolák a munkáscsaládok leányai számára. Napközi otthonok és bölcsődék a magukra maradt gyermekek számára. Gyermekek hatósági oltalmazása romlott erkölcsű vagy korhely, kegyetlenkedő szüleikkel szemben; szükség esetén neveltetésükről való hatósági gondoskodás. Szegény gyermekek teljesen ingyen iskoláztatása (ingyen tanszerrel együtt). Gyermekek utcán való kóborlásának feltétlen eltiltása; elhelyezésük az erkölcsi oltalmukat biztosító és egészségüket nem veszélyeztető napközi és éjjeli otthonokban. Külön otthonok családjuk köréből kiszakadt munkásleányok számára. Nemkülönben az inasok erkölcsi ellenőrzése és erkölcsi oltalmazásuk gazdájuk családi körében. A cseregyermek rendszer felújítása.

3. A munkások *közös érdekeinek* védelme: a korcsmai üzem szigorú korlátozása.* A helyett népkönyvtárak, népfürdők és népuszodák s népies játszóterek állítása. A testi és erkölcsi egészség követelményeinek megfelelő munkás-menhelyek s népkonyhák állítása, főként munkahiány esetére, a tisztességes munkáselemnek a nagyvárosi nép salakjától való elkülönzése végett. Ugyancsak munkahiány esetére foglalkoztató műhelyek szervezése; alamizsnaosztás helyett a munkásoknak foglalkoztatás útján való segítése és gondoskodás szellemi és kedélybeli szükségletükről is. A szegényügy s a közjótékonyág országos szervezése; *settlement*-ek és *patronage*-ok szervezése, vagyis a szegény családokkal otthonukban való foglalkozás. Munkás-egyesületek és szövetkezetek szervezése, előbbieket a társasélet, utóbbiakat a közös anyagi érdek ápolására; fogyasztószövetkezetek szervezése és munkáskantin állítása. Munkáskamrák létesítése a munkások jogi és gazdasági védelmére. Munkáshitel szervezése becsületre szóló váltó által.**

4. A *munkásképzés*: inasoktatás; kiváló munkások továbbképzése akár külföldön is, ösztöndíjak útján; a jóra való kézműveseknek a korhely- és kontár-munkásokkal szemben való megvédése ellen az ipartársulat által kiállított képesítési és erkölcsi bizonyítvány. A helybeli munkások méltányos érdekeinek megvédése a spekuláció által nyakukra hozott idegen mun-

* Arra a kérdésre, hogy akkor mihez fogjon a korcsmásos? — megfelelő már régen Deák Ferencz szava: »Ha mocsarat akarok lecsapolni, ki kérdi azt, mit csinálnak akkor a békák!«

** Miként a felsőolaszországi népbankoknál évek óta fennáll.

kasok ellen. Józan és céltudatos beruházási és közmunkapolitika.*

A konzervativizmus s a keresztény-szocializmus tehát nem negatív jelszó, mint a liberalizmus, hanem nagyon is tele van pozitív tartalommal; — ebben rejlik termékenyítő hatása: az egyén és a társadalom tevékenységi ösztönét kielégíti, a vallásos érzés ápolása által meglegedést, megnyugvást és rendet teremt s a benne rejlő erkölcsi elemnél fogva föl-emel és a bizalom és szeretet által kifejleszti az összhangot és megteremti a boldogságot. A mire a liberalizmus, ha pont-ról-pontra kisajátítja is a keresztény-szociálpolitikai programot, soha képes nem lesz, mert hiányzik belőle a kedélyre s akaratra ható erkölcsi és érzelmi momentum.

Végeztem és konkludálok.

A liberalizmus negatív elv: míg rombolni kellett, helyén volt; alkotni azonban nem tud, mert pozitív tartalma nincs. A szocializmus sivárságával megdőbbsent, lesújt és visszariaszt. Az anarkizmus szép utópia, szinte csábító, — de utópia. Marad tehát a konzervativizmus, vagyis *a természetes továbbfejlődés* az eddigi társadalmi keretek közt s a keresztény-szocializmus, vagyis a társadalmi kérdés megoldása a keresztényi szeretet erkölcsi s a patronage gazdasági alapján. A teljes boldogságot mindenki számára nem fogja biztosítani ez sem; mert hiszen eszközei gyarló emberek; de legalább elve a szeretet s az engesztelékenység; és a jóból-rosszból összetett, gyarló emberi természetnek legjobban megfelel.

Mert eddig a keresztény erkölcs a legtökéletesebb, a keresztény világfelfogás a legnemesebb; gyakorlatban még a más vallásúak jobbjai is azt követik. Mert a keresztény eszme éltető ereje még nem apadt el; az ki tudja egyenlíteni a gazdasági és társadalmi ellentéteket. Ettől fél a tagadás alapján álló s harcot hirdető szocializmus; azért óvja tőle híveit.

Végezetül még egy szót.

* Nálunk az itt felsorolt szociálreformokon sokan mosolyogni hajlandók; pedig nincs azok közt egyse, melyet már megvalósítva ne láttam volna valahol s ne láttam volna annak áldásos eredményét. Sajnálni megvalósításuktól a költséget, pedig annyi volna, mint a munkaerőt, rozsét és földet sajnálni a rohamosan dagadó ár gátjától, mely azt elszakítva, mindenünket megsemmisítheti.

Az eszmék forrongásának idejét éljük. A magukat túlélte eszmék — minő a liberalizmus — letűnnek, helyükbe mások tolnak felszínre: a szocializmus, az anarkizmus. Ám az emberi művek tragikumát — hogy minden csak addig szép, míg küzdeni kell érte, az ember keze alatt azonban megromlik — ha megvalósulnak, azok sem kerülnek el, mert az emberi természet nem változik.

Mégis azt óhajtom, hogy a kik hisznek bennük, higgyenek igaz szívvel; mert még a téves hit is jobb, mint a semmilyen. A mai erkölcsi rothadás idején örömmel üdvözlök minden irányt, mely az újuló élet csiráit látszik rejteni, ha mindjárt; más formában is.

A liberalizmus képviselője a szociálpolitika, vagyis keresztény szociálreform elvét fogadta el; az anarkizmusé az önkéntes együttműködést hirdette; a szocializmusé a jelszava a harc volt — s az a hang fáj. De mindegy. Ha így is. Azért mégis különféle utón bár, egy célra törekszünk; az a cél nem lehet sem a pusztá hatalom, sem a pusztá anyagi boldogulás, csupán *a társadalom erkölcsi emelése. Jobbá tenni minden réteget, hogy jogaival nemesebben tudjon élni s kötelességeit hívebben teljesítse* — ez lehet a végcél mindnyájunk előtt, akár mit mond Marx és Engels.

Az általam képviselt irány e ezél elérésére a keresztény társadalmi reformot tartja legjobbnak; ám ennek feltétele *a kötelességérzet felébresztése az egyesekben*, fent és alant, mert — ebben az anarkizmusnak igaza van — a társadalom csakis az egyéni megigazulás által javulhat meg. Erre kell törekednünk egyenként és mindnyájunknak.

Geőcze Sarolta.

ÚJ POLITIKA.

Tudományos munkamegosztásunk nagy hiányosságát keservesen újból átérzem most, midőn ily megkésve számolok be az Anton Menger „*Neue Staatslehre*”-jéről, melynek tavaly első kiadását pár hét alatt elkapták, úgy hogy ez év elején már második kiadásban jelent meg, melyet kevéssel rá francia fordítása követett.*

Új politikának szeretem nevezni ezt a könyvet, mert lényegileg ugyanazon feladatokhoz nyúl, melyeket az államtudományokban a politika névvel szokás megjelölni. A társadalmi fejlődés erőit és irányzatait keresi és a jövő államrend képét akarja megrajzolni. A jövő állama jogi és politikai rendjének megállapítása szerzőnk tulajdonképeni főfeladata, mely mellett a fejlődés erőivel és irányzataival csak mellékesen foglalkozik. Helyesebben: ezeket az erőket és irányzatokat adottaknak és ismerteknek tekinti, úgy hogy inkább csak méreteik ée intenzitásuk tekintetében tesz támogató, bíráló vagy czáfoló megjegyzéseket. Anton Menger-nek a legkisebb kétsége sincs az iránt, hogy a jövő, még pedig a közeli jövő állama a szocializmus állama lesz. Ennélfogva elérkezettnek látja az időt, hogy a szocialista irodalom a merő rombolás teréről a konstrukció terére lépjen. »A *Neue Staatslehre* feladata, hogy a szocialista

* Anton Menger: *Neue Staatslehre*. Jena, 1903. Gustav Fischer XII. és 335 l. 8°

Ugyanazon cím alatt és ugyanott. Zweite Auflage. XII. és 263 l. 8°. (Olcso, népies kiadás.)

Anton Menger: *L'état socialiste*. Traduit par Edgard Milhaud professeur a l'Université de Genève. Avec une introduction de Charles Andler, XLV. és 345 l. Paris, 1904. Société nouvelle de librairie et d'édition. Idézeteim a 2. kiadásból vannak véve.

gondolatkört, mely ily teljességben még nem lett összehordva, Németország és a többi országok uralkodó és művelt osztályaihoz közelebb hozza. A csaknem kizárólag kritikai szocializmus szükségkép széles életkorok ellenmondását keltette fel, mert kevés bölcsesség-szabályt ismernek el oly általánosan, mint azt a régi közmondást, hogy gáncsolni könnyű, jobban csinálni azonban nehéz. Természetesen döntő igazolását a szocialista eszmény csak teljes megvalósításával, a modern kultúrállamok valamelyikében, fogja elérni. De minthogy ez a könyv csak az emberi cselekvés már ma hatékony rugóit ismeri el s minthogy e mellett mindenütt a jogról és államról alkotott hagyományos fölfogásokból indul ki és a politikai és szociális átalakítás csak azokat az eszközeit ajánlja, melyek a világtörténeti praxisban eddig is jól ismertek voltak, arra törekszik, hogy ugyanezt a célt bizonyos fokig elméleti utón érje el.« (IV. 1.)

Tényleg a Menger könyve a régi és modern szocialista írók valóságos bibliográfiája, melyből óvatosan, szenvedély és elfogultság nélkül rostálja ki az utópisták fantazmagóriáit és a forradalmárok lázas álmait. Meglátszik rajta — néhol túlságosan — az egykori híres jogdogmatikus, ki túlsókra becsüli az éles és tiszta jogi meghatározásokat, a parlamentek törvényhozó munkáját és az államhatalomnak a jogrendet végrehajtó, felfelé engedelmes, lefelé tekintet nélküli mechanizmusát.

Viszont a könyv minden lapján teljes erejében áll előttünk Menger, a szociálpolitikus is, ki *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag* és *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen* című munkáival az egész világ szociális érzékű embereinek figyelmét és tiszteletét érdemelte ki logikája erejével, bátor és mitem leplező igazmondásával és érzülete ethikai emelkedettségével.

Sajnos, a rendelkezésemre bocsátott tér nem elegendő ahhoz, hogy a *Neue Staatslehre* részletesebb ismertetését adjam. Arra kell szorítkoznom tehát, hogy néhány főszempontját emeljem ki s egy-két kritikai megjegyzést tegyek.

A munka első része az államról és a jogról általában szól. Szerzőt vizsgálatai arra az eredményre vezetik, hogy míg a jelenlegi állam lényegében szemlélve *individualista hatalmi állam*, vagyis olyan alakulat, mely első sorban a kevés kiváltságolt érdekeit akarja biztosítani a túlnyomó többség érdekei ellenére, addig a jövő állama a *népies munkaállam* lesz, melyben az állam célja egybe fog esni a széles néprétegek államalkotó

czéljaival, melyek nem mások, mint az egyes ember tulajdonképem életczéljai; a személyes biztonság, az emberhez méltó életmód és a rendezett családi élet.

Menger hatalmasan mutatja ki, hogy a jogászok és a metafizikusok gyakran igen ködbenjáró államczélelméletei a hatalmon levők legreálisabb érdekeinek feleltek meg. Kimutatja, hogy pl. az államszemélyiség misztikus teoriái alatt az uralkodók felette materiális vágyai rejtőznek. Így *Stahl* a teokratikus állambölcselet legelső német képviselője »jogbölcseletében következetesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy az isten a legfontosabb politikai kérdésekben a keletelbai nagybirtokosok véleményeit osztja ...» (162. 1.)

A jövő állama, a népies munkaállam, lesz az első történelmi államalakulat, mely meg fogja szüntetni az állam és a nagy néptömegek czéljai közötti különbséget az által, hogy az összes intézményeket a társadalom túlnyomó többségének — tehát a testi munkát folytatóknak — érdekei szempontjából fogja átgyúrni.

Az intézmények ez az átgyúrása a szocializmus szellemében a jövő politikájának tulajdonképeni feladata. Ezt kísérli meg *Menger* az elmélet terén. Erőszakos, hirtelen átalakításra ép oly kevéssé gondol, mint a mily kevéssé épít az emberi természet utópisztikus jóságára, hanem csak olyan tulajdonságaira, melyeket nemünk történelmi pályájából jól ismerünk. Ezt a nehéz feladatot — valóságos *Umwertung aller sodalen Werthe* — *Menger* munkája második és harmadik könyvében sikeresen hajtja végre. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az általa megrajzolt jog- és államrend mindenben kiállja a bírálatot, hogy az a kikerülhetetlen fejlődés megnyugtató érzését kelti fel az emberben. Ellenkezőleg; sok tekintetben helytállónak találtam a *Wolfgang Heine* kifogásait, ki a *Menger* konstrukcióját jogász utópiának nevezi, mely nem egyszer keresztül erőszakolja a jogi distinctiók következményeit ott is, hol a gazdasági struktúra azokat szükségtelenné, sőt egyenesen károsakká teszi.*

Ellenére ennek mégis egészben véve sikerültnek tartom *Menger* vállalkozását, mert minden objektív gondolkozású embert meggyőz arról, hogy a társadalom szocialisztikus átalakítása nem valami elvakult fantazmagória, nem valami a tör-

* V. ö. *Utopieen* című cikkét *Socialfotische Monatshefte*. VII. Jahrgang. II. Band. 619 és következő oldalai.

ténelemben példátlanul álló világtrend-felforgatás, hanem hogy az a normális törvényhozási munka útján, tehát a békés reform útján is megvalósítható, aránytalanul kevesebb erőszakkal, mint a mennyivel a történelmi múlt nagy átalakulásai — például a kereszténység uralomrajutása — folytak le. (235. 1.)

A jogrend bekövetkezendő nagy átalakulása a *jus publicum* és a *jus privatum* jólismert megkülönböztetésének romjain fog megszületni. Menger meggyőzően bizonyítja, hogy ez a disztinkció, melyet a köz- és a magánérdek különbségére alapítanak, mennyire önkényes, hogy az elmélet egyszerűen *jus publicum*-nak minősítette a hatalmasok amaz érdekeit, melyeknek az állami beavatkozás felelt meg legjobban és *jus privatum*-nak azokat, melyeket számukra az »egyéni szabadsága állapota biztosított a leg-hatékonyabban.

Ezen meggondolásból következik, hogy a szocializmus főcélja a magánjog intézményeit a közjog intézményeibe átváltoztatni, vagyis a nagy néptömegek tulajdonképeni életcéljai számára az állami hatalom lehető legnagyobb támogató és fejlesztő közreműködését biztosítani.

Ezt a változást Menger a magánjog és az állami szervezet főintézményein következőesen végigvezeti, bátor kézzel boncsolva a jelenlegi berendezésnek — a vagyonosnak kedvező, a szegényt kizsákmányoló — intézkedéseit.

Talán a családjog az egyedüli intézmény, melynek bírálata-nál és reformterveinél szerzőnk nem tud teljesen némely elő-ítélettől szabadulni, bár a törvénytelen gyermekekkel szembeni álláspontja kétségtelenül nemes és humánus. Az a mondása pedig, hogy »a törvénytelen anyák és gyermekek jogi állapota egy nép élő és ható erkölcsösségének próbaköve, melyet jól meg kell különböztetni a morális szólamoktól s hasonló külső csillogástól« (141) mutatja, hogy a moralitás valódi problémájába mélyebben belát, mint sok hivatásos erkölcsbölcse-lő.

Menger a »szabad szerelem« határozott ellenzője, de nem moralizáló szempontokból. Hisz ő maga jól látja, hogy »bizonyára igazságtalanságot követnek el, ha oly gyakran az erkölcsösség álláspontjáról vetik el ezt a reformot. Oly állapot, mint a szabad szerelem, vagy összházasság, melyen át a legtöbb nép fejlődése folyamán keresztülment, semmikép sem tekinthető erkölcsstelennek. Ha a szociális mozgalom ismét visszavezetne ezekre a berendezésekre és azután lassacskán a népesség túlnyomó többsége állana mögöttük, akkor a valóságfanatikusok-

nak csakhamar, mint a nemi élet egyedüli erkölcsös rendje tűnnék fel.« (131.)

A főszempont, mely Mengert a monogámia fentartására viszi ez: »... a szabad szerelmet a szabad versenynyel és a hasonló gazdasági intézményekkel lehet összehasonlítani, melyek a szabadság látszata alatt a gazdagok és hatalmasok uralmát alapítják meg. Hatalom, jövedelem, műveltség, beszélőképesség, testi szépség és erő a kiváltságosoknak a szabad szerelem versenyében olyan túlsúlyt kölcsönöznének, hogy a háttérbe szorultak bár nem jogilag, de valósággal, nagyobb vagy kisebb mértékben, ki volnának zárva a nemi élvezetből. Ha tehát ép a legradikálisabb szocialisták és anarchisták prédikálják a szabad szerelmet, akkor a nemi érintkezés számára öntudatlanul azon állapot felé törekszenek, mely ellen a gazdasági élet terén oly energikusan küzdenek.« (132, 133.) Nem tudom belátni ezen párhuzam bizonyító erejét és a szabad szerelem elleneseinek másutt kell érveket keresni. (Menger tényleg még másokat is felsorol.) Ugyanis a gazdasági és a nemi versengést nem lehet azonosítani. A nemi viszonyok helyes rendjét a biológiai tendenciák nagyban és egészben a legmegfelelőbbben szabályozzák. Úgy, hogy ha sikerülne ezen tendenciák működését a vagyon, társadalmi előítéletek stb. békítőitől megszabadítani, kétségtelenül a szerelmi ösztön és az öntudatlan faji tapasztalatokból kijegeczesedett szépség utáni vágyódás minden más eszköznél biztosabban a faj nemesedésére vezetne.

Különösen szépek Mengernek azok a fejezetei, melyekben a jövő államának ideológiáját veszi szemügyre. A műveltségről és a tudományról szóló tanulmánya tele van finom és mélyreható megfigyelésekkel. Az a bevezetés, hol kimutatja, hogy a népies munkásállamnak szükségkép a természettudományi világnézet alapjára kell helyezkednie és hadat kell üzennie a vallásos ideológiának, egyike a legprecízebb és legmeggyőzőbb okoskodásoknak, melyet e tárgyban olvastam s nem győzöm eléggé ajánlani a *Religion ist eine Privatsache* taktikusainak. Gyönyörűen mutatja ki a mai tudomány rabságát a politikai hatalmi viszonyok uralma alatt. »A protestáns Németországban az egyház az ismert történelmi okokból igen gyöngé, míg a királyság igen erős. Ennélfogva a vallásos eszméket a német tudományban kegyetlen kritikának vetik alá, míg oly számos német tudós államfelfogása a jog, történelem és az államtudomány terén alig megy túl a többé-kevésbé leplezett félabszolutizmuson.

A hatalmi viszonyok ez a rétegezettsége hozza magával azt a burleszk jelenséget, hogy a német tudományban az istenség kevésbé oltalmaztatik mint a király . . . Épen nem véletlenség, hogy Kant és David Strauss az ég és föld hatalmainak olyan különböző mértékkel mérik a tiszteletet.

Ép így Goethe, Schopenhauer, v. Hartmann, Haeckel és számos más német gondolkodó is a vallási élet terén nagy szabadsággal és függetlenséggel mozognak, míg a gazdagok és hatalmasok kapui előtt »megállj«-t kiáltanak kutatásuknak. Angliában a hatalmi viszonyok megfordítva állanak, úgy hogy ott a támadás az istenséggel szemben sokkal veszélyesebb, mint a királyllyal szemben. (217, 218.)

Munkája negyedik könyvében Menger a népies munkaállamhoz való átmenetet veszi szemügyre. És itt domborodik ki különös erővel az ő alapfelfogása a szociális dinamikáról, mely egész könyvét befolyásolja s mely véleményem szerint, főoka ama jogi utópisztikus tévedéseknek, melyeket bírálói széniére hánytak. Menger a történelmi materializmus heves ellensége és a gazdasági struktúra alapvető jelentőségéről mit sem akar tudni. Mikor szakít az automatikus fejlődés dogmájával, mikor az ideológiai rugók önálló jelentőségét vitatja, kétségtelenül jogosult vádakot emel az orthodox marxizmussal szemben. Midőn megállapítja, hogy »ha a német gyárakban négerek vagy csak kínai kulik is dolgoznának, akkor még az összes gazdasági előfeltételek fenforgása esetén sem állott volna elő soha a szociáldemokrácia« (225), bizonyára megsemmisítő érvet kovácsolt az egyoldalú marxizmus ellen. De midőn azt állítja, hogy »még ma is az állam összehasonlíthatatlanul inkább befolyásolja a gazdaságot, mint megfordítva« (226) vagy hogy »a jog terén . . . első sorban a hatalom és csak másodsorban dönt a gazdasági szükséglet, ha ugyan azt egyáltalán a hatalmon levők észreveszik és elismerik« (227), ellentétbe jut úgy a helyes dedukciókkal, mint a történelem indukcióival.

Hatalom, minél több hatalom — ez az Anton Menger szociális dynamikájának alaptörvénye és a proletariátust nem győzi eléggé figyelmeztetni, hogy főigyekezetük a politikai hatalom megszerzése legyen. Úgy vélem, Menger feledi, hogy a hatalom nem primär jelenség, hanem az a gazdasági erők megfelelő intenzitásán és organizációján alapszik. Igaz, hogy a *már létrejött* hatalom soká ellentállhat a fejlődő, új gazdasági erőknek,

de viszont a termelés új rendje szükségkép új hatalmi pozíciókat teremt, melyek a régit — mely mögött többé nem áll a termelő erők túlsúlya — megdöntik.

Rendkívül meggyőzőek Mengernek azok a fejtegetései, melyekkel a forradalmi taktikát czáfolja. E sorok írója ezeket a vizsgálódásokat különös örömmel olvasta, mert megerősítik őt abban az álláspontjában, melyet e kérdésben már Menger könyve előtt elfoglalt.* Finoman mondja szerzőnk, hogy »egy rögtöni szocialista fölkelés ép oly kevésbé érhetné el célját, mint egy törvény, mely kimondaná, hogy bizonyos időponttól kezdve minden állampolgárnak bölcsnek és erkölcsösnek kell lennie.« (239.)

A forradalom helyett csak az új intézmények fokozatos kiképzése vezethet célhoz, melyet párhuzamosan követni kell a munkásosztály erkölesi és szellemi fejlesztésének és politikai hatalma öregbedésének.

Azok a tényezők, melyek Menger szerint a népies munká állam eljövételét elkerülhetetlenné teszik, a következők:

1. Az utolsó két évszázadban az egész jogrend szilárdságába vetett hit a forradalmak és államsínyek hosszú sora folytán megrendült.

2. A vallási világnézet a szélesebb néprétegekben egyre inkább tért enged a természettudományinak, a nélkül, hogy az egyházi és világi hatalmasok az új világnézetet elpusztíthatnák, mert az az egyre szaporodó népesség eltartására elkerülhetetlenül szükséges.

3. A szociális mozgalom nemzetközi jellege biztosítja, hogy helyi vereségek daczára folytonos fejlődésben lehessen.

4. Az ipari- és részben a mezőgazdasági munkásoknak nagy tömegekben való együttélése. Az általános szavazati jog és az általános hadkötelezettség.

5. A néptömegek egyre gyarapodó műveltsége, mely azokat a szociális elmélet felfogására mindinkább képesebbekké teszi.

A régi szocialista teoriák gazdasági fatalizmusával szemben érdekes reakció a Menger gondolatmenete, a melyben semmi hely sem jut az automatikus »*koncentráció*« és a »*Zusammenbruch*« gondolatának.

Különösen az általános hadkötelezettség oly tényező, mely Menger szerint a jövő kialakulására döntő jelentőségű lesz.

* V. ö. *A történelmi materializmus állambölcsélete* utolsó részét.

A nagyhatalmi versengés ugyanis szükségkép az egész munkabíró proletariátus felfegyverzésére fog vezetni. S minthogy az, a kinek kezében a kard van, tapasztalás szerint politikai és gazdasági érdekeit végül mindig keresztülvitte, e tény a népies munkaállain. végleges diadalát megpecsételi, jóllehet a hagyományos katonai berendezések a régi hatalmi viszonyokat még sokáig fenn fogják tartani«. (41.)

Talán a könyvön való ez a végigszáguldás is elég lesz arra, hogy az olvasó figyelmét felkeltse ezen szép, okos és termékeny munka iránt. Mindazoknak, kiket a jövő társadalmi fejlődése problémáinál a durva és egyoldalú gazdasági magyarázatok nem elégítenek ki, örvendeni fognak a lelki és dinamikai momentumok ama nyomatékos kiemelésének, mely az egész munkát áthatja. A vak, gazdasági erők helyett az ember belátó igyekezete, a körülményeket formáló ereje lép előtérbe. És a kik az intellektuális tettek mellett a szándék tisztaságának is örvendeni tudnak, hálás szívvel fognak gondolni az öreg tudósra, ki a saját példájával — Hofrath és ex-rector létére — ráczáfolt a saját maga tételére: „*Für wen die Gelehrten schreiben und die Gerichte sprechen, das ist der Mächtige im Land.*”

Jászi Oszkár.

A MODERN GONDOLKODÁSRÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A huszadik század lázasan rohanó forgatagjában mohón kutat iránytű után a létfenntartásért küzködő ember. Száz és száz ellentétes áradat keresztezi útját, csalóka káprázatok lebegnek előtte, s a sötét fal mögül, melyet millióknak és millióknak kenyérért felemelt kara állít végcélja elé, a legkülönbözőbb, legellentétebb jelszavak, eszmék, buzdításoknak tömege szédíti el. Merre tartson, melyik árral úszszon, melyik káprázatot kergesse, melyik szózatot, eszmét, buzdítást kövesse? És tétovázva és habozva keres iránytűt az élet ádáz küzdelmei között.

Az ember minden ember, bármily fokán álljon is az értelmi-
gondolkodása ségnek, mihelyt lelki és testi ereje elérte azt a fokot, hogy a létért való küzdelemben saját lábán megállhat, az első néhány önálló lépés után keresni kezdi azokat az irányokat, melyekben legkönnyebben és legbiztosabban kitűzött célját elérheti. Elődeinek és saját tapasztalatainak, valamint a körülményeknek latolgatásával és számbavételével hosszabb, vagy rövidebb idő múlva eszméi bizonyos irányokba sorakoznak, csoportosulnak, tengelyek köré központosulnak. Mint a hogy a szervetlen világban bizonyos tengelyrendszerek köré csoportosulnak az egyes ásványok molekulái, úgy az egyes emberek szellemi molekulái, a gondolatok is bizonyos tengelyek, vezéreszmék köré csoportosulnak, kikristályosodnak. Mondhatjuk tehát, hogy minden egyes ember gondolatvilága tulajdonképen egy kristálynak felel meg, melyben a tengelyrendszert a vezéreszmék képviselik. Természetes, hogy nem minden gondolatvilág alkothat oly tiszta, nemes kristályt, mint a gyémánt, vagy az arany, azonban, hogy a gondolat kristálynak, akár az egyenes, akár a ferde rendszerbe tartozzék az, tengelyekre, vezéreszmékre van szükségbe, alig vonhatjuk kétségbe.

Az ember gondolkodása A mi az egyes ember gondolatvilágára áll, ugyanaz vonatkozik nemzeteknek, korszakoknak gondolkodására is. Az emberiséget, mint individuumot igen gyakran és nem joggatlanul hasonlítják össze az emberrel. Filogenetikus és ontogenetikus folyamatoknak, ha nem is azonossága, de hasonlatossága tudományosan bebizonyított tény s ha az empirikus természettudományok nem is bizonyították volna be a faj- és az egyénfejlődésnek rokonvonásait, az egyes történelmi korszakoknak az emberi élet egyes szakaszaival való összehasonlítása feljogosítana e hasonlóság felvételére.

A mi esetünkben is látjuk, hogy bármily történelmi korszakot vizsgáljuk is, minden tetteknek, minden mozgalomnak, minden eszmei terméknek megvan egy bizonyos sajátja, mintegy alaptónusa, mely szerint az egész korszak minden szellemi mozgalmát egynéhány tengely, vezéreszme köré lehet rendezni, ép úgy mint az egyes embernél; és ezek a vezéreszmék ép úgy, mint ott, az elődök tapasztalatainak, az első néhány önálló lépés tanulságainak és a körülményeknek egybevetése, latolgatása után keletkeztek.

Nem fogadhatjuk ugyan el az állítást, hogy az emberiség célja a tökéletesedés, mert tagadjuk azt a tisztán theologikus felfogást, mely szerint a természetben bármely célzatosság is létezzék; azonban világosan bebizonyított az a természettudományi tény, hogy a természetben törvényszerűséggel alakulnak át egyszerűbb szervek és szervezetek összetettebbé. E véleményünk szerint tévesen és egyedül antropomorfizmusból, fejlődésnek nevezett átalakulás úgy az egyén, mint a faj történetében nyomról-nyomra követhető, s ha a faj történetében végtelen kis időt, az emberi történelem hátszer évét tekintjük is, mindvégig folytonos átalakulással, egyszerűbb individuális és társadalmi szervezeteknek bonyolultabb, illetőleg összetettebb szervezetekké való átalakulásával találkozunk. Természetes, hogy e folytonos átalakulás mellett a földi élet képe is folytonosan változik s az átalakuló természeti, társadalmi és egyéni szervezetek a »struggle for life« más és más milleujét alakítják, melyben változnak a körülmények, a feltételek, az eszközök a küzdelemhez. A folytonos, de lassú és egyenletes átalakulás azután elérkezik egyszer arra a pontra, hol a különbség szembetűnővé válik a megelőző időkkel szemben, a mikor a most már lényegesen átalakult viszonyok lényegesen más létfeltételeket szabnak s ezt a pontot szoktuk mi közönségesen egy »korszak« végére tenni s szoktuk kezdeni utána a következő korszakot.

Messzire vezetne bizonyítani, miért tartjuk helytelennek a »fejlődése« kifejezést az »átalakulással« szemben, itt csak annyit legyen szabad megjegyeznünk, hogy semmit sem hozhatnánk fel, mi jobban bizonyítana állításunk érdekében, mint ép az egyes korszakok, megváltozott, *átalakult*, de nem *fejlődött* irányeszméit, mondhatjuk: világfelfogását. Hellas világfelfogását senki sem állíthatja fejletlenebbnek vagy hiányosabbnak, mint akár a mienket és hol van a fejlődés a szent inquisitio véres Auto da-féi és a római Caesarok czirkuszjátékai között. A vagy nem látjuk-e napjainkban is a budhizmusnak, sőt Confuciusnak egyes tanításait, igazságait új filozófiák új alakjában fel bukkani és hódítani? Nem fejlődés ez, de átalakulás, a változott viszonyok változott kifejezése, az egyszerűbből összetettebbé lett szervezeteknek megfelelő összetettebb megnyilvánulás.*

Az ember gondolkodása Ezt tartjuk tehát szem előtt akkor, midőn a modern gondolkodásról és annak akadályairól beszélünk, értvén modern gondolkodás alatt mindazoknak az irány eszméknek összességét, melyek képesek a lényegesen megváltozott viszonyok közt, lényegesen átalakult létfeltételek mellett az emberiség boldogulásának biztos irányt szabni. Ezt tartjuk szem előtt, midőn speciálisan arról a modern gondolkodásról és akadályairól beszélünk, mely a XIX. század folyamán átalakult viszonyok mellett a XX. század lényegesen megváltozott létfeltételeinek megfelel s kipótolja azt a hézagot, melynek pótlására sem a XVIII. századról a XIX-re örökül hagyott filozófiák, sem a megelőző korszakok bármelyikének irányeszméi nem alkalmasok.

Ez a modern gondolkodás, úgy hisszük, annak a filozófiának alapigazságaiból áll, mely a XIX. század egész tudományos gondolkodásának eredményeként, mint pozitív természet-tudományi alapokon nyugvó filozófia különböző elnevezések alatt bár, de azonos módszerrel és alapigazságokkal a XX. századra örökül jutott.

A megelőzőkhöz következetesen nem állítjuk, hogy ez a filozófia, modern gondolkodásunknak ez az alapja, jobb vagy fejlettebb volna, mint a megelőző korszakok bármelyikéé. Az emberi egoizmusnak nagyon is nyílt bevallása volna azt tartani a legtökéletesebbnek, a mi véletlenségből a miénk. E helyett azonban hisszük és állítjuk, hogy ez a gondolkodás

* A modern fejlődési elmélet is a fejlődésben nem teleologikus, csak mechanikai formulát lát.

felel meg annak az összetettebb szervezetnek, melylyé úgy a társadalmi, mint — bátran állíthatjuk — az egyéni organizmus is átalakult a XX. század elejére. Ettől a gondolkodástól várjuk, hogy Úgy az egyénnek biztos utat mutat a létért való küzdelem, még oly erősen megnehezített körülményei között is, valamint az egész emberiséget boldogulásának és erősödésének útjára vezet.

Ép ezért, mert meg vagyunk győződve e gondolkodás korszerű voltáról, keressük azokat az akadályokat, melyek gyors elterjedése elé gátat vethetnek.

Filozófiák keletkezése. Tekintsünk el most egy perczre a XIX. és XX. századok szellemi mozgalmaitól s nézzük, hogy általában minden oly gondolkodásnak, mely korszakok munkásságát irányította, milyen volt keletkezése, kifejlődése, leforgása. Látjuk a különböző irányokban, de nagyjában azonos létfeltételek mellett küzdő emberiséget. Minden egyes egyén saját legjobb belátásához, saját tapasztalatához, saját tehetségéhez mérten küzd megélhetésért, mely egy korszak keretén belül nagy általánosságban véve minden egyes részére azonos természeti erők összhatása, által feltételezett. *A)* a ki kézműves, *B)* a ki földműves, *C)* a ki katona és *D)* a ki diplomás ember, mind egy bizonyos irányban halad, mely az egyes szellemi vagy foglalkozási körök keretén belül ugyan a szűkebb értelemben vett megélhetési feltételeknek megfelelőleg ingadozásokat és eltéréseket mutathat, de a mely nagy egészben véve azonos, miután az illető korszaknak az egész emberiségre vonatkozó létfeltételei által megszabott. Mint a hogy egyes vízváltató rendszerek folyói különböző eredési helyről, különböző — saját földrajzi viszonyaiknak megfelelő, — kanyargásokkal egy, nagyjában egységes, irányba folynak: úgy egyes korszakoknak emberisége is nemzetek, osztályok, időszakok szerint kisebb-nagyobb ingadozásokkal bár, de nagyjában egy irányba halad. Ez, mint megjegyztük, eleinte minden egyesnek saját tapasztalatából, e tapasztalatokból leszűrt felfogásból s több ily egyén hasonló tapasztalatának és felfogásának szükségszerű találkozásából ered. Azonban egy idő múlva megjelenik a küzdőtéren egy egyén, (nem vitatjuk most vajjon jobban kifejlett vagy csak rendellenesen kifejlett organizmussal) a ki már nem csak saját tapasztalatai vagy legközelebbi környezetének tanításai útján alkot magának bizonyos gondolatirányt, hanem e célra különösen megfelelő tehetségénél fogva kortársainak tapasztalatai és gondolkodási módja felett is áttekintést

nyer, előző korszakok világfelfogását megérti és a múlttal összehasonlítva a jelen különböző áramlataiban felismer bizonyos törvényszerűségeket, általános irányokat, melyek kortársainak még oly különböző irányú és természetű munkásságában is nyilvánulnak. De nemcsak felismeri ezeket az általános törvényszerűségeket, hanem keresi, hogy helyes irányban hatnak-e; keresi az okokat, melyek kiváltják e törvényeket, számot vet a cselekvő emberre ható erők eredőjével és vizsgálja, hogy a jelenlegi haladás megfelel-e ennek az eredőnek. Sőt tovább megy és a felismert törvényeket az általa helyesnek tartott irányra vonatkoztatja és kiszámítja, hogy ebben az irányban, ezek szerint a törvények szerint, vagy e törvények ellenére, milyen eredményre juthatunk. Mint a csillagászok matematikai-fizikai alapon évezredekre pontosan kiszámítják az egyes csillagok állását egy adott időben, úgy e fentebb vázolt szellem is logikája által levont törvényeire támaszkodva az emberiség csillagzatának útját megjelöli egy bizonyos időre. Az ilyen szellemek, akár költőknek, akár bölcsseknek nevezzük őket, először stilizálják koruk gondolkodását, a mennyiben határozott formát adnak neki, másodsor átgyúrnák többé-kevésbé, harmadsor kipótolják a hiányokat és egy rendszerbe foglalt összefüggő egész filozófiát adnak az eddig rendszertelenül, összefüggés nélkül tapogatózó egyeseknek. Az eddig ösztönszerűleg cselekvő emberiségnek meg van adva a mód, hogy öntudatosan haladjon boldogulása felé. Csak az a kérdés, hogy elfogadja-e az emberiség a számára megalkotott filozófiát. Teoretice igen egyszerűnek látszik a felelet: elfogadja, ha e filozófia szükségleteit kielégíti. A valóságban azonban oly sok különféle erő, oly különböző körülmények, oly eltérő szellemű emberek játszanak szerepet és adják meg egy korszaknak világát, hogy az a folyamat, mely által egy filozófia az emberiségre hatást fejt ki és elterjed az emberek széles körében, a lehetőleg bonyolultabb.

Mi itt az egyszerűség kedvéért egy filozófiát veszünk példának s erről is — szintén egyszerűsítés kedvéért — feltételeztük, hogy helyes alapokon helyes módszerrel felépítve következtetései alkalmas vezéreszméivé lehetnek korának. Azonban így van-e ez a valóságban? Nem küzdenek-e százával a többé-kevésbé megfelelő hasznos és káros eszmeáramlatok a kor szellemi világában?

És míg a mi egyszerűsített esetünkben is az a filozófia, mely az emberi léleknek — eme rendkívül komplikált és előt-

tünk még legnagyobb részben ismeretlen mechanizmusnak — legösszetettebb funkciója révén keletkezett és a legkülönbözőbb emberi lelkekre akar hatni; nem is egyre, de egyszerre több ezerre, s nem is egy időben, de egy korszaknak egész lefolyásában: ez a filozófia, mondom, oly szövevényes utakon halad, oly számtalan módosulatot szenved, oly tömérdek akadályt küzd le s oly változatos tényezőkkel számol, míg eredményt ér el, hogy nyomon követni s a valóságnak minden tekintetben hű képét festeni róla, csak nem ember feletti feladatnak látszik. Nem ezt tekintjük tehát célunknak, hanem csak annyit, hogy nagyjában skematikus rajzát vázoljuk annak az útnak, melyen egy filozófiának haladnia kell, hogy eredményt érjen el és tekintetbe vegyük azokat a tényezőket, melyek ennek az útnak az irányát és hosszát megszabják.

A filozófiák terjedése Vizsgálódásaink folyamán eljutottunk addig a pontig, midőn egy gondolkodó fő a kor kívánalmainak megfelelő filozófiai rendszert teremt meg s tanításai a nyilvánosság elé lépnek, hogy hatást gyakoroljanak a közgondolkodásra. Nézzük, mi lesz további sorsa. Kezdetben egy kis körben igen hamar gyökeret vernek az eszmék. Elismerik jogosultságukat, igazságukat, korszerűségüket. Többnyire a filozófussal rokontermészetű és hasonló körülmények között élő emberek értik meg tanításait leghamarabb. Már jóval több időt igényel, míg a nagy általánosság is annyira tudomást vesz e tanokról, hogy vitassa jogosult vagy jogosulatlan állításait és aránytalanul hosszabb idő kell még ennél is, hogy e tanok, bármily megfelelőek legyenek is, a köztudatot annyira áthassák, hogy a korszak munkásságát öntudatosan irányíthassák. Míg tehát a filozófia hódítása eleinte igen gyors, addig később mind jobban ellassul, nehezebbé válik, a tanítványoknak folytonos, olykor elkeseredett küzdelmét igényeli, végül látszólag meg is szűnik s csak az idő multán beálló változás az emberiség gondolkozásában mutatja, hogy lassan, de biztosan haladt tovább a tan, míg végre eredményt ért el.

**A filozófiák hatá-
sának tényezői:**
1. A filozofálás
természete. 2. In-
dividuális disz-
pozíció 3. Külső
körülmények

A terjedésnek ezt a természetét azokból a tényezőkből magyarázhatjuk, melyekkel mindenkor, minden filozófiának számolnia kell, ha az emberi lélekre és korszellemre akar hatni. E tényezőket skematikusan három csoportba oszthatjuk s így felvesszük, hogy a modern gondolkodásnak haladása három tényezőtől függ, melyek 1. a filozofálás természetében, 2. a

filozofáló individuum szervezetében, 3. a külső körülményekben, az idő szerinti természeti és társadalmi viszonyokban rejlenek.

A filozofálás természetete: szkeptikusok, fatalisták. Álszeptikusok és álfatalisták

A első tényező tehát, melylyel a modern gondolkodásnak számolnia kell, maga a filozofálás.

Mindjárt hozzátehetjük, hogy minden kor modern gondolkodásának legnagyobb akadályja ebben rejlett, de különösen kifejezett akadályt gördít az elé a modern gondolkodás elé, melyet a XX. század kívánalmai tesznek szükségszerűvé. Rendesen mindjárt a rendszer életbelépése alkalmával hat gátlólag a tanok tovaterjedésére, ép abban az időben, midőn egy új gondolkodásnak legnagyobb szüksége van bátor védőkre és minél nagyobb számú lelkes terjesztőre. Ez a tényező továbbá ép azok közt és csakis azok közt az emberek közt jöhet számításba, a kiknek szellemi képességeik megbirják azt a munkát, mit filozofálásnak nevezünk, a kik maguk is többé-kevésbé önállóan gondolkodó elmék, egyszóval a filozófussal vagy azonos szellemei fokon állanak, vagy legalább is közelebb állanak hozzá, mint a társadalomnak ama sokkal nagyobb számú tömege, mely a lehető legkisebb gondot fordít eszméinek tisztázására és rendszerbe foglalására. Értendő tehát, hogy ennek az osztálynak ingadozása, sőt ellenséges magatartása a legnagyobb akadály lehet egy keletkező filozófiának, mert ezáltal ép attól az elemtől fosztatik meg, mely a maga természetében és egészében képes felfogni és feldolgozni egy bölcséleti rendszert; másodsor nélkülözi azokat, kik közvetítik e tanokat azzal a nagyobb tömeggel, mely képtelen-befogadni eredeti alakjában a tanokat; végül, mert ez az elemképes azonos fegyverekkel czáfolni, támadni, sőt megsemmisíteni. De miben rejlik az oka, hogy ez az elem, mely ép szellemi tehetségénél fogva természetszerűleg hivatva van, hogy azt a gondolkodást, mely a kor kívánalmainak legjobban megfelel, rögtön felismerje, elfogadja s következetesen mindenütt érvényesítse, ez az elem épen ingadozása, habozása által a legnagyobb akadályt gördítheti a modern gondolkodás elé? Az ok ép a filozofálás lényegében rejlik. Hiszen, ha egyszer alkalmasnak és korszerűnek ismernek el egy filozófiát, akkor lelkes harcosául is szegődnek, de az a kérdés, mikor és melyik filozófiát ismerjék el korszerűnek. És csodálatos! Míg az egyszerű természet-ember többnyire ösztönszerűleg megérzi az irányt, melyben haladnia kell, az idő leheletét, mely foglalkozási körét módosítja, addig a fentebb rajzolt osztálynak alig

egy-két tagja hallja meg idején a kor intő szavát. Ezek az elmék, melyekről feltételezzük, hogy minden előítélettől szabadon, önzetlenül csak az igazságok kedvéért keresik a természeti tünemények törvényszerűségeit, ismerik azt a sok módszert, melyek által igazságokhoz lehet jutni, ismerik azokat a különböző rendszereket, melyek különböző módszerek eredményeit tartalmazzák, sőt ismerik, hogy e módszerekkel ép úgy lehet igaztalant igazság helyett bizonyítani és ismernek rendszereket, melyeknek egykor igaznak vélt állításait világosan megczáfolták az utódok. Sőt látják, hogy bizonyos módszerekkel azonos állításokat majd igazaknak, majd hamisaknak lehet bebizonyítani. És legvégül, ha minden módszer által elért végső eredményeket összehasonlítják is, ha Plátótól Herbert Spencerig minden filozófia-rendszer igazságait vizsgálják is, ha úgy a deduktív, mint az induktív, úgy a theoretikus, mint empirikus módszerrel, akár theologiai, akár szigorúan természettudományi alapon kutattak is abszolút igazságok után, igen könnyen arra az eredményre jutnak, hogy az abszolút igazságok minden időben, minden módszer mellett azonosak maradnak, hogy abszolút tudásunk, bármely filozófiával kutassunk is egy határnál cserben hagy s ez a határ — az abszolút filozófiai tudás szempontjából — alig haladt egy-két millimétert néhány ezredév alatt. Mindig megvan az ellentét a pozitívus tapasztalatokból levont törvények és a szókombinációk által palástolt tudatlanság között; mindig hiányzik az a legfőbb kulcs, melylyel mindenkinnek szemeláttára meg lehetne nyitni a világrejtélyeknek annyiszor s oly hiába döngetett ajtaját.

»Miért higgyek hát akkor én ennek az új bölcseletnek?«
 kérdi a filozófia rengetegében eltévedt és megtévesztett ember.
 »Miért higgyek igazságainak, mikor feltételezhetem, hogy ép oly meggyőzőleg tudná bebizonyítani az ellenkezőt is? Miért higgyem, hogy közelebb visz a megismerhetetlenhez, mikor négy ezredév gondolkodói nem tudták ezt megtenni?

És így lesz legveszedelmesebb ellensége a modern gondolkodásnak a skepticizmus. Igen téves volna állítanunk, hogy a skepticizmusnak nincs alapja, sőt jogosultsága is; a mi esetünkben azonban felvettük, hogy a például szolgáló modern filozófia korszerű és alkalmas, s így e filozófia ellen fellépő skepticizmust természetesen kártékonynak kell tartanunk. Különösen kártékony, ha áligazságokra támaszkodva szofizmákkal igyekszik bebizonyítani — nem a maga igazát; hanem az

ellenfele igaztalanságát. E skepticizmusra, mely kivált a jelenkorra oly jellemző jelenség százával kínálkoznak a példák. A haladás minden terére gátló közöny az egyesek skepticizmusában gyökeredzik. Imára hív a harangszava: »eh ki hisz már ma ilyen babonákba!« gondolja a skeptikus; a haza érdekében kérnek áldozatot: »a haza érdekszövetség!« válaszol, »melyben azonban csak néhány nagyhangú érdekei gyümölcsöznek«. Társadalmi kulturális, művészeti eszmék kívannak támogatást: egyéni önérdekeket vél lappangani ez eszmék alatt, vagy legjobb esetben légváraknak tartja őket skeptikusunk. Végül egy új filozófia mű jut keze közé, gyönyörrel mutat rá, hogy ezt Aristotelesnél, ezt meg Baconnál, ezt a mondatot Descartenál, amazt Leibnitznél ugyanígy vagy ugyanilyen értelemben találta; ellenben ez más szavakkal bár, de ép oly kevésbé magyarázza meg az erő és anyag fogalmát, az istenség létezését és a saját maga lelkének halhatatlanságát.

E skepticizmusnál, melyet természete és elterjedtsége a modern filozófia egyik leghatásosabb akadályává tesz, nem kevésbé veszedelmes ellenség a fatalizmus. Ez a fatalizmus vagy megelőzheti a skepticizmust s akkor rendesen kevésbé intelligens egyének lelkét szállja meg vagy a skepticizmus folytán fejlődik ki s ekkor mint filozófiai tan nyer életjogot. Az első esetben többnyire a gondolkodástól féltő, rest elmék hajlandók befogadni a fatalizmust, mely szerint miért töprengjünk »valahogy csak lesz, mert úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna!« E népies mondás legjobban példázza az ily természetű fatalizmust. Megnyugszik egy felsőbb bíró, vagy atya kiszámíthatatlan ítéletében, s bár határozatlan jellegénél fogva a vallásos megnyugvásnak hősies és következetes odaadásától jól megkülönböztethető, mégis többnyire vallásos lélek képezi alapját. Egész más a helyzet annál a fatalizmusnál, mely a skepticizmus következménye gyanánt lép fel. Itt a gondolkodásban és filozofálásban elfáradt és megtévedt lélek roskad le s miután arra a meggyőződésre jut, hogy hiában minden kutatás, véges erőnkkel úgy sem tudunk változtatni a világ folyásán, várjuk néma megadással, a mit a természet hoz. Itt már nem a még fejletlen naiv léleknek bizodalma, hanem a megmérgezett lélek rezignációja lép előtérbe s ritkán hiányzik a pesszimista alaphangulat. Míg ott a Leibnitz-féle szofizma uralkodik, hogy az a legjobb, a mi van, tehát ne akarjunk változtatni rajta, itt Faust módjára átbúvárkodott élet végén rájönnek, hogy rossz, a mi

van, azonban változtatni rajta nem tudunk s ezért igyekezzünk belenyugodni a meglevőbe.

Sokkal gyakoribb ez utóbbi eset, semmint kívánatos volna. Rendesen az élet vége felé, hosszabb bűvárokodás után lepi meg az embert, s nem kell a filozófia történetében sokat kutatnunk, hogy forradalmár fiatal bölcselőket, mint megalkuvó kétkedő, rezignált aggokat vizontlássunk, kivált a mai korban, midőn minden téren oly fokozott erő kifejtést kíván az élet, rendkívül gyakori tünet. A fokozott erő kifejtéssel nem mindig arányos eredmény nemcsak saját, de az egész emberiség erejének kétlésére visz s innen magyarázható sok tudósak, sok művészek időelőtti csüggedése, megalkuvása a meglevővel, az étellel, a fatalizmussal. Úgy a skepticizmusnak, mint a fatalizmusnak van egy fajtája, mely, mint igen gyakori jelenség s mint a modern gondolkodásnak akadálya szintén megkívánja, hogy ide soroljuk. Ez az álskepticizmus és álfatalizmus. Értjük alatta., midőn az illető vagy nem tud, vagy nem mer modemül gondolkozni, azaz a meglevőnél újabbat és jobbat vallani és ezért, hogy minden vitát elkerüljön a skepticizmus vagy fatalizmus palástjával fedje magát. Félreértés kikerülése végett ki kell jelentenem, hogy itt természetesen csak filozófiai momentumokat veszünk tekintetben s minden egyéb köznapi körülményt figyelmen kívül hagyunk. Így nem azt értjük az alatt, hogy valaki nem mer új gondolkodást vallani, mintha az illető valamely világi, vagy egyházi közegetől félne vagy valamelyes világi érdekeket tartana szem előtt. Ez egész más kategóriába tartozik. Mi itt e tétovázás indokának azt tartjuk, hogy az illető nem méri egy új tan igazságait elfogadni, mert fél, hogy esetleg téved s ebben az esetben egyrészt maga helytelen utat követ, másrészt tanai révén megtámadtatásnak és vereségnek teheti ki magát. Mi tehát itt nem gyáva lelkeket tartunk szem előtt, már azért sem, mert valaki, ha érdekeit félti lehet gyáva egy tant elismerni és hangoztatni a nagyközönség előtt s a mellett bensőleg meglehet győződve e tan igazáról; mi azonban itt örökösen kétkedő, félénk lelkekről beszélünk, kik bár keresik az igazságot, félnek azt megtalálni, azaz félnek egy igaznak hirdetett tant annak elfogadni, míg a legkisebb aggodalmakat is el nem oszlatták. Ez pedig egyszerűen lehetetlen feladat, mert az ily egyéneknél a kétkedés pathologikus szervi tünet, mely sokkal mélyebb okokban találja magyarázatát, semhogy bármely bölcselet tételeivel, vagy logikájával azt a szervezetből kitörülhetnők.

Az ily elmék tehát daczára, hogy nem tanulmányoztak át egy csomó filozófiai rendszert, miután ők úgyse hitték, hogy ez valami eredményre vezethetett volna, sem nem. természetesen fatalisták, miután természetük ép vágyik a végokok megismerésére; miután tehát hiányzik belőlük úgy a skeptikusnak mint a fatalistának alapjellembonása, mégis nem fogadhatván el semminemű felállított igazságot kénytelenek vagy skeptikusokká, vagy fatalistákká lenni. Azonban ezekké nem lesznek meggyőződésből, mert mindig várnak egy tant, melyről feltételezik, hogy hozzá csatlakozhatnak, mely azonban, ép kétkedő természetükből magyarázhatólag sohasem érkezik meg, s így ők álskeptikusok és álfatalistákként hadat viselnek minden régi és kivált minden újabb filozófia ellen. Ezzel el is érkeztünk volna a modern gondolkodás második tényezőjéhez: az individuális diszpozícióhoz.

(Folytatjuk.)

Péterfi Tibor.

KANT ÉS MARX.*

Kant halálának százados fordulója napján bő részünk volt a semmitmondó himnuszokban, de el kell ismernünk, hogy ezeknek vigasztalan egyformaságában volt egy vigasztaló vonás is. Mert épen abból, hogy minden ünnepi szónok és író valami mást ünnepelt Kant-ban, az egyik az atheizmus bölcészét, a másik a protestantizmus bölcészét, a harmadik a szocializmus filozófusát, a negyedik a testté vált gondolatot, az ötödik a szellem-birodalom királyát és így tovább: kiviláglott, hogy az az úgynevezett »visszatérés Kantra« semmit, de semmit sem jelent. Hasonlítsuk össze ezzel a Fichte születésének századik fordulóján, 1862-ben elmondott beszédekét és megjelent ünnepi írásokat, a melyek mindegyike, akár — hogy csak a végleteket említsük — Lassalle-tól, akár Treitschké-től eredtek, Fichté-nek lényeges vonásaiban egységes képét tükrözte vissza. Ez bizonyosága volt annak, hogy Fichte akkor *élt* a nemzet emlékezetében, míg a múltkori százados ünnepen tapasztalt ellenkező jelenség ép oly világosan bizonyította, hogy Kant a jelenkor és problémái számára már semmit sem jelent.

Megelégednénk ezzel a ténnyel, ha Kant dicsőítésére nem hozakodtak volna elő Marx Károly-lyal is, még pedig olyaténkép, hogy Kant műve igazában sohasem érvényesült, hanem azt a XIX. század reakciója mihamar eltemette és megcsönkította. Erre a »vakok és üresek vad játéka« következett, az »eszmékkel pompázó történelembölcselet«, míg Marx az üres ideológiával szemben megint rátért a nagy klasszikus hagyományok pályájára, a mely egyedül vezet a tudományhoz. Kant mellé sorakozik Marx, s mindkét név érczes összecsengése legyen összefüggésük jelképe. Persze, ma már tudjuk, hogy

* A *Die neue Zeit* című folyóiratból. V. ö. márcziusi számunk Kant-cikkét Staudinger tanártól.

az igazi kantianus legbiztosabb ismertető jele, teljes képtelensége történelmi összefüggések fölismerésére, ámde az ép most vázolt történelmi konstrukciótól nem tagadhatjuk meg, hogy van benne egy szemernyi igazság. Kétségtelen ugyanis, hogy úgy a Kant, mint a Marx neve az *a* magánhangzóból s 3—3 mássalhangzóból áll, a mi a transcendentális idealizmus világában, lehetséges, egyértelmű az »érczes összecsengés«-sel.

Ámde mégis szembe kell szállnunk ezzel a panegyrikusszal, mert Marx utó végre sem érdemli meg az e fajta történelmi felfogást, s ez a mód Fichte-vel és Hegel-lel, mint valami kimúlt ebekkel elbánni, épen Marx-nak volna legkevésbé innyére. E részt elhagyjuk a negatív polémiát s a következő tények pozitív bizonyítására szorítkozunk: 1. Hogy Kant történelmi és forradalmi tevékenysége csak az által vált termékenynyé és hatásossá, hogy ily »üresek és vakok vad játéka«, az eszmékkel pompázó történelembölcselet« követte, hogy tehát Kant és Marx közt éppen ez a vad játék hozta létre az összeköttest, nem pedig az, mintha Marx, ellentétben e vad játékkal, visszatért volna Kant hagyományaira. 2. Hogy Kant hagyományai, a mennyiben ama vad játék nélkül érvényesültek, csak vigasztalan filiszterséget tenyésztettek. 3. Hogy az új kantianizmus, a mely Marxot Kantba, Kantot Marxba akarja oltani, bárminő nemes indítékokból ered is ez a kísérlet, még sem eredményezhet mást, minthogy a német munkásosztálynak történelmi feladataiba való, fáradságosan szerzett belátását elsötétíti.

I.

A mikor Kant a dogmatikus bölcsészeiét szétrombolta, a vallással egyáltalában nem végzett. Sőt tudjuk, hogy eszkritikáját ép azzal ajánlotta a kormányoknak, hogy az alkalmas eszköz a vallást a nép számára megőrizni. A gondolkodást és léte bizonyos pontig kibékítette, hogy azután a *magánvaló* (Ding an sieh) által örökre szétválassza. Ha Spinoza s utána Goethe, Herder, Lessing az istenfogalmat megfosztották minden tartalmától, a mikor isten neve alatt minden létező egységét, minden történő törvényszerűségét, a szellem és természet egyformaságát értették, Kant egész komolyan megtartotta a keresztény dualizmust, a mikor a tiszta ész a gyakorlati észtól, az empirikus világot az intelligibilis világtól különválasztotta. A keresztény egyházak eszesebb papjai ennél fogva igen könnyen

megbarátkoztak Kant-tal, így a hennesianusok a katolikus, s a naczionalisták és később a ritschlianusok a protestáns egyházban.

S a hogyan a vallásban, ép úgy történt a politikában. Ha Kant-ot halála százados fordulóján, mint a liberalizmus bölcselőjét is dicsőítették, ennek legalább megvan az az értelme, hogy minden félszepségnek, a mit a német liberalizmus a múlt században mutatott, megvan már Kant-ban az előképe. Közhelyszerű frázisokbau túltett a franczia fölvilágosodási irodalmon, de gyakorlati követeléseit tönkresilányította. Az elkínzott embereknek, a kik jogaikat követelték, a legridegebb formában prédikálta kötelességeiket, így pl. mindenekelőtt alattvalói kötelességüket, a mely szerint a felsőbbség iránt mindig hűek, engedékenyek és alázatosak tartoznak lenni. Kora osztályellen-téteit még annyiban sem ostromolta., a mennyiben azokat történelmi föltételeik szerint a polgári forradalom is eltávolíthatta volna. Ha azt mondják, (mert az ünnepi himnuszok ettől sem kíméltek meg), hogy Kant kénytelen volt a cenzurának a legmesszebbmenő engedményeket tenni és alapfölforgató gondolatait erővel enyhíteni, ezzel a legrosszabb szolgálatot teszik neki, minthogy lelkiismeretének rovására írják, a mit igazságos ítélet csak megismerőképesége történelmi korlátainak róhat föl. Cenzúra alatt írtak a franczia fölvilágosítók, s a német filozófusok is egész az ifjú Marx-ig, és sokan közülök, mint Voltaire, Fichte és a fiatal Marx is, sokkal keményebb zaklatást szenvedtek a cenzura részéről, mint Kant.

És az a törekvés, hogy Kant félszepségét megszüntessék, vezetett már most az »üresek és vakok vad játéká«-ra. Fichte azt hitte, hogy csakis mint Kant hű tanítványa fejezi be mestere útját, ha a »magánvaló«-t, mint eszmei képtelenséget eltávolítja., a kritikus idealizmust szubjektívvé teszi, s a világot az emberi gondolkozásból teremti meg. »A dolgokat csak a mi énünk teremti; nincs lét, csak cselekvés; az erkölcsi akarat az egyedüli realitás.« Fichte »én«-éről s »nem én«-éről sok jó és rossz élczet faragtak, a melyek élet már ő maga letörte azzal a vallomással, hogy tudományos nézete csakis életének szemléletté vált belső gyökere, mert az, hogy »mily filozófiát választ valaki, ahhoz igazodik, milyen ember valaki«. A mint Kant filozófiáját vég-eredetben azzal lehet megmagyarázni, hogy sohasem vethette le filiszterbőrét, ép úgy Fichte, a proletárfiú, filozófiáját vég-eredetben azzal lehet megmagyarázni, hogy tetőtől-talpig forra-

dalmár volt. Bátran és nyíltan hirdette az atheizmust s a forradalomra való jogot, a melyet. Kant eltagadott; fölfogta a nemzeti eszmét, a melyről Kant-nak halavány sejtelve sem támadt; nem tett különbséget *Staatsbürger*-ek és *Staatsgenosse*-k közt, hanem a németek hivatásának vallotta, hogy megalkossák a jog igazi birodalmát mindazok egyenlősége alapján, a kiknek emberábrázatuk van.

Míg Kant szelleme a természettudományokból, addig Fichte szelleme a történelmi tudományokból táplálkozott; s míg Kant-nak a népek történelmi élete hétpecsés rejtély volt, addig Fichte, mint nyitott könyvben olvasott benne. Eképpen Kant-nak a theológia által megfertőzött etikáját is föl tudta emelni történelmi magaslatra; az emberi természet gyökeres rosszaságáról szóló tannak azt a meglepő fordulatot adta; hogy az emberek gonoszsága a magasabb társadalmi osztálylal arányosan növekszik, úgy vélte, hogy az ördög pozitív akarata, hogy a fejedelmeknek engedelmessédjünk. Isten akarata ellenben csak megengedi ezt, hogy felszabadíthassuk magunkat. S míg Kant akkor, a mikor az orosz barbárok meghódították Königsberget, a csárnónél előléptetésért folyamodott, Fichte akkor, a mikor a forradalom örököse Berlint meghódította, a német nemzethez intézett lángoló beszédeivel túlharsogta a francia dobok pergését.

Kant korán megtagadta ezt a tanítványát, mire Fichte a mestert »háromnegyedfejű« embernek csúfolta, azaz olyan embernek, a ki nem tudja véghezvinni, a mit megkezdett. S ha Kantot háttérbe szorította Fichte, Kant nem a reakció, hanem a forradalom áldozata lett. Fichte csodálatos varázst gyakorolt az ifjúságra, kivált, mert elragadó szónok volt. S mégis már hallgatóinak egyike hallatta ezt a kiáltást: Vissza Kantra! s Fichte bölcsészetét szemfényvesztésnek szidta. Neve Schopenhauer, s ő lett Kant igazi és valódi trónörököse. Még aggastyánkorában is dicsekedett: Hogyan lehet az én *quietismus*-omat azonosnak tartani Fichte önmagáért gyakorolt tevékenységével, a melyet olyan ember példáz, a ki ugrándozik, ugrándozik, és és sarkával önmagát rugdalja. Ennek az egynek kivételével az egész akkori ifjúság büszke volt a büszke forradalmár Fichtére, s Kant bizony a háttérbe szorult.

Fichte 1814 januárban kórházi lázban meghalt, s most elkezdődött filozófiai téren Hegel egyeduralkodása, a melynek glóriája egészen 1835-ig egy csöppet sem halványodott el. Ez uralom alatt Kant mind hátrább és hátrább került, úgy, hogy a német

bölcsészeti egy akkori történetírója azt mondta róla, hogy legfőbb nehézség, falusi lelkészt és tanítót foglalkoztat.

S Hegel igazán üres és vak volt, s bölcsészete vad játék? Ez a jóakarató föltevés azt hiszi, hogy a filozófus-fők oly gazdag nemzedéke, a mely Németországban a Waterloot követő évtizedben virágzott, úgyszólván, a bolondházból ugrott meg. Már mint diákoknak, s még inkább, mint a filozófia magántanáraitak kisujjokban volt Kant, de ama föltevés szerint figyelem nélkül mentek el a megismerés e tiszta forrása mellett, hogy pusztán ideológiáktól mámorosodjanak meg. Ez az egész föltevés önmagától összedől, ha egy percze komolyan szemügyre vesszük.

A történelmi tényállás inkább az, hogy Kant filozófiáját elfelejtették, mert az a korszak, a melynek bélyegét minden lényeges vonása magán viselte, az 1815-től az 1835-ig élt nemzedék számára egészen elmúlt. Az a nemzedék nagy világtálatulást ért meg, s más szemekkel nézte a világot. Hegel szerényebben, mint Kant, vagy legalább, mint Kant csodáiéi, nem tartott igényt arra, hogy »időtlen« gondolkozó legyen, hanem bölcsészetiét csak kora gondolatokba foglalt megtestesítésének tartotta. Már ebből folyt tanának kiválólag történelmi jellege. Azt, hogy miképpen kapcsolta azt Fichtééhez, hogyan fejtette ki amannak szubjektív idealizmusából az ő abszolút ideáját, amannak alkotó gondolkozásából az ő dialektikus módszerét, nem lehet, és nem is kell itt bővebben tárgyalni. Elég az hozzá, hogy Hegel történelmi dialektikájával a szellem számtalan tartományát hódította meg, hogy a fejlődés alapelveivel a történelmi tudományokat oly mértékben termékenyítette meg, a mire Kant bölcsészetié teljesen képtelen volt. Hasonlítsuk csak össze, hogy a legközelebbi területet érintsük, Hegel bölcsészettörténetét azokkal a megjegyzésekkel, a melyek Kant műveiben elődei bölcsészetiéri találhatók, s rögtön megismerjük, ki volt a vak és üres, Hegel, avagy Kant?

A Hegel-féle bölcsészet virágkora a politikai és társadalmi reakció idejére esett; ennél fogva konzervatív oldala uralkodott, a míg Németország gazdasági fejlődése nem teremtett szabad pályát forradalmi oldalának is. Történelmi dialektikájuknál fogva már most az újabb hegelianusok könnyen elvégezték azt, a min a fölvilágosodás — hozzáértve Kant bölcsészetiét is — hajótörést szenvedett, tudniillik a vallás megsemmisítését. Ámde a vallással együtt maga az idealista bölcsészet is összedőlt, a

mely az által, hogy szellem és természet közt kibékülést keresett, a szellemet és természetet még két különböző dolognak tartotta.. Feuerbach nemcsak Hegel abszolút ideájával és Fichte *én*-jével, hanem Kant *magánvalójával* is végzett, a mikor azt mondta: »A mit mi, a természet részei, a természetről kijelentünk, azt alapjában véve maga a természet jelenti ki önmagáról, s ez tehát, mint önkijelentés igaz és objektív, ha mindig emberileg igaz és emberileg objektív is, mert az emberi természet az, a melyiknek, s a melyik révén a természet megnyilatkozik.« Feuerbach természettudományi materializmusán túl Marx azután megállapította társadalomtudományi materializmusát; kifejtette a történelmi materializmust, miközben megmentette a német idealizmusból azt, a miben valóságos haladást képviselt a francia materializmussal szemben.

Már pedig Marx Hegeltől tanult történelmet, nem pedig Kanttól, abból a kényszerítő okból, mert ő egyáltalában épp oly kevésbé tanulhatott Kanttól történelmet, mint bármely más halandó.

II.

Kant életművét azonban nem csupán Fichte és Hegel, hanem Schiller és Schopenhauer is folytatták, mégis azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi folytatás vigasztalan filiszterkedéssé fajult, míg az előbbi — éppen »a vakok és üresek vad játéka« által — az emberi megismerés eddig elért legmagasabb színvonalat eredményezte.

Már említettük, hogy Kantot halhatatlan hírűvé részben esztétikája tette. És mivel Kant az ő esztétikáját a német klasszikus költészetből vezette le, az hatalmasan hatott vissza erre a költészetre, de leghatalmasabban hatott az ifjú Schillerre, kinek forradalmi hajlamai megtörtek az érzéketlen világ ellentétségében, s ki ekkor a német nyárspolgáriás környezetből Kant ideális világába menekült; a sekélyesből, a dagályos mizériába, a hogyan Marx gúnyolódik.

Kant filozófiájának nem egykönnyen akad Schillernél tehetesebb szónoka, meggyőzőbb ügyvéde. Schiller eléggé bölcs volt ahhoz, hogy megértse Kant bölcsészetét, és eléggé költő, hogy megérzékíthesse azt költészetében. Valóban, midőn Kant az ő praktikus filozófiájáról azt monda, hogy annak nem az a feladata, hogy az események okát meghatározza, hanem hogy: »törvényeket állítson fel, arról, a minek történni kellene, jól-

lehet soha nem is történik meg«, úgy e mondás leginkább jogosult a költészetre vonatkoztatva. Mégis annak, hogy a Kant-féle filozófia Schiller révén a »művelt polgárság« körében oly nagy mértékben elterjedt, csak az a tényleges hatása volt, hogy a filisztert még jobban megrögzítette az ő filiszterségében, és nevezetesen megérlelte azt a hülye előítéletet — a mely ellen még most is naponta kell küzdenünk — hogy a filozófiai idealizmus egyértelmű, az erkölcsi, akarom mondani a társadalmi ideálokba vetett hittel, a filozófiai materializmus azonban nem egyéb, mint mértéktelen eszem-izsom, az érzékek, a hús gyönyöre, és góg, úgy, hogy minden, úgynevezett ideálokkal rendelkező derék polgár azt képzei magáról, hogy félvállról tekinthet oly emberekre, mint Darwin és Häckel, Feuerbach és Marx. A Kant-féle dualizmus itt sem érvényesült, mint a keresztény dualizmus leküzdése, hanem, mint annak folytatása, pontosabban, áttétele a feudálisból a polgáriba. Ez nem monda a szegényeknek többé, miként az orthodox páter, hogy van a mennyekben egy valóságos isten, ki őket egy túlvilági életben e tökéletlen világ összes szenvedéseikért kárpótolni fogja, hanem azt monda, ha a szegény szabadulni akar minden földi nyomorúságtól, akkor csak meneküljön az árnyak birodalmába, »az ideálok birodalmába«. Schiller pompás verseiben rendkívül fenköltlen hangzik a dolog:

»Érzéki boldogság és lelki béke közt, kell az embernek szorongva választania. Ha már e földön akartok hasonlítani az istenekhez, Ha szabadok akartok lenni a halál birodalmában, Akkor ne szakítsátok kertjének gyümölcsét, A szem gyönyörködjék csupán azokban. Az élvezetnek múlandó örömeit, csak-hamar megboszúlja a vágy eltűnése.«

Bármily őszinte szívvel dalolta is ezt Schiller, a gyakorlatban költői bölcsesszava mégis csak azzá az idétlen prózává vált, a melylyel a kapitalista-kizsákmányoló a munkások »lelki békéje« mögött elsánczolja magát, ha azok »érzéki boldogságuk«-at a munkabér felemelése vagy a munkaidő kurtítása által akarják előmozdítani.

Egész más módon, mint Schiller, redukálta Schopenhauer a Kant filozófiáját a német filiszter álláspontjára. Már említettük a drasztikus kifejezést, a melylyel a maga és Fichte bölcsészete közti különbséget jellemezte. S ez a határozó pont. Mint filozófus, Schopenhauer nagyon jól megállotta helyét Kant és Fichte mellett s az esztétikában Kantnak méltóbb utódja volt

mint Fichte. A Kant bölcsészetének hajóját veszedelmes tehertől szabadította meg, a mikor egész etikáját az istenség, halhatatlanság s akarat szabadság fogalmaival együtt kidobta. Kant ismeretlenség legalább alakilag szemléletesebben, világosabban és rövidebben fejtette ki. Sőt mi több: Fichte és Schopenhauer bizonyos mértékben ugyanabból a szempontból indultak ki, a mikor az akaratot tették a magánvalóvá. Még azt is állították, hogy Schopenhauer ezzel az akarral plágiumot követett el Fichtén. Az keveset nyom a latban, hogy mit értett Fichte és mit Schopenhauer akarat alatt; mindenesetre mérföldnyire távolfekvő dolgokat. Fichte szemében az akarat, mint egyedüli realitás egyértelmű volt a forradalmi tettel, a mely történelmi fejlődése közben a jog igazi birodalmát kezdte megalkotni, s ez mindazok egyenlőségén alapulna, a kiknek emberábrázatuk van; Schopenhauer szemében pedig az akarat tudattalan természeti ösztön, a mely örök kint, gondot, békétlenséget teremt, de az emberben a megismerés világát gyújtja s ha ez különösen megáldott egyénekben elég fény nyel ég, az ember ez akarat-ösztönt egész csúfságában megismeri és most már a legtökéletesebb lemondás által, ama quietizmus által bírja le, a melyet Schopenhauer bölcsészete tulajdonképi ismertető jeléül magasztal. Schopenhauer Fichtevel szöges ellentétben elvetette »a történelmi bölcselkedés minden fecsegését«, a mikor oly emberhez hasonlította, a ki egy helyben ugrál és önmagát sarkalja. S mentői jobban kifejlődött a történelmi bölcselkedés, annál jobban dühöngött ellene Schopenhauer, úgy hogy a »szélhámost Fichte címére intézett sok komplementuma még merő hízelgés volt kiapadhatatlan dühkitöréseivel szemben, a melyekkel Hegelt, a »nyomorult fráter«-t, az »arczátlan, zöldséget összefirkáló sarlatán«-t kitüntette.

Egész emberöltőn senki sem törődött ezzel Németországban. A míg a német burzsoáziát még lelkesítette történelmi hivatásának harci hangulata, valóban csak bolondfővel vonulhatott volna vissza a Hegel föltárta gazdag történelmi világból Schopenhauer buddhista semmiségébe. Csak a mikor a forradalma megfeneklése után a nagyon nem-történelmi »Katzenjammer« állapotába esett, vált Schopenhauer filozófiája életbölcsésége breviáriumává.

Ne értessünk félre, mintha Kantot akarnók felelőssé tenni Schopenhauer filozófiájáért. Bizonyos, hogy Schopenhauer Kantból indult ki, de posványba merült, még Fichte meg-

találta a Kanttól történelmileg fölfelé vezető utat. Csak ezt akartuk mondani: Ha a Fichtéket és Hegeleket vakoknak és üreseknek tekintik, a kik vad játékot űztek, úgy a kantianizmus történelmi maradványaképpen nem — Marx és a forradalmi proletariátus jelentkezik, hanem Schopenhauer és a márczius előtti filiszter, a ki azt akarta, hogy békében hagyják.

III.

Vessünk még egy pillantást az új kantianizmusra. Objektív lényege szerint csakis azt kísérli meg, hogy a történelmi materializmust megdöntse. Hangsúlyozzuk, hogy objektív lényege szerint, mert szívesen elismerjük, hogy hitvallói teljesen jóakarató emberek, s csakis az a bajuk, hogy hiányzik belőlük a történelmi érzék, a melyet csak az fog föl, a kiben megvan, de a melyet sohasem tanulhat fölfogni az, a kiben nincs meg.

Ebben a hiányban szenvedett mindjárt a legrégebb és legjelentékenyebb új kantista: Lange F. A., még pedig igazán klasszikus, mondhatnék tragikus módon. Nagyképzettségű férfiú volt ez, színtudással és a legtisztább jóakarattal eltelve, a ki nagy érdemeket szerzett a munkás-osztály körül is. Egyrészt tudós művet írt a materializmus történetéről, másrészt a legderekasabb igyekezettel s máskülönben messzemenő értelemmel elmélyedt a német szocializmus tudományos munkáiba a nélkül, hogy csak sejtelve lett volna a történelmi materializmus létéről, annál kevésbbé annak lényegéről. Ha megismerte volna, hamar elbánhatott volna a Büchner-ek és Moleschott-ok közönséges materializmusával, minthogy azonban nem ismerte, visszament Kantra, a nélkül, hogy Büchner-ekkel és Moleschott-okkal elbánt volna.

Lange a Kant féle rendszer egész gyakorlati filozófiáját elvetette, mint annak múltó részét, s csakis Kant ismeret-elméletéhez ragaszkodott. Úgy tusakodott a »Ding an sich «-hei, mint valami középkori scholasztikus. Moleschott ellen így harcol: »Ha egy féreg, bogár, ember, s angyal szemlél egy fát, ez azért négy fa? Egy fa négy képzete, valószínűleg nagyon különböző négy képzete, de ezek egyazon tárgyra vonatkoznak, a melyről az egyes lény nem tudhatja, minő az tulajdonképpen (an sich), mert csakis a róla maga alkotta képzetét ismeri.« Ez azonban még Moleschott közönséges materializmusát sem czáfolta meg, hanem csak a nyelvet mozgósította a tiszta ész kritikája ellen. A »tulajdonképeni mineműség« nyelvbeli abszurdum, a mint

a magánvalóság gondolatbéli abszurdum. Valamely dolog csakis valaki számára van megalkotva, akár féreg, akár bogár, ember, vagy angyal ez a valaki, de mihelyest valaki számára van itt, megszűnik magánvaló lenni. Mihelyt a fáról alkotott képzeteink megegyeznek azzal a mineműséggel, a melylyel számunkra létezik, a kérdés az emberi gondolkodás szempontjából ki van merítve.

Időközben az új kantianizmus föladta a harczot az ismeretlen oldaláról. Ha Cohen és Staudinger a magánvalót már nem fogják föl egy kérdéses rejtvény x -ének, hanem egy végtelen egyenlet x -ének veszik, a melyet mind továbbhaladó kutatással kell megoldanunk, úgy Kantról Engelsre térnek, a ki 80 évvel ezelőtt már ezt írta: »Az emberek azzal az ellentmondással kerülnek szembe, hogy egyrészt elismerik, hogy meg kell ismerni a világrendszert egyetemes összefüggésében, másrészt úgy saját, mint a világrendszer természeténél fogva, lehetetlen azt a föladatot valaha teljesen megoldaniok. De ez az ellentmondás nemcsak a két tényező: világ és ember természetében rejlik, hanem ez egyszersmind főrugója minden intellektuális haladásnak, s mindennap és folyvást föloldódik az emberiség végtelen progresszív fejlődésében, egészen úgy, miként például matematikai föladatok megoldatnak valamely végtelen sorban, vagy láncztörtben.« A mikor azonban az újkantisták az ismeret-elmélet kérdésében az ellenpártba mennek, a történelmi materializmust annak a kant-i etikának fegyvereivel támadják, a melyet Lange, mint Kant rendszerének múltó és tünékeny részét eleve elvetett.

Legújabbban az újkantianizmus az esztétika mezejéről lép elő, a Kant-Schiller esztétikájának ama verse szerint: »Csak a mi sohasem és sehosem történt, az nem avul el soha.«

Ez az újkantianizmus Kantot és Marxot együtt ünnepli, mint két nagy embert, a kik a vakok és üresek vad játéka fölé emelkedve kezet nyújtanak egymásnak, s a kik nevék érczes összecsengésével nagy jövőt jelképeznek. Poézisnak ez elég szép lehet, de ama durván prózai állapotban, a melyben a proletár emancipáció-mozgalom még leledzik, jobb, ha az ilyen esztétikai élvezeteket eltesszük a messze jövőre.

Franz Mehring
(Berlin-Steglitz).

Társadalomtudomány biológiai alapon.

„Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie“ cím alatt* Berlinben egy új folyóirat indult meg, melynek mutatványszáma fekszik előttem.

Bár határozott véleményyt e folyóirat leendő értékéről ennyiből még nem alkothatok s fölötte végleges bírálatot gyakorolni, még nem tartom időszerűnek, mégis, úgy gondolom, helyes a figyelmet felköltetni iránta, mert nemcsak a folyóirat új, de új azon tudományág is, melyért az hivatva van síkraszállani.

Ezen új tudományág kialakulása (differenciálódása) a rokon tudományágak köréből is újabb diadal a fejlődéstani alapon felépült biológia hódító útján. Természettudományi ismereteink és belátásunk gyarapodásával biológiai vizsgálódásaink tárgyává kell tennünk az emberi élet minden jelenségét, így az ember közületi, társadalmi állami életét is. A társadalmi és államtudományok sem kerülhetik ki azon nagy átalakulást, melyet a fejlődés gondolata a természettudományokban előidézett. A biológiai irány érvényesülésének az államtudományok terén ma még sok ellensége van, főleg azon czéhbeli tudósok közt, kik jogosulatlan kontárkodásnak tartják, ha valaki új tisztultabb világnézetének megfelelőleg természetesebb magyarázatot keres e tudományok sok homályos kérdésére. Igaz, a biológia s a vele rokonszakok ma is nagy forrongásban vannak, a biológikus jelenségek magyarázatában sok helyt még hypothezisekkel kell megelégednünk, s úgy az egyéni, mint főleg a faji fejlődés kutatásának terén még sok munkára van szükség, míg az összes jelenségeket megértjük és a biológiai törvények teljes rendszerét felállíthatjuk. De kell-e, sőt szabad-e erre várnunk?

Nem! Az összes tudományágak együtt kell, hogy fejlődjenek, ha el akarják kerülni az egyoldalúság és dogmatizmus örvényét. Meggyőződésünket, bármely szak tanulmányozása közben is érlelődött meg, a többi tudomány-szak megítélésében és vizsgálatában is követnünk kell, ha egységes világnézetre törekszünk.

* Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie, einschliesslich Rassen- und Gesellschaftshygiene. Zeitschrift für die Erforschung des Wesens von Rasse und Gesellschaft und ihres gegenseitigen Verhältnisses, für die biologischen Bedingungen ihrer Erhaltung und Entwicklung, sowie für die grundlegenden Probleme der Entwicklungslehre. Herausgegeben von Dr. med. A. Ploetz, Dr. jur. et phil. H. Friedmann, Dr. j. A. Nordenholz, Prof. dr. phil. L. Plate. Archiv-Gesellschaft, Berlin.

Biológiai tapasztalataink érvényesítését a társadalmi és államtudományok megfelelő kérdéseiben nem gátolhatja a biológia rohamos fejlődése, nem a még számos kérdésre nézve fennálló nézeteltérések, csak meg kell tudni Ítélni, hogy mit szabad felhasználni. A mi hypothezis értékével bír a biológiában, az abból vont következtetés s alapján felállított tételek más tudományban is csak hypotheziskép fognak szerepelhetni. De a mi a biológiai kutatások során kétségtelen, megdönthetetlen ténynek bizonyult, az tény marad más téren is. A tudománynak ily igazságairól más tudományok, főleg a rokonszakok művelői tudomást kel), hogy vegyenek.

Ha a biológia tapasztalatait érvényesítjük a társadalmi és államtudományok terén, úgy ezeknek gyökeres változáson kell keresztülmenniök. Az emberi közületek biológiai alapja adva van az őket alkotó egyedekben. Ezen egyedek szervezete az állami élet egyik fő feltétele, mozgató ereje. Fejlődésük, szervezetük fiziológiai differenciálódása alapja az állam fejlődésének. Az állam és társadalom működése és haladása ezen egyedek működésének és haladásának összegezése, eredménye.

A társadalmi biológiai célja ezen fejlődést visszavezetni eredőire, az állam és társadalom múltját, jelenét, jövőjét alkatelemeinek szerves összehatásából magyarázni. Az egész fejlődés a szerves élet kezdetétől a sejtig, onnan az egyedekig s ezektől az általuk alkotott közületekig egy folyton növekvő synthézis.*

Az emberi közületek fejlődése, működése annyira alá van vetve az őket alkotó egyedek biológiai szervezetének, létfeltételeinek s alkalmazkodó képességüknek, hogy ezeket a szociológia teljesen figyelmen kívül nem hagyhatja. Az emberfaj első sorban az állati élet törvényei szerint él és szaporodik; bizonyos fejlettségi fokra szüksége van, hogy közületi életet élhessen; biológiai fejlődése, fejlettsége előfeltétele tehát társadalmi fejlődésének, állami élete tökélesedésének. S ha vannak speciális törvényei az emberi életnek, ezek csak az agyvelőnek az embernél való nagymérvű kifejlődéséből s az ezen alapuló bonyolultabb társaséletből és kultúrából folynak. Az ehhez megkívántató szervezetek és létföltételeik, a társas élet létrejöttét előmozdító ösztönök törvényei, az egész emberi lét alaptörvényei biológiaiak.

Ezen alaptörvényekből igyekszik az egész emberi társaséletet megfejteni és magyarázni a fajták és társadalmak biológiája.

Az „Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie“-ban megvannak az előfeltételek arra, hogy ezt hathatósan előmozdítsa. Egyrészt azért, hogy nem akar egy irányt követni s a vitatkozásnak szabad teret nyit

* Véleményem szerint e synthézis utolsó mozzanata nem egy új szervezet megalakulása alsóbbrendű, szervezetekből, melyek az új szervezet szerveivé válnak. Az egyed a társadalmon belül is önálló lény marad és nem hasonlítható az állati és növényi szervezet sejtjéhez. Az egyedek működése a közületben sokkal rendszertelenebb, függetlenebb, sokoldalúbb, hatásaiban sokkal bonyolultabb. Az egyed lehet egyszerre több közület tagja, államé, egyházé, nemzetiségé, melyek sokszor ellenségesen állanak egymással szemközt; a sejt csak egy szervezethez tartozhatik. A közület akár társadalom, akár állam, bír ugyan szervezettel, de maga — véleményem szerint — még analógiakép sem nevezhető szervezetnek. Mindez még nincs általánosan elfogadva, de lesz alkalom máskor bővebben foglalkozni e kérdésekkel, alaposabban kifejteni és talán megoldásukhoz közelebb hozni őket.

hasábjain. Másrészt az által, hogy tudománykörét nem szabja szűkre, helyesen belátva, hogy a társadalmi biológia terén számos tudomány szak jön össze, melyeknek módot kell nyújtani eredményeik összehasonlítására. A fiatal tudomány szak alapfogalmaival Ploetz A. dr. igyekszik bevezető értekezésében (*Die Begriffe, Rasse und Gesellschaft und die davon abgeleiteten Disciplinen*) megismertetni. A tulajdonképeni állandóan fönmaradó élő egység nem lehet az egyed (individuum), mert életidoma feloszlik. Maradandóbb egységet keres s ezt hasonló egyedek sokaságában találja meg, melyet morfológiai fajtának (morphologische Rasse) nevez. Hasonlóképpen egy egyed szervi működése sem biztosíthatja az állandóan tartós életet, csak származás-rokon és magukhoz hasonló szervezeteket szaporodás útján létrehozó egyedek sokasága, — a fiziológiai fajta. Alaktan és élettan pedig a biológiában csúcsosodván ki, a hasonnszármazású, hasonló utódokat létrehozó morfológiailag is hasonló élő lények körét, a tartós élet egységét biológiai fajtának nevezi.

Nagy komolysággal és szorgalommal igyekszik a fajta tág fogalmát körülhatárolni, a mi, az igazat megvallva, kevésbé sikerült.

Alaptalan túlzás a fajták életéről szóló tudományt, a fajták biológiáját az általános biológiának megfelelőleg boncztanra, élei-, gyógy- és kórtanra felosztani. A mellett, hogy ez úgyis a távol jövő zenéje volna, csak újabb fogalomzavaró analógiákra adhat alkalmat. A fajta-hygieniai törekvések, bár idővel bizonyára nagy hasznot várhatunk tőlük, míg a fajták biológiája nem fejlődött rendszeres tudományyá és nem dolgozta fel a rendelkezésére álló anyagot, nem bírhatnak nagyobb gyakorlati értékkel és meddők fognak maradni mindaddig, míg a természettudományi iskolázottság és biológiai belátás olyan alacsony fokon fognak állani, mint ma.

A fajtákkal szemben megkülönbözteti a társadalmakat, melyeknek főjellemonása a kölcsönös segélynyújtás. Nagy elterjedtségüket a szerves világban a létfontartást elősegítő működésüknek köszönik. Keletkezésüket társulásra, alkalmas variációk alapján megindult természetes kiválogatódással magyarázza. Egységes fejlődésükre és tagjaik egymásbaszótt összműködésére utalva a társadalmakat élő szervezeteknek nevezi, a mit határozottan visszautasítok, mert élő szervezet (organizmus) szerintem csak az, melynek minden szerve és része egyedül csak az ő szerve vagy része és más irányú működést nem végez, mint a szervezet összműködésének rászó részét. Analógiák pedig csak fogalomzavart idézhetnek elő. Helyesen mondja Ploetz, hogy a közület, a társadalom, úgy az egyednek, mint a fajtának feygyver a létért való küzdelemben és ezért mindkettővel a legszorosabb kölcsönhatásban áll. A szimbiózisok kivételével a társadalmak a fajták részjelenségei s biológiájuk is a fajták biológiájának része.

Fontos és helyes végül, a mit a társadalom tenyészítő befolyásának és a fajtán belüli természetes tenyészítésnek ellentétes irányáról mond. A társadalom az altruisztikus tulajdonságokat fejleszti, a fajta fentartja az egyedben a létért való küzdelemben hasznos önzést. Minél jobban erősödnek az altruisztikus törekvések és intézmények, annál inkább elsatnyul a fajta, mert az egyedek létfontartó tulajdonságainak természetes kiválogatódása megszűnik. E rossz hatásokat mérsékelhetjük egyrészt az alkalmatlan és hibás egyedeknek a fajfontartásból való kizárásával, másrészt a kiválogatódásnak a személyi fokról a sejtfolkra való áthelyezésével, alkalmas

csirasejtek kiválogatása által. Az első mód *pium desiderium* fog maradni sokáig, míg a biológiai belátás és nagy általános műveltség nem fogja jobban korlátok közé szorítani az emberek szabadságát. A második, ha valamikor lehetségessé is fog válni, ma még alaptalan hiú remény.

Az értekezések közül csupán még egyet akarok általános jellegénél fogva felemlíteni. Nordenholz (Ueber den Mechanismus der Gesellschaft) a társadalom gépezetét magyarázza nagyon helyes alapból indulva ki. A fiziológiai egyedeknek társadalommá egyesülése szerinte egy különleges esete a vitális *synthesis* általános jelenségének. Előfeltétele e társulásnak egyedek társulási képessége, hajlama (Assoziabilität), azaz az egyedek magukban kell, hogy hordják a négy társulási princípium, a dispozíció (elhelyezkedés), variáció (kiegészítés), szubstitúció (helyettesítés) és szolidaritás (közös védelem) csiráit. De az egyed azért a társadalmon belül is önálló marad, szociális működése az egyéni és társadalmi érdekek bizonyos mérvű egyirányúságán alapszik. Az egyes feladatok természetének megfelelőleg, hol egyik, hol másik jut túlsúlyba és azon természetes alapely, mely hatásaik kiegyenlítésének alapja, a szociológia legfontosabb problémái közé tartozik. Világos gondolatmenetével, távol minden idealista túlzástól Nordenholz sokkal élénkebben állítja elénk a társadalmi biológia feladatainak egyrészét, mint Ploetz bevezető értekezése.

Ezek mellett találunk több dolgozatot és ismertetést az általános biológia köréből, melynek szakavatott műveléséért a folyóirat hasábjain több kiváló tudós, így Weismann, Ziegler, Haacke, Kassowitz, Plate közreműködésre tett ígérete szavatol. Az embertan és őstörténet köréből is oly neves embereket találunk a leendő munkatársak sorában; mint Luschat, Alsbegert, Ammont. Ily kitűnő szakemberek kilátásba helyezett, részben már megkezdett közreműködése (Ammon, Plate) biztató a folyóirat leendő kifejlődésére. Jövője mindenestre saját kezében van, mert a tudomány, melyet művelni fog, nagy fejlődésnek néz elébe.

Az általános biológia Darwin nagy művének megjelenése óta rohamosan haladt és máris a tudományok történetében párjukat ritkító ered menyeket ért el. A fejlődés- és származástan csődjét ma már csak a rosszakarat vagy a tudatlanság hirdetheti. A ki ismeri a legújabb biológiai irodalmat, tudja, hogy ma már nincs egyetlen számottevő tudós sem ezen a téren, a ki a leszarmazás tanát, a magasabbrendű szervezeteknek s így az embernek is alacsonyrendűekből való fejlődését el ne fogadná. A vita ma már csak Darwin elméletének másik része, a leszarmazás és átalakulás magyarázatául adott természetes kiválogatódás körül forog. Némelyek hevesen támadják a selectiót (Kassowitz, Eimer), míg a bűvárok nagyobb-része ma is védi, tovább kiépíti (Weismann) és lelkesül érte (Haeckel, Ziegler), ismét mások a fejlődés jelenségeinek magyarázatára előttünk még ismeretlen erőket (Naegeli) vagy épséggel természetfölöttieket hívnak segítségül (Reinke, Neovitalisták). Véleményem szerint a nézeteltérések kiegyenlíthetők és ki is fognak idővel egyenlítődni, a vitalismus* kivételével, mely egy alaptalan filozófiai spekuláció. De ezt az időt nem szükséges, sőt nem is szabad bevárnunk, mert a társadalomtudományok egyedüli valószerű (reális) alapja a biológia.

* Ennek czáfolatába itt nem bocsátkozhatok. Utalok e tekintetben Weismann és Wöhler műveire és kutatásaira.

Az embernek és életviszonyainak természettudományi kikutatása elénk tárja öröklött, veleszületett és szerzett tulajdonságait és erőforrásait s bizonyosságot tesz arról, hogy ezeknek fejlődési törvényei képezik politikai szervezkedésének, munkásságának és gondolkodásának alapját. Csak a biológia segítségével hatolhatunk mélyére úgy az egyes ember, mint a tömegek és társadalmak cselekvése indító okainak, mert ezek egyformán alá vannak vetve a változékonyság és öröklődés, az alkalmazkodás és kiválógatódás, a beltenyésztés, tökéletesedés és elsatnyulás természeti törvényeinek.

A társadalmak egyedüli alkotóeleme az ember, csak ennek ismeretén épülhet fel az igazi társadalomtudomány. *Teleki Pál gróf.*

A Hart-féle „Új társaság”-ról.

Szociális szempontból, korunkra nézve igen jellemző és figyelemre méltó jelenség, a különféle kommunisztikus életközösségek és kolóniák keletkezése.

Elég gyakran olvashatjuk, hogy itt vagy ott összeállt egy csomó művész, filozófus és író, azzal a szándékkal, hogy világnézetének életmódjával is kifejezést adjon. Vagy hogy a természettel való folytonos érintkezés és egyszerű életmód által, részese lehessen azon harmonikus lélekek és kedélyállapotnak, a melyet a világváros sohasem nyújthat, az embernek.

És ez igen könnyen érthető. Mert vannak oly egyének, kiknek lelki fejlettségük sokkal magasabb fokon áll, mint az emberiség zöméé, a melynek egyedüli vágya az élelem és ruházat megszerzése. A mely nem ismer nagyobb boldogságot, mint az anyagi jólétet és a mely nem is törekszik többre, magasabbra. De ez nem akar szemrehányás lenni. Ez csak bizonyi téka, a társadalmi szervezet nyomorultságának és átkos voltának. Az emberiség zöme, a nagy tömeg egyszer sem áll meg az élet útján, hogy önmaga és a világ felől gondolkodjon. De ezt nem is teheti, mert nincs rá ideje, mert az anyagiakért folytatott küzdelem lefoglalja egész életét. És így az önmegismerés és világmegismerés problémái, szükségképen utolsó-rangú kérdésekké törpülnek el előtte.

De viszont vannak oly emberek is és ezek aránylag csak kevesen vannak, kiknek ez a mottójuk: „Nem csupán kenyérből és vízből él az ember, hanem első sorban isten igéjéből”. Ezek a szellem arisztokratái, kik magasabb, szellemi életet élnek. Lelkük sokkal finomabb, sokkal sensibilibisebb mint a közönséges emberé. A világváros, az δ füstös gyáraival és dübörgő gépeivel, nem az δ számukra való. Itt nem érezhetik magukat jól. Az δ ideáljukkal, melyet maguknak az emberről alkottak és nagyságuk méltóságuk érzetével, mely Krisztus e mondásában: „ ϵ n és atya (az egységes világ-alap, az abszolút) egyek vagyunk,* kulminálódik, a társadalom reális kicsinyes emberei, kalmár-lelkei nem egyeztethetők össze. Az δ nagy idealisztikus, esztétikus és művészi világnézetökben, nincs hely a kicsinyesség és szűk perspektíva számára. A ki elérte a lelki fejlődés csúcspontját és tudja, hogy az δ énjét nem csak ez a mától holnapig létező ember teszi ki, az erősnek és szabadnak akarja magát látni; azt, hogy benne az ember, nagyságának szimbólumává váljék. Azért elveti a társadalom tradícióit, törvényeit, szokásait és előítéleteit, mert már nem tud szerintök élni, hozzájuk alkalmazkodni és bennök értékeset találni. Az ilyen, a tár-

sadalommal meghasonlott emberekből, kiknek vágyuk, félreállni a világ ligából, hogy magasabb életet élhessenek és nyugodalmat találjanak, alakult a Hart-féle „Új társaság” is.

Az „Új társaság”-nak és egész életének alapját, a Julius Hart által felállított bölcséleti világnézet, a reális monizmus képezi, a mely „... minden filozófiánknak, tudományunknak és vallásunknak nagy synthesisé”.

Ezen világnézet lényege, a világén, az örök változás és az ellentétek azonosságának tanában gyökerezik. Hart szerint, a világ és az én, az objektum és a szubjektum egységet képeznek, azonosak egymással. Egyik sem létezik, egyik sem gondolható a másik nélkül. Arra itt nem terjesz-kedhetünk ki, hogy az egész, a modern természettudományokra és a miszti-czizmusra támaszkodó, filozófiai spekuláció gondolatmenetét, melynek konklúziója a világén tana, ismertessük. De arra nincs is szükség. Minket, itt csak Hart világnézetének lényege érdekel. Az örök változások tana szerint, minden dolog örökké újjá lesz, mindig új formákat vesz fel és ezt nem valami külső transcendens hatalom által teszi, hanem saját maga-magát teremti örökké újra. Az ellentétek azonosságának tana, az örök változás tanából folyik. Ha minden örökké mássá lesz, akkor minden egyes dolog mindenné válik és mindenben, (»mint a tölgymagban az egész fa”...) minden más benne van.

A világén, az örök változások és az ellentétek azonosságának elve, a melyek Hart szerint csak három különböző alakjai egy és ugyanazon igazságnak, az egységnek egy egészen új koncepcziójára, a reális monizmusra vannak alapítva. Az összes eddigi monistikus világnézetek egységeszméje, oly fogalomban gyökerezett, a mely teljesen kizárja magából a sokságot, különbözőséget. Egység és sokság, kiegyenlíthetetlen ellentéteket alkottak. Ezt a monizmust Hart „absolut monizmus”-nak nevezi. Ez nem vezetett az ellentétek legyőzésének céljához és nem is vezethet célhoz. Ez a monizmus képtelen az „egység-világ” és „sokság-világ” közötti ellentétet legyőzni, mert csak ál-monizmus, melynek dualisztikus természete könnyen kimutatható. „Az absolut egység épen nem más, mint csupán egység.” Az „absolut monizmus” volt Hart szerint okozója minden „ignorabimus”-nak. Ezt helyettesíti az ő reális monizmusával. Szerinte „minden ellentét, a melyben hiszünk, egy az egység és sokság közötti ellentmondással és ha ezen egy ellentmondást legyőztük, akkor legyőztük az összeseket.

Ezt elérjük, ha mint feltétlen igazságot ismertük meg azt, hogy: »Minden egység egyszersmind sokság és minden sokság egyszersmind egység. Minden egyenlő egyenlőtlen. Egy és ugyanaz mindig különböző; minden jó rossz és minden jogos jogtalan.” Ebből kitűnik, hogy a reális monizmus szerint „az egység képzele nem áll ellentétben a sokság képze-tével, hanem csak más képzet”. Egyik a másik mellett, egyik a másikban áll fenn és elválaszthatatlanok egymástól. Csak két oldala egy és ugyan-azon dolognak. Csak két forma, melyekben egy és ugyanazon dolog nyilat-kozik meg előttünk; a mely dolog ép úgy egység-, mint sokaságképzet.

Hart, nem ismeri a valóság és jelenség distinctióját. Szerinte, minden jelenség valóság. A ki elérte a valódi egység megismerést, az világosan és tisztán látja, hogy „az emberi szellem sohasem tévedhetett és hibázhatott”. Hart azt tanítja, hogy az igazság sohasem rejtőzött el előlünk és hogy mi mindenkor helyesen és igazán ismertük meg. Az egy, örök igazság, minden

filozófiákon és vallásunkon, sérthetetlenül és elpusztíthatatlanul vonul végig. Az igazság élő szellemi lény, a mely, mint minden a világon, örökké változik és megifjodik. Más szavakban és képekben, örökké új formákban, az emberiség folytonosan egy és ugyanazt hitte és ismerte meg. Hart csak az ősrégi igazságokat akarja megifjítani, a múlt borát új tömlőkbe önteni, a jelen számára. A nagy vallásalapítók mindenkor tudták, hogy majd elérkezik az idő, midőn semmisekké válnak majd tanaik. Az ő örök igazságuk nem volt más, mint múlandó igazság. Mert örökké változik az igazság, változnak a vallások és filozófiák.

A dolgok változhatatlanságáról szóló hitet, a változás, illetve az evolúció tana, már teljesen legyőzte. „A fogalmak állandóságáról és abszolút egységéről szóló dogma, azonban még mindig fenáll.” Kell, hogy a változás elve, a logikára is kiterjeszkedjék, mondja Hart. A logika, a kulturális haladás legnagyobb akadálya volt, mert lehetetlenné tette azt, hogy az emberek kölcsönösen megértsék egymást. Az új logika célja, az ellentétek azonosságát kimutatni és az emberiség biztos tudásává tenni azt, hogy mindnyájan igazat ismerünk meg. „Az új logika, az út a harmóniához.” Hart, az ő világnézetét így különbözteti meg a többi világnézetektől:

Az eddigi világnézetek, az egységet és sokságot, mint megegyeztetetlen ellentéteket, elválasztották egymástól. Szerintök az egység, a mely semmi egyéb mint egység, az emberi elme számára felfoghatatlan mysterium. De daczára annak valóság. „A világ két részre esik szét. A megismerhetetlen egység, a lényeg világra és a változó alakok, a modi-k világra.” A lényegről nem mondhatunk semmit. De azt sem tudjuk, hogy mi a formának a lényege. Csak azt tudjuk, hogy a forma nem lehet lényeg „A dolgok között mindenütt feneketlen ürok tátognak.”

Hart azonban ezt tanítja: Az egységet és sokságot, mindenkor egyeshíthetjük, sőt ezek egymásban léteznek. „Minden pillanással veszünk észre és ismerünk meg egységet.” A mint tekintetünket az egységre irányítjuk, ez sokságra bomlik fel; mi úgy ismerjük meg valamely dolog „egység-lény”-ét, hogy ha felbontjuk azon részekre, a melyekből össze, van téve. A felbonthatóság végtelen. Ép úgy a mint az egységet soksággá, úgy a sokságot is egységgé változtathatjuk át. Csak egy, valóság-világ van. Az egység világa és a formák világa azonosak. „A lényeg nem mysterium, hanem millió és millió formában nyilatkoztatja meg valódi természetét. Lényeg és alak egyek, azonosak és egyszersmind különbözők. A formákat a lényegben és a lényeg által ismerjük meg, a lényeg pedig a formákban és a formák által nyilatkoztatja meg magát.”

Emberi tudatunk világa, két birodalomra esik szét, egy világosra és egy sötétre. Ezek folytonosan átfolynak és átváltoznak egymásba. A sötét világban, az ismeretlen formák miriádjai rejlenek és egy sincs közülük olyan, a melyet nem fogunk megismerni. A mi éniünkben az összes erők és érzések rejlenek. De nem mindegyike ezen erőknél elevelen erő. Sok érzésünk zavaros és bizonytalan. Tudatunk világa tehát tudatos és nem tudatos, ismeretlen világra oszlik fel. A mennyiben ezen ismeretlen világról tudunk, tudatunk világához tartozik. Ez a nem tudatos világ azonban nem mysterium. Minden pillanatban tudatossá válik valami ismeretlen. Minden pillanatban, valami új áll előttünk. „Újat nézni és újat tudni”, mondja

Hart »legmagasabb emberi öröm és minden nézés és szemlézés, tevés alakitás és teremés”. „A sötét világ az, a mely elrejtí elöletek végtelenségteket.”

Az egész világ, emberi tudatunkban él és abba szakadatlanul ömlik. Mi csak emberi tudatunk világát ismerhetjük. Más világ a mi számunkra elképzelhetetlen. Bizonyos, hogy folytonos és örökös átváltozásainkban, a világot egészen más formákban fogjuk majd megismerni, mint a térnek és időnek, az anyagnak és szellemnek formáiban. Új szervek által, új lét nyilatkozik majd meg előttünk. „De mostani életünket tekintve, jelenlegi világnézetünk, teljesen elegendő, igaz és tökéletes.” Az erő fenmaradásának törvénye szerint, az ember ujját sem mozdíthatja meg anélkül, hogy ezen mozgás ne folytatódna, a világűrök végtelenségén keresztül. Az összes dolgok összefüggésben állnak egymással. Semminek sincs határa. A dolgok átfolynak egymásba. A világ végtelen egység, a melyben minden örökké hullámszik, folyik és változik. Minden egyes mozgásban, a világűrön keresztül áramló összes mozgások találkoznak, összpontosulnak. Minden egyes érzésben, a mindenséget betöltő összes érzések rejlenek. A világ minden legkisebb részében, a dolgok végtelen mindensége él. A Hart-féle világfelfogás szerint, az én minden. Én vagyok a vanság, („Istheit”) a melynek ez a jelenlegi emberi életem és világom, egyik megnyilatkozása. A magából, az ő végtelen gazdag lét- és tudatformáit örökké kiteremtő, kiprojiciáló halhatatlan isteni művész, a világén.

Hart világnézetének, már ilyen rövid vázolásában is világosan ismerhetjük meg azon alapot, a melyen az „Új társaság” élete nyugszik. Sőt talán sejtethetjük azt is, hogy miként jutunk ezen világnézet álláspontján, a társulás eszméjéhez. Vagyis mily nexusban van az „Új társaság” mint szociális forma, Hart világfelfogásával.

„A mi társaságunk, egy megismerési- és életközösség” mondja Julius Hart. „Világnézetünket életünkbe ültetjük át.« „A tudást és érzést, az akarást és cselekvést a legbensőbb összhangzással hozzuk egymással.” A ki tudatában van az ellentétek azonosságának, legyőzi azokat és pedig az által, hogy meghagyja az ellentéteket, mert tudja, hogy tulajdonképen nem is ellentétek, hanem csak különbözőségek és csak kölcsönös kiegészítéseket lát bennök. Az ember legfontosabb és legnagyobb célja Hart szerint az, hogy mindig újat ismerjen meg, hogy énjét folyton gazdagítsa. És így jut el oda, hogy minden emberben, egyenlőképen értékeset és nagyot lásson, így jut el a kommunisztikus életközösség eszméjéhez, a mely közösség minden egyes tagja, az ő társait magával azonosoknak tudja és bennök az ő saját benső gazdagságának kútforrását látja. Czívódásnak, gyűlöletnek vagy ellenségeskedésnek itt nincs helye. Az „Új társaság” tagjai, teljesen szabad, autoritás, büntetés és jutalom nélküli együttlétben élnek. Munkájok nem egyoldalú, mint például a mystikus rendké, hanem oda irányul, hogy az életet az ő sokoldalúságában merítse ki. „A művészetben és tudásban, a kutatásban és tevékenységben, a munkában és örömben, az élvezetben és annak legyőzésében.” „Az „Új társaság” nem zárkózik el a világtól, hanem megközelíthető mindenki által, a kinek felvilágosodott a lelke.”

Ezen új életközösség megalapítói, Heinrich és Julius Hart. Mind a két testvér zseniális mint költő. Ezenkívül Heinrich kiváló kritikus és esztétikus, Julius pedig inkább tehetséges filozófus.

A kommunisztikus és anarchisztikus jellegű „Új társaság,” 1902 május 4-éi kezdte meg életműködését. Otthona, a Berlin melletti Schlachtensee gyönyörű szép erdős mezős partján emelkedő impozáns épület, a melyhez 35 hold föld is tartozik. A házat, az ezt körülvevő területtel együtt, egyel re 3 évre vették bérbe. A bér évi 5000 márka. A birtok nagyobbik részét erdő borítja, kisebb része pedig gyümölcsös meg konyhakert és kopár homokos talaj. Az „Új társaság” megalapításakor, 30, mindkét nemhez tartozó felnőttből (részint házasokból, részint magánosokból) és egy sereg gyermekből állott Egy nagy családnak tekinthető, a mely közös eszközökkel, közös háztartást vezet. Az élelmiszerek költségeinek fedezéséhez, mindenki naponként egy márkával köteles hozzájárulni, egy szobáért pedig, hónaponként 20—30 márkát fizetni.

Ez természetesen még nem elég az összes költségek fedezésére, azért minden egyes tag, a közös cél érdekében, tehetségéhez képest adakozik, a mit a legtöbben a legnagyobb lelkesedéssel tesznek. A tagok, a testvériség érzetének növelése céljából, mindenkor közösen étkeznek. Mindegyikök, egy kölcsönösen megállapított rendes időközre, egy bizonyos hivatalt vállal, (intézőség, felügyelőség stb.), a melyet az időköz letelte után, egyik társával felcserél. A tagok lakosztályain és a mellékhelyiségeken kívül, a társaság otthonában, még egy közös zene- és ünneplő terem is van. Hetenkint kétszer tartatnak itt összejövetelek, a melyeken rendszeren az egész társaság vesz részt; egyrészt azért, hogy az ésszt és szívet nemesítő előadásokat és beszédeket meghallgassa, másrészt pedig, hogy a gazdasági ügyeket és teendőket megbeszélje. Azért, mert az „Új társaság” életében a szántás, kapálás és kerti munka napirenden van, nem kell azt hinnünk, hogy itt a Rousseau-féle elvek keresztülviteléről van. szó; Hart csak a természettel való folytonos érintkezést hangoztatja.

A társaság tagjainak egyik része vagyonos emberekből, a másik része pedig szegényebbekből áll, kik kénytelenek a társadalomban valamely állást betölteni, hogy meg tudjanak élni. És így bármennyire is törekszik az „Új társaság” arra, hogy magát a társadalomtól és annak behatásaitól távol tartsa, még nem képes ezt elérni. Sokan azért nem is tulajdonítanak neki szociális szempontból valami nagyobb jelentőséget és csak kommunisztikus kísérletet látnak benne. Az természetesen képtelenség, hogy egy ilyen új életközösség, magát már kezdetben teljesen függetleníthesse a társadalomtól. De ezen függetlenítés és a teljes kommunizmus keresztülvitelének problémája, azért az „Új társaság” fejlettségének egy magasabb fokán, egy oly, kedvező megoldást is nyerhet, a melyet előrelátni egyáltalában nem lehet. A társaság kebelében létesített „konzum- és produktív-egyesületek”, képezik az első hathatós eszközt, a függetlenség elnyerésére.

Mindezekből láthatjuk, hogy a Schlachtenseei új életközösség, a legmagasabb kulturideal megvalósítására törekszik. Mennyire fog ez sikerülni, azt még nem tudjuk. Azonban bizonyos az, hogy sokkal tökéletesebb, az emberhez sokkal méltóbb és boldogabb élet folyik Hartéknál, mint künn a társadalomban. Talán remélhetjük, hogy az „Új társaság” nem meteor, hanem hajnali csillag lesz a kultúrhistoria egén.

Enyvvári Jenő.

Kipling gyermekmeséi.

Just so stories. By Rudyard Kipling. Illustrated by the author. Leipzig. Tauchnitz 1902.

A tizenkilencedik század búcsúja s a huszadik hajnala annyi szédületes írói carrièrenek engedett utat, hogy szinte úgy tetszik, mintha a meg Bem értett géniek fajtája kivesző-félben volna. A halhatatlanság türelmetlenül szállt sok eleven homlokra s a kor megérti emberét. Leonardonak, Dantenak, Shakespearenek igazi babérja csak szívök hosszú porladásából fakadt: Ibsen és Tolstói összeomló alkonyára a dicsőség minden forrósága leragogy és még a Monna Vannák is egy év múltán aureolásan térnek meg alkotójukhoz. Kiplingre is, mióta első könyve megjelent, az olvasó világ Janus-feje két arczzal mosolyog. Írásai nemcsak királyi jövedelmet hoznak neki, nemcsak veszik, kölcsönzik és dicsérik őket, hanem valósággal olvasók is. Nálunk a *Jungle-Book*-ot ismerik leginkább, melyben idegenül előítéletek, minták, systemák iránt Kipling képzelete bátran tör utat, ősemeberének szabad bontakozást ad a szabad rengetegben, szimbolikus állatok között és Mowgli viselt dolgaiból elevenen árad kifelé a természetes anarchismus. Meglepetve vettük kezünkbe ezt a könyvet és mire letettük, meglepetésünk bámulattá enyhült. Egykor Jean Paul halálával Borne oly csillagot látott a végtelenbe veszni, melyhez hasonló évszázadok múltán jöhet csupán megint. És íme a legszebb, a legmélyebb, a mit emberi lélek magából kisugároz, a *humor*, melynek talán Jean Paul ma már inkább fogalma, mint megtestesülése: e gyönyörű örökség egy gazdag ember kezébe került. A mi Kiplinget mindenektől megkülönbözteti és nevének meleg varázslatot ad: a könnyes szemnek mosolya. *A fény, mely megtörött* című regényének hőse egy ifjú festő, a kinek művészi álma, testi erejét emésztő, éjszakáit megrázó reménye a Melankolia képe. Egy női fejet akar festeni. Egy arcot, melyben az ő lelke van, forró tapasztalásai és életének végső bizonytalansága. Egy arcot, a mely mindenről tud, ezer gyönyörűről, ezer szenvedésről, mely tükre volt minden extasisnak, minden megtérésnek, és — mosolyog. Ez a lázalom szimbóluma Kipling művészetének és titka a csodálatos és idegenszerű hatásnak, melylyel a szívekhez ér. Írásaiból ez árad arany-színűen, megenyhülten, áldva, mint a délutáni napsugár. E révén Shakespeare rokona. És Shakespearehez köti még a vér erejével a dráma is. Nem mintha drámát tudnánk tolla alá képzelni: a mit köznyelven drámai erőnek, drámai cselekvésnek neveznek, az kevés benne és könyvei hangulatából, megtörő akkordjaiból egységesebb koncepczió nem következik. De mint Shakespearenél: az élet minden jelensége találkozik lábainál, átváltozik és megnyilatkozik, drámai lesz, mély, szemének megbontó pillantásától. Hogy a humor s az emberi valóságok eleven tömek fél lelkéből s hogy tőlök csillog minden szava: ez emeli Kiplinget talán minden most élő író társa fölé. Ezért történt, hogy az egyszerű indiai történetek személytelen írója már életében nekrológ-arányú dicsőségben részesül és könyveinek különböző kiadása, fordítása valóságos könyvtár.

Sehol azonban, úgy éreztük, az istenek ajándékait Kipling nem tékozolta boldogabban, mint a tizenkét gyermekmesében, melyet *Just so stories*-nak nevezett. Ez a könyv a szívnek, az intuitiónak, a bájnak csodája. Így gyermekeknek írni több irodalmi cselekedetnél és sok

nagy pedagógus életének érdemét felülmúlja. Miközben az emberek küzdenek egymás ellen, gyilkolják egymást csodásan új fegyverekkel ósrégi csontok miatt, s gyermekeikért, hogy azok urak lehessenek, miközben a tudomány is, a társadalom is a jövő nemzedék nevében hirdeti százféle tanát: a gyermek fogalomává válik. Ki gondol az eleven hamvas arcokra, ki előtt csillan fel millió kíváncsi szemben az igazi, a mai gyermek álmódó szomjúsága? Nevelési elveink küzdő chaosában elfelejtjük azokat, a kik felnőnek ki nem alakult meggyőződések véletlenén, vérré nem vált eszmék halvány sejtjein, nem nevelési elvek, hanem a vihar szeszélye szerint, mely ez elvek körül lázong. Kipling az ő geniális közvetlenségében megérezte ezt és az apró agyvelők nyughatatlansága meghatotta nagy szívét. Elmondja nekik, hogy a czápa óriási torkát hogyan szerezte, a tevének miért van púpjá és az elefánt ormánya micsoda nagy hibának következménye. Nem szólva a szellemes kultúrtörténeti gondolatról, mely egyik-másik meséjének (*How the Alphabet was made. How the first letter was written*) alapját képezi, első sorban a páratlanul szép és mélyre látó gyermekpszichológia az, a mi a Just so stories értékét teszi. Ettől olyanná válik e különös gyűjtemény, mint a Holbein-féle kézimunka. Egyenlő mindkét oldalán: nagynak és kicsinynek egyformán gyönyörűség, sehol kuszátság, kihagyás.

Nekünk idegeneknek hálával kell fogadnunk e kincset már azért is, mert Kipling többi könyveivel szemben a nyelv könnyebb érthetését is jelenti. Azt az isteni nembánomságot, melylyel Kipling egyébként a legjáratlanabb bányából hozza napfényre az angol nyelv érzeteit, a kontinens, mint a »splendid isolation« egy újabb tükrözését, talán sohasem fogja keserűség nélkül tekinteni. Meséi népszerűbbek, bár az alliteratio, a szójáték s a ritmus ötletessége itt is szokatlan akadályt rejt a fordító számára. Nálunk elsőnek Jászai Mari gyönyörűen próbálkozott meg vele.

Az író remek rajzai s a hozzájuk írt magyarázat külön figyelmet érdemel, valamint külön nagy élvezettel fizet is. Oh my Best Beloved! így szólítja Kipling az ő embereit, miközben képzeletüket hálójába vonja. Es a ki meséire figyel, megérzi, mint árad feléje egy nagy szeretet melege, melynek a toll erő, a genie szárnyalást adott. J. Livia.

A totemizmus eredete.

Luigi Andrea Rostagno: Sull' origine del Totemismo. Contributo d'alcune osservazioni a sostegno della nova teória del Dr. I. Pikler 23 I. Torino, 1904.

Szerző kis füzetét *Pikler* ama theoriája támogatására írta, mely szerint a totemizmus neve alatt ismert vallásos-szociális intézmény eredete — vagyis az a szokás, hogy a kezdetleges néptörzsek magukat valamely állat, növény, vagy élettelen tárgy után nevezik el, melyhez később misztikus és szociális következmények fűződtek — úgy magyarázható meg, hogy ezeket az elnevezéseket az írás lehetővé tételére (tehát a gyakorlati megjelölés és hírközlés okából) találták ki.

Pikler ez az elmálete (1. részletesebb ismertetését e szemle I. évf. II, k; 70. 1.), mely a szóban forgó intézmény praktikus magyarázatát czélozza,

különösen *Fräser* tanával szemben, mely annak eredetét a primitív emberek magiára alapított együttműködésében keresi, a külföldi tudományos sajtóban részint helyeslő, részint támadó fogadtatásra talált. Most *Rostagno* e füzetben néhány újabb érvet kovácsol a Pikler teoriája mellett, melyet nagyrabecsül azért, mert támadás amaz etnológia ellen, melyről Pikler helyesen mondja, hogy „előszeretettel keres abszurd ideákat a civilizáltak intellektuális világában és ennél fogva még többet talál ilyeneket, mint a mennyi tényleg létezik*.”

Rostagno számos érve közül, előttünk főleg kettő látszik figyelemre méltónak.

Az egyik a totem szó szerinti értelme, mely eredetileg *jelet* jelentett.

A másik az a tény, hogy gyakran nemcsak a törzsnek, hanem a törzs felosztásainak a phratriáknak, al-phratriáknak, klánoknak is megvannak a magok külön totemei. E mellett a férfi és női nemnek is külön toteme van, valamint az egyes embernek. Így megtörténik, hogy egy embernek 5 toteme van. Ezt a tényt a Pikler elmélete könnyen megmagyarázza, mert hisz szerinte a totem eredetileg a hírközlésre szolgáló jelírás volt. A régi elméletek (pl. hogy a totem eredetileg a közös ős volt) ezt a tényt alig vagy csak igen erőltetett módon tudják megmagyarázni.

Ez alkalommal nem lesz talán érdektelen felemlíteni egy másik dolgozatot sem, mely nem foglalkozik ugyan a totem teoriákkal, de a mely alkalmas arra, hogy megerősítse a hitünket mindazon magyarázatokkal szemben, melyek a kezdetleges népek intézményeit észszerűen és az élet gyakorlati szükségleteiből magyarázzák és bizalmatlanokká tegyen a legtöbb misztikus és észszerűtlen hipotézissel szemben.

Bíró Lajos „Humanizmus az emberevőknél” című érdekesítő előadásában (1. Természettudományi Közlöny, 1903 decemberi szám) az etnológusok által oly szörnyen befeketített *pápuák* életét és intézményeit ismerteti és kimutatja, hogy ezeknek a fejlődés legalacsonyabb fokán álló embereknek alaptermészete nagyban és egészben megegyezik az átlagos emberi természettel. Különösen érdekes *Bíró* az a megjegyzése, mely újabb érvet szolgáltat az emberi intézmények belátásos magyarázatának: „... mindig érdekközösség szerint csoportosulnak falunak vagy vidéknek nevezhető szövetkezetekbe, származásra való tekintet nélkül”.

Bíró ezt a további mondását sem szabadna feledni, ha az etnológusokat olvassuk: „Talán itt van a helye megjegyezni, hogy sokszor félreértésből, mert az illető csak látott náluk valamit, de a jelbeszédből félreértette, sokszor abból a hiúságból, hogy hazajöve, valami rendkívülit tudjon mesélni, mennyi képtelenséget ráfognak a szegény vad emberekre”.

Nagyon óhajtható volna, ha a kitűnő magyar utazó ezeket a szociológiai megfigyeléseit rendszeresebben és részletesebben is kidolgozná.

J.

Az államkeletkezés kérdéséhez.

(Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez. *Államtudori értekezés. Írta gróf Teleki Pál. Budapest, Kilián utóda 1904. 84 l. 8°*).

Az iránt ma alig van kétség, hogy a legelső emberi közület a család volt; annál hevesebb a vita az őstörténelmi és szociológiai irodalomban arról, hogy milyen volt ez a család: a promiscuitásban élő horda vagy a patriarchális családszervezet. Ez a kérdés azért fontos az államkeletkezés szempontjából, mert a nemi differenciációból származó ezen első közületekhez fűződik az elsődleges „állam” alakulás.

A vitában, melyben egyrésztől Morgan, Mac Lennan, Post stb., másrésztől Westermarck, Maine, Starcke stb. állanak, a szerző Schurtz közvetítő álláspontjához csatlakozik, a ki 1902-ben megjelent művében (*Alttersklassen und Männerbunde*) „az eddig majdnem teljesen elhanyagolt férfiszövetségekben” látja a társadalmi fejlődés csiráit és hordozóit. „A promiscuitás állítólagos maradványai és nyomai pedig nem egyebek, mint a nemileg érett, de még nőtlen ifjúság szabad szerelmének bizonyítékai, a mely a szervezett férfitársadalom befolyása alatt az idősebb nemzedékek állandó házassága mellett fönnállani szokott.” Az ifjak szövetségének jelentősége a társadalmi alakulás szempontjából az, hogy az aggregények korosztálya gazdasági szövetség is, mert felöleli az izmos vadászokat, a kiket legkönyvebb közös vadász vállalkozásokra egyesíteni és a kik olykor a vad elejtését monopóliumukká teszik . . . Viszont a hol a vadászat egészen háttérbe szorul, ott az aggregény szövetségek erejük és jelentőségük nagy részét elvesztik ... Az ifjú férfiak csoportja mindig harczkész *harczosok* szövetségévé alakul át, a melynek a nős férfiak csak mintegy tartalék- vagy népfelkelő csapatja és ezzel az ifjak csoportjának önállósága és befolyása szerfölött gyarapszik. (Schurtz, i. m., 320-321. l.)

Nekünk úgy tetszik — s ez elől Teleki gróf sem zárkózik el — hogy a rengeteg etnográfiai adattár, a melyet Schurtz fölhalmozott, sem bizonyítja a férfiszövetségeknek oly döntő jelentőségét, a melyet Schurtz tulajdonít neki. ő maga czáfolja meg magát, nemcsak a mikor azt mondja: „*Minthogy a férfiakat a házasság után is erősebb kapocs fűzi kor- és nemi társaikhoz, mint a feleséghez, a család jelentősége ez által gyöngül* (I. m. 74. l.), hanem különösen adataival, a melyekből a pubertás kivételével semmiféle korhatár az egyes osztályok számára meg nem állapítható; ellenben ismételtelen találunk 40, sőt 50 éves férfiakat az »ifjak» korosztályában. (Lásd pl. i. m. 85. és 323. l.) A ki tudja, hogy a vadak átlagos élettartama mennyivel rövidebb a kultúremberénél, nehezen fogja elhinni, hogy e 40—50 éves férfiak lettek volna az egyedüli törzsfentartó, mert azt a házasságban szaporító elemek.

Schurtz azzal is támogatja támadását a promiscuitás ellen, hogy a növényvilágban is létezik az az ösztön, a mely a beltenyésztést és a korlátlan keveredést akadályozza. Nem szabad-e hát föltételeznünk, hogy az életfejlődés nagy iránya, a mely a nemek keletkezéséhez vezetett, a primitív, a gondolkodástól még keveset befolyásolt (*von Gedankenarbeit wenig beeinflusst*) emberiségben tovább működik? (77. l.) Hát ennél sokkal nagyobb valószínűséggel bír az a föltevés, hogy a *von Gedankenarbeit wenig beeinflusst* legprimitívebb embernél egy másik természetes hajlam működött még sokáig: a párzási időszak jelensége. Ez pedig minden-

esetre sokkal inkább vezetett promiscuitásra, mint a korosztályok bonyolult és *állandó* összeköttetést föltételező szervezetére.

Mindezeket pedig azért mondjuk el a Teleki gróf füzete kapcsán, mert megerősíteni látszanak az ő végső konklúzióját, hogy „az elsődleges államkezelkezés kérdését megoldani, legalább mai tudományunkkal, nem lehet. A számos kísérő mellékkörülmény . . . kölcsönhatásaikban oly bonyolult proceszszust idéz elő, melyet megfejteni nehéz, szabályok szűk keretébe szorítani lehetetlen . . . ; azért is oly eltérők a vélemények, hiányosak a czáfolatok”. (82. 1.) Nekünk mindazonáltal úgy látszik, hogy az újabb kutatások nem döntöttek meg — legfeljebb módosították — Morgan és Mac Lennan tételeit; s különösen megerősödünk ex impresszióban, a mikor azt látjuk, hogy czehbeli közigazdák, (legújában pl. Schmoller) szintén hozzájuk csatlakoznak. Lehetetlen nem számolni azzal, hogy a promiscuitási elmélet ellenei — az egy Hildebrand kivételével — közigazdasági tudással nem fölfegyverzett tudósok. Már pedig a legprimärebb társadalmi alakulás kérdéseiben is több bizalommal kell lennünk azok iránt, a kik a gazdaság nézőpontjából is szemlélik a fejlődést.

Teleki gróf következetes, a mikor a nemi közületek általa elfogadott rendszerén továbbépítve, Beöthy Leó nyomán állapítja meg a főnöki hatalom kezdeteit, mint az államalakulás első csiráját. Az a közület az, a melyet egy erős férfi akarata és hatalma együtt tartani, vezetni és védeni birt. (83. 1.) Hogy ezen közületből hogyan fejlődött az állam, arra nem terjeszkedik ki. „De ez nem is volt czélom — úgymond — csak az adatoknak és az irodalomnak egy az államtudományok által eddig alig igénybe vett nagy körére akartam figyelmeztetni és rámutatni, hogy a természettudományok, főleg az anthropológia vívmányai minő új kilátásokat nyitnak, új irányt szabnak az államtudományok és főleg az államfejlődés kutatásának terén.” (84. 1.)

Ezt a czélt derekasan elérte. Pikler könyvomasos jegyzetei mellett ez az egyetlen magyar munka, mely a magyar irodalomban Beöthy Leó vágta csapáson bátran halad. S bár eredeti eredményekre nem is jutott — ki is várná azt doktori disszertációtól? — örömmel üdvözljük ezért, de azon eszmegerjesztő polémiáért is, a melybe helylyel-közzel ellentétes nézetek

ellen bocsátkozik. Nem mulaszthatjuk el kiemelni, hogy polémiáját Pikler belátási elmélete ellen is irányítja.

Szabó Ervin.

A sajtó becsülete.

„Die Ehre der Zeitung.” *Wahrheit ohne Dichtung von Sinoja.*

A szociálpathológiának, a társadalmi kórtannak épp oly érdekes, mint aktuális kérdéseivel foglalkozik a német könyvpiacz egy új terméke, Sinoja „Die Ehre der Zeitung” című műve. Kiváló tájékozottság és részletesség, élesen bonczoló elme, pszihikai elemzés útján kiderített cselekvési indokoknak, téveszmék keletkezésének feltárása egyfelől; másfelől pedig a tárgy iránti lelkes szeretet, ezt éreztető stílus, mely azonban a szellemes gúny fegyverét sem nélkülözi, mindez egyenesen tudományos becsüvé emeli e munkát, mely a sajtó társadalmi fontossága iránt érdeklődőknek épp oly élvezetes, mint tanulságos.

A névtelenség homályába burkolódzó szerző, ki — mint bevezetésében megemlíti — maga is már közel négy évtizede tevékenykedik a hirlapírás terén, erélyesen hangsúlyozza, hogy „a sajtó tisztességes

elemei a következő czikkeken foglalt kritika által nem érezhetik magukat találva, méltányolja ezeknek üdvös hatását a társadalom purifikációja és a néptömegek felvilágosítása körül, örvend nagy és jól megérdemelt befolyásuknak; de utálattal fordul el a „schuftige Pressbanditen”-től, kiknek jogtalan érvényesülése a társadalmi élet legkülönbözőbb terein, a politikai, szociális, pénzügyi, irodalmi, kritikai világban adja művének tulajdonképeni törzsét.

A mind szükségesebbé váló, de meg nem kívánt szellemi képesítésen kívül főleg a *felelőtlenység boldogító tudatában* látja a visszaélések szülőokát, innen erednek a nagy és kis lapokban egyaránt hemzsegő valótlanságok, rosszhiszemű hazudozások, a hírszolgálatban túlbujánzó képzelet és szenzációhajhászás; itt van forrása azon hallatlan, vakmerőségnek, melylyel a revolverzsurnaliszták egyének becsületében gázolnak, nekik nem tetszőket büntetlenül meghurcolnak, családok privátügyeit napfényre ránczигálják stb. Jellemző eseteket hoz fel, hogy a büntető- és sajtótörvények, mily kevésbé nyújtanak védelmet a „sajtóbanditák” támadásai ellen; bonczolja az esküdtszéki tárgyalásoknak hírlapírókra rendesen fölmentő eredményét, ennek okát, melyet a bíró részéről a hírlapíró iránti kollegialitás érzetében, az esküdtek részéről pedig a mindenható zsurnalisztától való félelemben talál. (Egyéb ok: a liberalizmus és szólásszabadság helytelen értelmezése !) Rámutat a hírlapírók parlamenti szereplésére, melyet oly károsnak és erkölcstelen- ségekre annyira csábítónak tart, hogy a képviselői és a hírlapírói tisztet törvényesen összeférhetetlennek kívánja nyilvánítani. (Mit csinálna a mi parlamentünk?) Az egyes személyi általi befolyásolás büntetéssel sújtatik, ellenben a hírlapok által gyakorolt tömegbefolyásolás büntetlen! kiált föl a hetedik nagyhatalom ez igaz tisztelője.

Bemutatja az „agyonhallgatás” művészetét mindkét oldalról, melyeket okozati alapon „aktív” és „passzív” megkülönböztetéssel lehetne jelölni; „aktív” alatt értve azt, melynek oka, hogy az illető kellemetlen hírek közzé nemtétele iránt érdekeltek ezért *busasan fizetnek*, „passzív” alatt pedig azt, melynek oka, hogy az illető hírek közzétételében érdekeltek *nem hajlandók* ezért anyagi áldozatot hozni. A pénzmoloch imádatával függ össze az agyonhallgatás ellenkezője, az alaptalan égigreklámozás, mely különösen pénzügyi viszonyok alakulásában visz döntő szerepet és itt is a korrupció megdöbbentő arányai tárulnak fel.

Az e helyen kevésbé érdeklő irodalmi és kritikai fejezetek után szerző egy épp oly érdekes, mint életrevaló, bár egyelőre alig keresztül-vihető eszmével áll elő, mely az egész munkának tetőpontja, tudniillik Marx közismert csatakiáltásának variációjával így szól: „Minden országok *tisztességes* hírlapírói, egyesüljete!” De a czél ne az önimádás, a nagyzási hóbort terjesztése, az anyagi érdekek kultusza legyen, hanem az erkölciség követelményeinek, főleg a jóhiszeműségnek érvényesítése által a sajtót hivatásához méltó magaslatra felemelni (Egyelőre keresztül-vihetetlennék e tervét azért mondom, mert a mai állapotok mellett, különösen a hírszolgálat gyorsaságának követelményénél fogva a hírlapok alkalmasint nem nélkülözhetik a tisztességtelen elemeket sem !)

A kinek szavai szerint „a sajtó hivatása fenséges, ezért csak méltók álljanak szolgálatába”: az magas, ideális szempontból nézi a sajtó eszméjét és azon feladatokat, melyeket társadalmunkban be *kellene* töltenie. Ohajtandó, hogy úgy hírlapírók, mint olvasók körében minél nagyobb elterjedést leljen; azok számára tükör, és útmutató a javulás felé, ezeknek pedig helyes mértéket ad kezükbe és kritikai érzésüket tudásukkal együtt növeli.

— e. r.

Könyvszemle.

— Beküldött könyvek jegyzéke.* —

Bevezető a társadalomtudomány tanulmányába. *Szocialista diákok könyvtára. 3. füzet. Budapest, 1903. 32 l. Ára 12 fillér.*

Ez a kis füzet a modern társadalomtudomány jelentőségét akarja kimutatni és útbaigazító kivan lenni a kezdő számára. Mindkét célznak kétségtelenül hasznos szolgálatot tesz s igen kis terjedelme ellenére képe tud rajzolni a szociológia, törekvéseiről s nemcsak tanácsaival, de a füzet végén összeállított bibliográfiájával is a kezdőnek jó segítségére lehet. Különben a füzet dr. Hertz hasonló tárgyú német dolgozatán alapszik, mely kissé egyoldalú marxista alapon áll. A tudományos kutatásról szóló útbaigazításai hézagosak és nem mindig helyesek; mégis eleven-sége, világossága és gyakorlati érzéke nem lesz hatás nélkül a fiatal olvasóra. (I.)

Világosság (Tudományos folyóirat. I. évf. 1. szám. 1904 márczius—április. Szerkesztők: *Kun Sámuel* és *Tarcsal Lajos*. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Kertész-utca 41. Egyes szám ára 20 fillér. Előfizetési ára egész évre (10 füzet) 2 korona).

Ez az új folyóirat (minden szám 24 oldal terjedelmű lesz) a „szabadgondolkodók lapja” akar lenni s mint ilyen hadat üzen a vallási világnézetnek, hogy helyébe a természettudományit tegye. Mint ezen első számából kitűnik, a legszélesebb néprétegekre kivan hatni s e célból rövid és világos cikkeket hoz. A lap át van hatva attól a gondolattól, hogy az emberiség felszabadítása és boldogulása csak a *tudás* alapján és a *vakhit* romjain lehetséges. Ép azért nemcsak a helyes, tudományos ismereteket terjeszti, hanem kíméletlenül ostromozza a tudományos alappal nem bíró babonákat és dogmákat is, kimutatva azok ürességét és esztelen-ségét, sőt nem egyszer azokat az anyagi természetű visszaéléseket is, melyeket azokkal elkövetnek. Szóval ismeretterjesztő és propagandisztikus-folyóirat a szó legjobb értelmében, mely *Haeckel*eken túl is megy egy lépéssel, midőn az igazságot nemcsak az égi, de a földi hatalmasokkal szemben is hirdeti.

Az első szám nagyban és egészben eléggé sikerült. Néhány dogmatikus ízű polémiát szívesen nélkülöztünk volna benne, melyeket sokkal célszerűbben helyettesíthetett volna pl. egy-egy cikk a Vallások keletkezése és fejlődése köréből.

Melegen óhajtjuk, hogy laptársunk vállalkozása sikeres legyen, (x y.)

A magyar magánjog kézikönyve. Írta: *Dr. Raffay Ferencz*, ügyvéd, egyet. tanár és jogakadémiai ny. r. tanár Eperjesen. — Eperjes, Sziklai Henrik kiadása 1904. Ára 16 korona. 762 l.

A magy. ált. polg. törvénykönyv előkészítése igen termékenyítőleg hatott magánjogi irodalmunkra. Ezen hatás pedig nemcsak a Tervezet-tel kapcsolatos számos kisebb-nagyobb tanulmány keletkezésében mutatkozik, hanem a magánjog egészét felölelő rendszeres munkáknak — sűrűbben, mint valaha — megjelenésében is. Az utóbbi munkáknak, eltekintve gya-

* Megrendelhetők a kiadóhivatal útján. Egyes itt felsorolt nevezete-sebb művekről esetleg még bővebben beszámolunk.

korlati céljuktól, melyre közvetlenül készülnek, főjelentőségük abban van, hogy a mai magánjogunkban, mely törvénykönyv hiányában a bírói gyakorlaton keresztül bármely más magánjognál erősebben van kitevé a társadalmi élet behatásainak lásd pl. a munkaadók felelősségére vonatkozó bírói gyakorlatot I. m. 581—583. 1.) — kifejezesebb társadalmi erőviszonyokat megerősíti. Ez a tudományos értéke a leggyakorlatibb kézikönyvnek is meg van. Szerzőnk ezen munkájában, — melyet különösen a gyakorlati jogászság és a jogi vizsgálatokra készülőknek szán, szintén nem bocsátkozik mélyebb tudományos fejtegetésekbe, hanem azon célját, hogy a mai magyar magánjogot világosan és tömören előadja, igen jól megvalósítja. A munka egy általános és egy különös részre oszlik, az utóbbi pedig a Tervezett rendszerének megfelelően öt részre, u. m. személyjogra, családjogra, dologjogra, kötelmi jogra és öröklési jogra. A szerző bőven dolgozza fel a bírói gyakorlatot és munkájának használhatóságát kimerítő tárgymutatóval emeli. *rr.*

A kötelező szavazás. Politikai tanulmány. Írta: *Iffj Vuthovich Sándor*. Pozsony, 1903. Stampfel Károly bizománya. Ára 3 korona. 158 l.

A szerző ezen tanulmányában a választói jog egyik nálunk alig tárgyalt kérdését a kötelező szavazást fejtegeti elméletileg és áttekintését nyújtja az egyes államokban való gyakorlati alkalmazásának, vagyis inkább az erre vonatkozó törekvéseknek, mert, Belgiumot kivéve, a nagyobb államokban a kötelező szavazás eddig megvalósulást nem nyert. Szerző lándzsát tör a kötelező szavazás mellett, melynek alapját a választásban való részvétel közfunkció (nem egyéni jogi) természetében találja. A szavazás elmulasztása megtorlása eszközeiként felsorolja: a megrovást, a kötelességüket mulasztó választóknak falragaszokon való hirdetését, a választói kerület megfosztását a szavazási jogától, a pénzbüntetést és a választói jognak felfüggesztését és megszüntetését. A tanulmány nem tartalmaz ugyan mélyebb fejtegetéseket, de a kérdésre vonatkozó anyagot elég bőven és áttekinthetően nyújtja. Különösen sajnáljuk, hogy a szerző a kötelező szavazás kérdésénél teljesen mellőzte azt a szempontot, hogy a szavazásban való részvétel a választói jogban érvényesülő társadalmi réteg erejének kifejezője, a mennyiben a szavazástól való tartózkodás a választói jogban érvényesülő rétegnek vagy túlerejét, vagy hanyatlását jelenti. Kifogásunk van azonban — és ebben szerzőnk, sajnos, sok szerzőtársával osztozik — a sok idegen nyelvű idézet ellen. Ki fordítsa le jól az idegen nyelvű szöveget, ha nem a kérdésben járatos szerző; még a sajátos kifejezéseket is meg kell a fordítással közelíteni, természetesen ilyenkor zárójelben az eredeti kifejezést is idézve. *rr.*

Közigazgatástan. Írta: *Dr. Balogh Arthur*. Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár 151. sz. Ára 60 fillér. 60 l.

Ezen kis zsebkönyv megelőzte a közigazgatástan magyar nyelvben már rég kívánatos rendszeres feldolgozását; e tekintetben tehát huzagot pótol. Természetes, hogy szerző műve rendeltetésénél fogva nem hivatott önálló tudományos kutatásokról számot adni és ezért meg is elégedhetünk ezen műben a közigazgatási alapelveknek a Stein-féle örökifjú rendszer szemmel tartásával való rövid és világos összefoglalásával.

A házasság felbontásának joga Magyarországon. Gyakorlati kézikönyv a jogász és laikus közönség számára. Írta: *dr. Virág Gyula*. Budapest. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t. kiadása. 1904. 186 lap. Ára 4 korona.

Magyar kivándorás és a nemzeti megújulás politikája.

Írta: *Timon* Zoltán áll. ipariskolai tanár Aradon. I. kiadás. Arad, nyom.: Réthy L. és fiánál. 1904. Budapest, Politzer Zsigmond és fia bizománya. 287 lap. Ara 2 korona 40 fillér.

Igazságok a gyakorlati gazda életéből, vagyis okszerű gazdálkodás alapfeltételei dióhéjban. Írta: *Milhoffer* Sándor. Kassa, Vitéz A. könyvkereskedése. 1904. 24 lap. Ara 1 korona.

A törvényhatóságot és az önkéntes adófizetés ex-lexben. Írta: dr. *Flórián* Károly, eperjesi jogakadémiai tanár. Különlenyomat a "Magyar Közélet" 1904 nov. 17. számából. Budapest, 1903. Orsz. közp. községi nyomda r. t. 8 lap. Ara 20 fillér.

A szellemi munkaképesség kísérleti mérése és a túlterhelés problémája. Írta: *Sáfrány* Lajos. Különnyomat a "Magyar Paedagogia" Budapest, 1903 5. és 8. számából. Budapest, 1903. Franklin-társulat nyom. 54 lap.

Krapotkin herceg élete és anarkisztikus rendszere. Szociálpolitikai tanulmány. Írta: dr. *Gallovich* Jenő. Budapest, 1904. Athenaeum r. t. 14 lap.

A mi népünk. (Közgazdasági röpirat.) Győr, 1904. „Pannónia” könyvnyomda. 24 lap.

Der staatsrechtliche „Ausgelch” wie er ist und wie er sein sollte. Von Professor Dr. *Emil Bors.* Különnyomat a „Pester Lloyd” 27., 28. és 29. Jan. 1904. számából. 31 lap.

Die Pflanzenproduktion In ungar. Von Sándor *Milhoffer.* Separatdruck aus „Österreichisches Landwirtschaftliches Wochenblatt.” Selbstverlag des Verfassers. 1903. Ara 40 fillér.

Der progressive Strafvollzug In Ungarn, Kroatien und Bosnien. Ergebnisse einer Studienreise. Von *Georg Langer,* kgl. preussischen Staatsanwalt in Oels. Berlin, 1904. I. Guttentag, Vorlagshandlung. 252 lap.

Az adománygyűjtés ügye a magyar közigazgatási Jogban.

Írta: dr. *Flórián* Károly, eperjesi jogakadémiai tanár. 21 lap. Budapest, 1904. Politzer Zsigmond és fia kiadása. Ara 20 fillér.

A magyar nyelv barátaihoz. Írta: *Ballagi* Aladár. Budapest, Franklin-társulat. 1904. 30 lap. Ara 50 fillér.

Renaissance a dalköltészetben Írta: dr. *Barabás* Ábel. Budapest, Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t. 1904. 134 lap. Ara 2 K 60 fillér.

Beethoven-keringő és egyebek. Írta: *Rónai* Mihály. Budapest, Révai és Salamon könyvnyomdája, 1908. 158 lap, ára 3 korona.

Egy asszony. Versek. 1900—1903. Írta: *Vidor* Marcsi. Budapest, Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t. 1903. 158 lap, ára 2 korona.

Carmen miserabile. Írta: dr. *Bárány* Gerő. (Különlenyomat p. z. "Új Magyar Szemlé-ből.") Budapest, Krausz és Bendtner könyvnyomdája. 361.

Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. Írta: dr. *Imre* Sándor. Budapest, 1904. Politzer Zsigmond és fia kiadása. 272 lap, ára 5 K.

Friedrich Nietzsche und die Vorsokratiker von Dr. Richard *Oehler.* Leipzig, 1904. Verlag der Dürrschen Buchhandlung. 168 lap.

Versek. Elbeszélő költemények. Írta: *Hevesi* (Handler) Simon. Lúgos, 1904. 159 lap. Szidon József kiadása, ára 3 korona.

Geológia. I. Általános rész. II. rész. Sztratigrafia és Palaeontológia. Írta: *Sajóhelyi* Frigyes. Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 152—156 füzet 149—162 lap. Kiadja Stampfel K. Pozsony—Budapest, 1904. Ára a két füzetnek 2 korona 40 fillér.

A filozófia története. Írta: dr. *Serédi* Lajos. Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 156—157 füzet. 164 lap. Kiadja Stampfel K. Pozsony-Budapest, 1904, ára 1 korona 20 fillér.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság márczius hó 1-én *Hegedűs* Lóránt elnöklete alatt ülést tartott, melyen dr. *Vermes* Mór olvasott fel „*A munkás baleset biztosítási törvényjavaslatról orvosi szempontból*”. Az érdeklődést keltett előadás kivonatát szemlénk következő száma hozza. A felolvasás előtt választmányi ülés volt, melyen 21 új tagot vettek fel.

Márczius hó 6-ikán *Pikler* Gyula elnöklete alatt a „*A társadalmi fejlődés iránya*” című ciklus harmadik exposzeját *Szabó* Ervin tartotta meg a *szocializmusról*. A több száz főnyi közönség a felolvasást nagy tetszéssel és éljenzéssel fogadta.

Márczius hó 18-ikán a ciklus utolsó exposzeját *Geőcze* Sarolta olvasta fel *A konzervativizmusról és a keresztény szocializmusról*. E felolvasást is rendkívül nagy közönség hallgatta végig és élénken megtapsolta. *Hegedűs* Lóránt elnök az O. M. Gr. E.-nek, ki ez alkalomra nagytermét átengedte, a Társaság köszönetét fejezte ki. Mindkét felolvasást olvasóink a jelen füzet élén találják. A felolvasó ciklust követendő vitára már ígén nagy számmal jelentkeztek. A vita a húsvéti ünnepek után kezdődik.

Márczius hó 24-ikén *Szántó* Menyhért választmányi tag elnöklete alatt dr. *Ballagi* Béla olvasott fel „*A munkás baleset-biztosításról szóló előadói tervetről*.” Az élénk tetszéssel fogadott felolvasás után vita indult meg, melyben dr. *Vermes* Mór, *Pór* Jakab és a felolvasó vettek részt.

A felolvasás és a vita kivonatát szemlénk következő száma hozza.